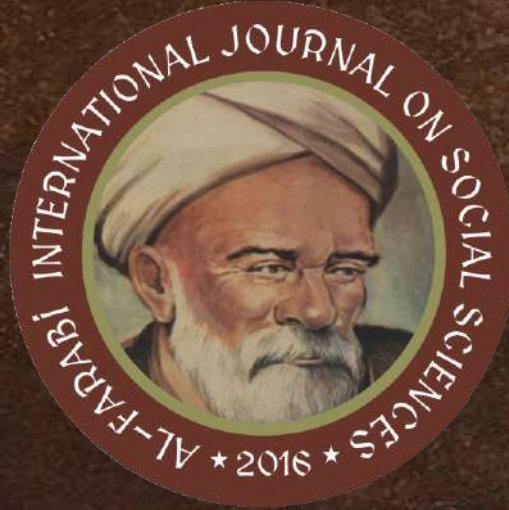

Year : March 2020 Volume 5, Issue 1

AL FARABI

International Journal on Social Sciences

Editor

Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK

IKSAD
Republic of Turkey

JOURNAL ID

The Name of Journal	: Al-Farabi International Journal on Social Sciences
Founded in	: 2016
ISSN	: 2564-7946
Issued in	: March 2020
Publisher of Journal	: IKSAD Publishing House
Chief Editor	: Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK
Editor	: Dr. Kadir AYDIN

Scientific Committee

Dr. Salih Öztürk -	Tekirdağ Namık Kemal University
Dr. Kadir Aydın -	Adıyaman University
Dr. Sehrane Kasımı-	Azerbaycan National Academy
Dr. Zhi Huan -	Çin Minzu University
Dr. A.S. Kistaubayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Abdikalık Kunimjan -	Kazak State Women Pedagogy University
Dr. Ahmed Lid -	El Ezher University
Dr. Akira Hıbıkı -	Tohoku University
Dr. Akmaral S. Syrgakbayeva -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Bahit Kulbaeva -	S.Baybeşev Aktobe University
Dr. Bekzhan B. Meyrbaev -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Cholpon Toktosunova -	Rasulbekov Kırgız Economy University
Dr. D.K.Tölegenova -	Makhambet U. Batı Kazakistan State University
Dr. Elena Belik Veniaminovna -	Vladivostok Devlet Economy University
Dr. G.I. Ernazarova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Gulşat Şugayeva -	Dosmukhamedov Atyrau University
Dr. İsaevna Urkimbaeva -	Abılay Han International Relations University
Dr. Karligash Baytanasova -	Al – Farabi Kazak National University
Dr. Kulaş Mamirova -	Kazak State Women Pedagogy University

Indexes

COPERNICUS INDEX

Eurasian Scientific Journal Index

Scientific Indexin Service

CiteFactor

ASOS Indeks

ISUU

Root Indexing

DRJI

ResearchBib

Scientific World Index

CONTENTS

Veysel MANKAN	WOODROW WILSON VE SİYASET – YÖNETİM AYRIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	1-9
Aşır Yüksel KAYA İlhan Oğuz AKDEMİR	ÇORUM'DA KENTSEL GELİŞMENİN MORFOLOJİK ANALİZİ	10-27
Ceyhun BERKOL	TARİHSEL SÜREÇTE KEMER ve KUŞAK KULLANIMI	28-41
Ali KAYA	İBN HİBBÂN'IN ANTAKYA RİHLESİ VE BURADA HADİS DİNLEDİĞİ HOCALARI	42-54
Rabia Nur KARTAL	PROBLEM OF ETHNICITY, RELIGION AND POLITICS IN AFGHANISTAN: A PANORAMA OF PASHTUNISATION POLITICS	55-63
Mehmet Murat KARAKAYA	SAVAŞ, BARIŞ ve US	64-72
Abdullah ÇELİK Ali Burak AKSUNGUR Ömer Faruk BİLBAY	YÖNETİM VE İÇ GÜVENLİK BİRİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE DAİR BİR İNCELEME: FRANSA ÖRNEĞİ	73-85
Semih EKER	2005 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI İLE 2018 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	86-103
Salih ÖZTÜRK Selin SAYGIN	TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR VE YENİLENEMEYEN ENERJİ TÜKETİMİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	104-114

**WOODROW WILSON VE SİYASET – YÖNETİM AYRIMI ÜZERİNE BİR
DEĞERLENDİRME**
AN ASSESSMENT ON WOODROW WILSON AND POLITICS - ADMINISTRATION
DICHOTOMY

Veysel MANKAN¹

ÖZET

Bu çalışmanın amacı yönetimin siyasetten ayrı bir disiplin olarak incelenmesinin başlangıcı olarak sayılan Woodrow Wilson'a ait 1887 yılında yayımlanan *İdarenin İncelenmesi* isimli eseri ve sonrası dönemde başta spoils system Amerika'sı olmak üzere siyaset - yönetim ayrımı üzerine yapılan çalışmalar ve kamu yönetimi disiplinine yapılan katkı, destek ve eleştiriler üzerinde değerlendirmeler yapmaktır. Bu kapsamda yönetim – siyaset ayrımı ile ilgili temel denebilecek çeşitli çalışmalar incelenmiş ve siyaset - yönetim ayrımı detaylı bir portre ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Yönetim – Siyaset ayrımı tezinin özü, ortaya çıkış serüveni, mimarı, bu ayrıma katkı sağlayan teorisyenler ve temel argümanları ile ayrıma yöneltilen eleştiriler ve ekoller üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır. Çalışmanın özelinde Siyaset – Yönetim ayrımına sadece Amerika Birleşik Devletleri (ABD) veya sadece Türkiye nezdinde var olan durumlardan ziyade dünya genelindeki duruma bakılmıştır. Sonuç itibari ile yönetimin siyasetten ayrı bir disiplin olarak incelenmesi tartışması, aynı benzerlikler veya aynı farklılıklar üzerinden olmasa da; farklı içerik ve usullerle günümüzde hala tartışılmakta olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Federal Hükümet, İdarenin İncelenmesi, Yönetim - Siyaset Ayrımı, Woodrow Wilson.

ABSTRACT

The aim of the study is to make an evaluation on the contributions, supports and criticism on the discipline of public administration and on the politics – administration dichotomy during the period of Woodrow Wilson's *The Study of Administration*, published in 1887 and regarded as the beginning of administration studied as a separate discipline from politics and mainly America in spoils system afterwards. In this context, several studies that could be seen as fundamental concerning the politics – administration dichotomy were examined, and a detailed overview on the politics – administration dichotomy was presented. The essence of the thesis on the politics – administration dichotomy, how it emerged, its architecture, theoreticians that contributed to this dichotomy, its basic arguments and criticisms and opinions against the dichotomy were addressed in the study. The situation concerning the entire world was analyzed rather than focusing only on the United States (U.S.) or Turkey concerning the politics – administration dichotomy. As a conclusion, it can be noted that the discussion on analyzing administration as a separate discipline from politics is still ongoing with different content and methods, though not on the same similarities or the same discrepancies.

Keywords: The Federal Government, The Study Of Administration, Politics - Administration dichotomy, Woodrow Wilson.

GİRİŞ

ABD'de 19. yüzyılın sonuna kadar kamu yönetiminin bilimsel bir şekilde incelenmesi adına henüz bir girişimin söz konusu olmadığını söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. 19. yüzyılın son çeyreğinde başladığı düşünülen yönetimin siyasetten ayrı bir disiplin olması gerektiği - bazı kesimlere göre idareyi partizan siyasetten ayırma girişimi olan siyaset yönetim ayrımı – başta F. Woodrow Wilson olmak üzere Frank J. Goodnow, Leonard D. White, W. F. Willoughby, Luther H. Gullick ve Lyndall Urwick gibi isimlerin fikirleri ile şekillenmiştir.

20. yüzyılın ilk çeyreği kamu yönetimi alanındaki çalışmalar daha çok siyaset ve yönetimi birbirinden ayırmaya yönelik çalışmalardan oluşur. Örgüt teorisi, bütçeleme teknikleri ve personel yönetimi gibi konular bu dönemde tartışılan başlıca konular arasında yer almıştır. Bu dönemde kamu politikası

¹ Öğretim Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, E-Posta: veyselmankan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5799-9298

unsuruyla ilgilenilmeyip kamusal politika işinin siyasete ait olduğu ifade edilmiş ve düşünülmüştür. 1900 - 1930 yılları arasında yönetimin/idarenin siyasetten ayrılması gerekliliği üzerine kurulu tartışmaların kamu yönetimi disiplinine önemli katkılar sunduğu aşikardır. Nitekim diğer sosyal bilimlere yapıldığı gibi yönetimin siyasetten ayrılması tezine de çeşitli eleştiriler olmuştur. Başta araç olan insana duygu ve dürtü yükleyen insan ilişkileri okulu olmak üzere, temel eylemin karar verme olduğu *Yönetimsel Davranış* isimli eseri ile Herbert Simon ve siyaset – yönetim ayrılığı yerine yönetim ile siyaset arasında iyi bir iş birliği önerisinde bulunan ve *İdari Devlet* eseriyle Dwight Waldo; başta Wilson'un düşünceleri olmak üzere yönetim siyaset ayrımına ve hakimiyeti uzun süre devam eden geleneksel yaklaşımın ilkeleri olan POSDCORB ilkelerine yönelik sert eleştiriler yapmıştır. Gerek Waldo'nun ve gerekse Simon'un daha sonraki süreçlerde klasik yönetim ilkelerine ve Wilson'a karşı sert eleştirilerinde daha yumuşak ifadeler kullandıkları görülmektedir. Nitekim Waldo 1968 yılındaki çalışmasında kamu yönetimine *mesleki* statü önermiş (Atalay, 2008) ve Simon da programlı kararların verilmesinde bilimsel yöntemin uygulanabileceğini (Simon, 1985) ifade etmiştir.

1930'lu yıllar siyaset yönetim ayrımı tezinin reddine yönelik eleştirilerin söz konusu olduğu bir dönem olmuştur. Yönetimin siyasetten ayrı bir disiplin olamayacağı, birbirine bağımlı olduğu yönünde tartışmaların uzun süre devam ettiği söylenebilir. Söz konusu tartışmalar 1950'li yıllarda sert eleştirilerin biraz daha yumuşak eleştiriye dönüştüğü ve kamu yönetiminde bilimsel ilkelerle idarenin siyasi kararları yürütmesi gerektiği kanaati ortaya çıksa da 1970'li yıllarda konu tekrar yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. 1980'li yıllar küresel dünya çerçevesinde tekrar siyaset - yönetim ayrımı hakkında tartışmaların söz konusu olduğu yıllardır denebilir. 1930'lu yıllarda daha çok bilimsel ilkelerde var olan olgular üzerinde eleştirel düşünceler bulunmakta iken; 1970'ler ve sonrası dönemler yeni düşünce çeşitleri ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Siyaset – Yönetim ayrımı 1887 tarihi ile -bu tarihte başladığını kabul edelim veya etmeyelim- sonuç itibarıyla *spoils system* Amerika'sında var olan siyasetin memuruyla hükümete gelmesi ve memurun hükümetle birlikte yönetimden/idareden ayrılması şeklinde tanımladığımız ganimet sisteminin bazı aksaklık veya başka türlü zayıf yönü sebebiyle var olmuş bir tartışmadır. Bazı dönemlerde çok tartışılmış, bazen eleştirilmiş, bazen de nevi değişmiş ama yine de tartışılmaya devam etmiştir. Nitekim günümüzde nevi değişmiş sayabiliriz. Şöyle ki; "hangi seçilmiş veya atanmış arasında siyaseti yönetimden ayıracağız?" sorusu, günümüzde özellikle Türkiye'de geçerliliği olan bir tartışmadır. Uzun bir süreyi kapsayan siyaset - yönetim ayrımı tartışmaları ve bu ayrıma veya kamu yönetimi disiplinine gerek katkı sağlayan gerek eleştiriler yönelten teorisyenlerce ifade edilen görüşler ve ortaya çıkan yeni teoriler nezdinde literatür taraması ile idare – siyaset ayrımı tartışması üzerine değerlendirmelerde bulunulacaktır. Birinci bölümde Woodrow Wilson yaşamı ve eserleri hakkında bilgiler verilecek olup ikinci bölümde ise, siyaset – yönetim ayrımının özünden bahsedilecek olup bu ayrıma olan eleştiriler ve destekler üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır. Günümüzdeki durumu hakkında bilgiler ile sonuç kısmıyla genel bir değerlendirme yapılacaktır.

WOODROW WILSON HAKKINDA

Wilson 1856 yılında Virginia'da doğmuş ve 1924 yılında Washington'da hayata veda etmiş, ABD 28. Başkanı, akademisyen kimliği olan bir devlet adamıdır. New Jersey College'de (bugünkü Princeton Üniversitesi) hukuk öğrenimi görmüş (1875-1879), Virginia Üniversitesindeki doktorası esnasında rahatsızlanınca yarıda bırakmış (1880) ve 1882'de, Atalanta'da hukuk bürosu açıp ve akabinde büroyu yürütemeyince 1883'te, Baltimore John Hopkins Üniversitesi'ndeki doktora çalışmasına geri dönmüştür. 1885 yılında Kongre Hükümeti adlı teziyle doktorasını bitirmiştir. Bryn Mawr College'de (Philadelphia) yardımcı profesör, Wesleyan Üniversitesi'nde (Connecticut) profesörlüğünü almıştır. 1889'da karşılaştırmalı hükümet modelini inceleyen ve en önemli çalışmalarından birisi olan 'State' eserini yayımladı. Princeton Üniversite'nde yaklaşık 12 yıl iktisat, siyaset ve hukuk dersleri verdi ve bu dönemde iki büyük eser olan Amerikan iç savaşı ile ilgili çalışması olan 'Bölünme ve Yeniden Birleşme' eserini 1893'te ve yine 'Amerikan Halkının Tarihi' adlı eserini 1902'de kaleme aldı. 1902'de rektör olarak seçildi ve bu görevi 8 yıl boyunca yürüttü. Rektörlük görevinde demokratik öğretim sistemi düşüncesi ve öğrenciyi önceleyen tutumu, tutucu kesimlerce tepkiyle karşılandı. 1910 yılında görevinden ayrıldı ve Demokrat Parti'den siyasete katıldı. Ocak 1911 yılında New Jersey valisi seçildi. Wilson söz konusu hızlı yükselişini, Demokrat Partiden başkan adaylığı için Haziran 1912'de yapılan ön seçimi kazanarak sürdürdü ve Kasım 1912'de yapılan başkanlık seçimini kazandı (Abadan, 1961).

Yeni özgürlük isimli hükümet programında sosyal, ekonomik ve siyasal reformlar kendisine yer buldu. Gümrük tarifelerinin düşürdü, kazanç üzerinden vergilendirmede artan oranlı vergileme usulünü uygulamaya koydu. Lüks tüketim maddelerinin vergilerini yükseltti. Tekellerin gücünü azalttı. Serbest rekabeti getirme hedefiyle Federal Ticaret Komisyonunun kurulmasını sağladı. Yatırımcılara kolay kredi için devlet bankaları kuruldu ve senatörlerin, tek dereceli seçim sistemi ile seçilmeleri sağlanmıştır. Dış siyasette ise, ABD'nin politik çıkarları ile uyuşmayan her türlü girişime katı bir tutum sergilemiştir. Haiti'nin 1915'te işgali, 1916'da Dominik Cumhuriyeti'ne askeri çıkarma ve Avrupa'da barışı sağlamak amacıyla silah indirimi önerisi gibi birçok olay söz konusudur.

İngiliz yolcu gemisi Lusitania'nın 7 Mayıs 1915'te batırılması ve 19 Ağustos 1915 Arabic yolcu gemisinin batırılışı ile Wilson, kararlı tutumunu sürdürdü. Akabinde 4 Mayıs 1916'da Almanya ile antlaşma yaptı ve denizaltı savaşının sona erdirilmesini sağlamış oldu. Wilson, Kasım 1916'da ikinci kez ABD başkanı seçildi. Seçimi kazanmasında, savaş karşıtı tutumunun önemli rolü olmuştur. Savaşın sona erdirilmesi yönünde yoğun çabası söz konusu oldu. Fakat, Almanya'nın 31 Ocak 1917'de tekrar denizaltı savaşına başlaması beklentileri boşa çıkarınca, 3 Şubat 1917'de Wilson tarafından Almanya ile diplomatik ilişkilerin kesildiği açıklandı. 2 Nisan 1917'de, kongreden ABD'nin savaşa girmesi için yetki verilmesi talebi üzerine ABD 6 Nisan 1917'de itilaf devletlerinin ortağı olarak savaşa girmiş oldu. Avrupa'ya asker gönderimi söz konusu olduğu dönemde kalıcı ve denge gözetilen bir barışa zemin hazırlayacağı düşünülen, dünya tarihinde 'Wilson İlkeleri' olarak bilinen ünlü *Ondört İlke* planını 8 Ocak 1918'de kongreye sundu. Yine Kasım 1918'de ateşkes ilanı sonrası Ocak 1919 Paris Barış Konferansı sırasında dile getirdiği *Ondört İlke*'nin benimsenmemesi söz konusu olması halinde Almanya ile barış antlaşması imzalanacağını açıklayan Wilson 28 Haziran 1919 Versailles Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ABD'ye döndü. Nitekim 10 Temmuz 1919'da Kongreye sunulan bu antlaşma önemli tartışmalara yol açtı. Wilson'un ABD'de 40 yerde yaptığı toplantı ve konuşmalarla kamuoyundan destek sağlamaya çalışması için yaptığı gezi sağlığının iyice bozulmasına ve 25 Eylül'de ciğerlerinde hastalığın baş göstermesine sebep olmuş, akabinde 2 Ekim'de sol yanının felç olması, kongrede demokratların şansını büyük ölçüde azaltmıştır. 19 Kasım 1919 ile 19 Mart 1920'de Senato toplantılarında Versailles Antlaşması onaylanmadı ve ABD, Milletler Cemiyetine katılmadı. 1920 başkanlık seçiminin galibi cumhuriyetçi aday Warren G. Harding, Almanya ile ayrı bir barış antlaşmasına karşı olunca, ABD'nin kesinlikle Milletler Cemiyetine girmeyeceğini açıkladı. Dünya Barışı çabalarından dolayı, Nobel Barış Ödülünü layık görülen Wilson, 3 Şubat 1924'te Washington'da öldü; Washington Katedrali'ndeki Bethlehem Şapeli'ne defnedildi (Abadan, 1961)

SİYASET - YÖNETİM AYRIMI

Erkler ayrılığını onaylamayan, milletler cemiyeti fikri sahibi, siyasi sorumluluğun başkana ait olması gerektiğini savunan, Locke ve Bagehot'dan etkilenen, Hamilton'u Jefferson'a tercih eden, kadınların oy verme metodunun aleyhtarı, federalist, 1920 Nobel Barış Ödülü sahibi ve yasama organına müdahale eden başkan (Abadan, 1961:7-14) Woodrow Wilson'un İdarenin İncelenmesi adlı eserinde ele aldığı idarenin siyasetten ayrı incelenmesi gerektiği fikri üzerine başlayan siyaset - yönetim ayrımı, günümüzde hala tartışılan önemli bir kamu yönetimi sorunsalı olarak hayatta kalmaya devam ediyor.

Çalışma her ne kadar siyaset – yönetim ayrımı üzerine olsa da söz konusu ayırım ile ayırım sonrası gelen teoriler ve eleştiriler kamu yönetimi disiplininin doğuşu ve gelişimi süreci olduğu söylenebilir. Dolayısı ile ilk olarak kamu yönetimi disiplininin çok kısa bir tarihi ve en azından siyaset – yönetim ayrımından önceki gelişmelere değinmekte fayda görülmektedir. Kamu yönetimi disiplininin kökleri Kameral bilimlere diye yazında kendisine yer bulmuş Prusya'da başlamış ve yürütülmüş olan gerek sosyal gerekse ekonomik birimleri bünyesinde barındıran disiplinler arası bir sistem veya yöntem olan Kameralizm'dir. Kameral bilimlerin aslında bir bakıma kamu yönetimi okulu fonksiyonunu yürütmüştür (Usta ve Akıncı, 2018: 68). 18. Yüzyılın ikinci yarısında üniversitelerde kürsüler kurulması ile faaliyette bulunulmuştur. Ayrıca Napolyon'un ulus devlet gelişimi ve ulusal birlik amaçlı yürüttüğü reformlar ve bu süreçte yapılan anayasal faaliyetlere dikkat çeken çeşitli çalışmalar söz konusu olmuştur. Modern ulus devlet öncesi Avrupa'da siyaset ve hukuk bilimleri içerisinde gelişme gösteren kamu yönetimi disiplini modern ulus devletinin doğuşu ile daha çok örgütlenme konularında çalışmalara şahit olmuştur. Nitekim Wilson, yönetim biliminin özellikle Fransa ve Almanya'da üniter devlet ve merkezîyetçi bir yönetim anlayışına göre geliştirildiğini ve Avrupa'daki bu yönetim bilimi yaklaşımının ABD'nin ihtiyaçlarına uygun olabilmesi için karmaşık ve çeşitli kalıplara giren bir devlet ya da Âdem-i Merkezîyetçilik esaslarına

dayanan bir yönetim sistemine uydurulması gerektiğini belirtmiştir (Wilson, 1961:61). Aşağıda daha uzunca değinildiği gibi kamu yönetiminin örgütlenmesi konusundaki dikkatler 1950'li yıllara kadar sürmüştür. 1920'li yıllarda, Kaliforniya Üniversitesi, Stanford Üniversitesi'nde açılan kamu yönetimi programları ve Syracuse Üniversitesi Maxwell Kamu Yönetimi ve Yurttaşlık Okulu, Güney Kaliforniya Üniversitesi Yurttaşlık ve Kamu Yönetimi Okulu, kamu yönetiminin ayrı bir disiplin olarak incelenmesine katkıda bulunmuş ve günümüzdeki etkileri hala devam etmektedir.

Kamu yönetiminin siyasallaşmasına neden olan, iktidara birlikte gelinir ve iktidardan birlikte uzaklaşırlar (Spoils System) Amerikası'nda: ABD tarihinin yasama tarihi olduğunu söyleyen ve yönetim siyaset ayrımının öncüsü Woodrow Wilson'dır diyebiliriz. Ayrıca Frank J. Goodnow, Leonard D. White, W. F. Willoughby, Luther H. Gullick&Lyndall Urwick gibi düşünürler çeşitli eserler aracılığı ile klasik yaklaşımın temel dayanağı olan siyaset – yönetim ayrımına hizmet edecek düşüncelerini ifade eden önemli isimlerdir. Amerika yazınında kamu yönetimi disiplininin ve siyaset – yönetim ayrımının Wilson'dan başlatılması fikri konusunda birçok kişi tarafından farklı görüşler ifade edilmiştir. Paul Van Riper (1984), *Amerikan Yönetim Devleti: Wilson ve Kurucular* isimli makalesinde kamu yönetimi disiplinindeki ayrımın Wilson'la başladığı tezine karşı çıkar. Kent A. Kirwan ise (1977) kaleme aldığı bir makalesinde Wilson'un kamu yönetimi disiplininin ve siyaset yönetim ayrımı ayrımının kurucusu olduğunu ifade eder. Diğer taraftan Larry Walker (1989) yine gerek ayrımın başlangıcı ve gerekse kamu yönetimi disiplini için Wilson'un etkisi ve katkısının büyük olduğu düşüncesini belirtmiştir. Kamu yönetimi disiplininin başlangıcında siyaset yönetim ayrımı ayrımının olmadığını ve Wilson'un kastettiği bir ayırmadan ibaret olduğunu söyleyen Svava (Atalay, 2008:157) ile Paul Van Riper arasında yine bu konuda bir tartışma söz konusu olmuştur. Amerikan kamu yönetimi yazınında siyaset-yönetim ayrılığını ilk dile getirenlerin F. J. Goodnow ve W. F. Willoughby olduğu hususunun bu tartışmalar arasında kaybolduğu bir gerçektir (Atalay, 2008:157). Devlet politikalarını belirleme görevini siyasete yükleyen ve bu kararların yürütülmesi, yerine getirilmesi görevi ile ilişkilendirilmiş yönetimden bahseden Frank Goodnow'un *Siyaset ve Yönetim* isimli eseri söz konusu tartışmalara aslında ışık tutmaktadır. Paul Van Riper'in Wilson'un siyaset – yönetim ayrımındaki düşüncesinin kamu görevlileri ile ilgili bir reform denebilecek durumdan ibaret olduğunu ve amacın siyaset ile yönetimi ayırmak olmadığını, idareyi partici siyasetten ayırmak olduğunu söylemesi çok konuşulan önemli bir eleştiridir.

Wilson çalışmasında bir anayasayı uygulamanın anayasayı hazırlamaktan daha zor olduğunu ifade etmiştir. Wilson'un idarenin siyasetten ayrı incelenmesi gerektiği fikri üzerine başlayan siyaset yönetim ayrımı günümüzde hala tartışılan önemli bir kamu yönetimi sorunsalı olarak hayatta kalmaya devam ediyor. Yol, yöntem ve amaçları belirlemeyi siyasete bırakmak, bunların siyasetin işi olduğunun kabulü ile yönetim ve idare sürecinin amaç ve siyasetin belirlediği yol ve yöntemi esas kaynak olarak alması gerekliliğini önceleyen, yönetimin rol ifasını politik alanın içinde belirleyen ve görev alanlarında hizmet üstlenen teknik bir iş görmeye indirgeyen siyaset - yönetim ayrımı hala farklı biçimler ve kavramlar altında dile getirilmektedir (Güzelsarı, 2004:87). Leonard D. White ise 1926'da kaleme aldığı *Kamu Yönetiminin İncelenmesine Giriş* isimli eseriyle siyasetin, esas görevi verimlilik ve tasarruf olan yönetimin alanına girmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Wilson'un siyasetin yönetim olmadan başarılı olamayacağı yönündeki ifadesi söz konusudur. Nitekim bu görüş kamu yönetiminin ilk ders kitabı yazarı Goodnow'a göre siyaset ve yönetim arasında mutlak bir uyum sağlanması (Atalay, 2008:159) olarak yer buluyor. Goodnow'un siyaset yönetim ayrımı kuvvetler ayrılığına yakındır. Goodnow siyasetin yönetimi sınırlı bir denetimini gerekli görmüştür. Goodnow ayrıca kamu yönetiminin bürokraside konumlanması gerektiğini ifade etmiştir. Goodnow'un erkler ayrımı değerlendirmesi Willoughby'nin devletin iki ana aşamadan oluştuğu şekliyle karşılık bulmuştur. Willoughby devleti, yönetme ve denetleme ile yürütme olarak iki ana hizmet olarak düşünmüş ve ayrıca yönetimi yürütmeden ayırmıştır. Luther Gulick (1933) *Politics, Administration, and the New Deal* adlı çalışmasında, seçimle iş başına gelenlerin yönetimin detayları ile ilgilenmediklerini, atanmaların yani idare çalışanlarının ise politikanın etkilerinden uzak, kalıcı ve gerekli uzmanlıkları olan bir sistem şeklinde düzenlenmiş olan iş bölümünün siyaset - yönetim ayrımının bulunmadığı bir sisteme göre daha olumlu sonuçlar vereceğini savunmuştur. Bu yönüyle klasik kamu yöneticilerine destek vermiştir (Atalay, 2008: 160) diyebiliriz. Wilson ise kariyer sistemi içeren ciddi meslek memurluğu taraftarı olmuştur. İdare ilminin siyaset ilminin ürünü olduğunu (Wilson, 1961:53) savunmuştur. Wilson, idare hakkında en fazla incelemelerin yapıldığı ve idare ilminin en iyi olduğu yerin Prusya olduğunu ifade etmiştir. Wilson'a göre siyaset, kamu yönetimine vazifeler yüklese de makamların oynatılmasına izin vermemelidir.

Wilson'un eseri ABD'de sistemli bir kamu yönetimi araştırması ve öğretimi temellerinin atılması açısından önemlidir. Waldo'nun *Ortodoks* diye isimlendirdiği (Waldo, 1855) 1900 – 1930 dönemi klasik yaklaşımın oluşturduğu dönemin en önemli sorunsalı yönetim ve siyaset alanının birbirinden ayrılması gerektiği doktrindir. Tabii Wilson idarenin siyasetten ayrışması gerektiği, idare alanının iş alanı olduğu ve siyasetin telaş ve heyecanından uzak olduğunu, ancak idarenin siyasetin adeta bir parçası, unsuru olduğunu ifade etmiştir (Wilson, 1961:63). 1861-1865 ABD iç savaş döneminden sonra hızlı bir sanayileşme ve bir o kadar da hızlı bir kentleşme süreci yaşamıştır. Fakat sanayileşme ve kentleşme süreci kadar verimsiz bir süreç ve kaos gibi önemli sonuçlar doğurmuş olması birçok düşünürün kamu yönetimi alanında çalışma yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Atalay, 2008:57). 19 uncu yüzyılın sonlarında kamu yönetimi ve Amerika'da *spoils system*'in olduğu dönemlerde Thomas Jefferson ve Andrew Jackson'ın düşünceleri çerçevesinde Amerika'ya yeni bir yönetim biçiminin gerekliliği düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Thomas Jefferson, ABD üçüncü başkanı ve bağımsızlık bildirgesinin de yazarıdır. Amerikan eyalet ve federasyon yöntemlerinin mucidi ve aynı zamanda Amerikan adalet sisteminin de kurucusu olarak tanınır. Jefferson, köleliğin kaldırılması yönünde çabaları olmuş, bireysel özgürlükleri ve devletin sınırlandırılmasını savunmuş, merkeziyetçiliğe karşı olmuştur. Andrew Jackson ise ABD'nin 7. Başkanı ve Demokrat Parti'nin de kurucusudur. Amerikan devlet tarihinin en büyük kayırmacılığına imza atmış birisi olarak bilinir. Göreve başladıktan sonra özellikle başkentteki memurların neredeyse tamamının yerine taraftarlarını atama yoluyla göreve getirmiştir. Söz konusu kayırmacı politik davranışların demokrasinin gelişmesi için gerekli olduğunu savunmuştur. Zaten klasik yöneticilerin düşüncelerine göre yönetim bir uzmanlık alanıdır. Nitekim Wilson'a göre kamu yönetimi seçimle iş başına gelmiş politikacıların yönlendirmesi ile yürüyen teknik bir devlet işidir. Dolayısı ile idare teknik memurun görevidir (Wilson, 1961: 64). Wilson'un idarenin teknik memurun işi olduğunu belirtmesi, bürokratin siyasetten uzak olması gerektiği ve siyasaların yürütülmesi ile ilgilenmesi gerekliliği fikri, işletme yönetimine benzer bir kamu yönetimi ve bürokrasisi (Eryılmaz, 2013:109) önerdiğini çıkarabiliriz. Wilson'un yönetimi siyasetten ayırma durumu iki unsuru beraberinde getirmiştir. Birincisi, konusu evrensel olan kamu yönetiminin ilgi alanı olarak fonksiyon ve temel esaslara yönelmesidir. İkincisi ise, yönetim / idare disiplinini aslında teorik olmaktan çıkarmış ve pratiğe indirgemiş olmasıdır.

1950 – 1970 arası aslında sosyal devlet anlayışının büyümesi ile kamu yönetimi ayrı bir uzmanlık alanı olarak ön planda yer aldı. Kapitalist devlet oluşumunu piyasa çerçevesinde oluşturmayı düşünen Wilson ve kendisi gibi düşünenler, siyaset yönetim ayrımını liberal devletler döneminde istedikleri doğrultuda uygulatabadılar. 1970'li yıllarda siyaset yönetim ayrımı tekrar tartışma konusu yapıldı. Tekelci kapitalist ekonomi ve sonrası ekonomik sıkıntılar devlete yük bıraktı. Neo-liberal yükün faturasını devlete yükleme ve çözüm olarak ise, minimal devlet önerisinde bulunuldu. Bu söylemler ve tartışmalar nezdinde devletin rolü ve sınırları belirlenmeye çalışıldı. Devlete daha önce yüklenen görevler üstlenilen ekonomik ve sosyal faaliyetlerin sınırlarının daraltılması ve düzen sağlayıcı (Güzelsarı, 2004:89) bir minimal devlet formülü ile sonuç bulmuştur. Bu sınırlama girişiminde baktığımızda aslında politik yol ve yöntemlerce belirlenen amaçlara ulaşılma hususunda teknik bir araç olarak sınırlanan bir idarenin veya yönetimin varlığından söz edebiliriz.

1900 – 1930 dönemi klasik yaklaşımın oluşturduğu dönemde yönetim siyaset ayrımı tartışıldı. 1930 – 1950'li yıllarda siyaset ve yönetim ayrımı yapıp yapılamayacağı konusunda yoğun tartışmalar yaşandı. 1950'li yıllardan itibaren aslında Türk kamu yönetimi üzerinde Amerikan kamu yönetimi anlayışının artan bir etkisi olduğunu görmekteyiz. ABD'de başlayan ve Avrupa'yı da etkisi altına alan 1929 ekonomik buhran sanayi devletleri olan Amerika'yı daha fazla etkilemiştir. Dolayısı ile bu süreçte daha etkin rolü olan bir devlet talebi doğmaya başladı. Aynı etki ikinci dünya savaşı içinde söylenebilir. 1930'lu yıllar aslında siyaset yönetim ayrımının reddetme eğiliminin olduğu bir dönemdir. Bu tartışmaların odağında Herbert Simon ve Dwight Waldo ön plandaydılar. Dwight Waldo, siyaset – yönetim ayrımına katılmaz. Waldo siyaset-yönetim ayrılığı yerine yönetim ve siyaset arasında daha iyi bir iş birliği önermektedir. Aslında Waldo (1855) ideolojik ve maddi olanı birbirinden ayırmakta zorlandığını ifade etmiştir. Simon, olgusal ve değersel olanın birinden ayrılabilirliğini (Simon, 1976:45-59) esas olarak ifade etmiştir. Simon'a göre *karar verme* ve *yönetme* eş anlamlı kelimelerdir. Ona göre idarenin örgüt yapısı belirli bir karar verme programıdır ve karar süreci yönetimin merkezinde bulunur. Simon'un eserindeki ana tema bir kuruluştaki hizmet ifa eden çalışanların davranışlarının incelenerek, yönetsel yapının işleyişinin asli tarafının ortaya konabileceğidir. Waldo'ya göre ise siyaset kuramı bir yan üründür ve platon ve Aristo ile başlayan ve günümüze kadar gelebilen ve günümüzde de devam

etmektedir. Yine Waldo'ya göre söz konusu kişiler düşüncelerini sistemli hale getirmeyi başarmış ve dile getirdikleri sorunlara yakın olan insanlardır ve söz konusu alan yani siyaset kuramı siyaset ve yönetimin buluştuğu nokta olduğu ve siyaset ile yönetimin arasındaki çizginin net olamayacağından yanadır. Nitekim Wilson'un da çözmeye çalıştığı temel sorun siyaset ve yönetimin buluştuğu noktadır. Wilson 1901 yılındaki deklarasyonunda sanayileşme ve şehirleşme kaynaklı sorunlarının nasıl çözüleceğinden, demokrasinin cumhuriyete nasıl hâkim kılınacağına kadar birçok sorusu aslında Waldo için de önemli olduğu ortaya çıkıyor.

1941 yılı Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi'nin Kamu Yönetimi Komitesi'nin (Committee on Public Administration of the Social Science Research Council) Kamu Yönetimi İçin Eğitim (Education for Public Administration) Raporu ile 1967 yılı John Honey'nin yüksek lisans programlarının kamusal ihtiyaçları karşılama konusunda yeterliliği konusunda hazırladığı rapor kamu yönetimi disiplini adına başlıca kaynaklardan kabul edilir (Çiner, 2015:7). Waldo'nun reddettiği ve politik konuların salt bilimsel açıklanma yöntemine karşı çıktığı bilimsel yönetim, Taylor'un bilimsel yönetim ilkeleri ve Weber'in bürokrasi kuramı özerine inşa edilmiştir. Waldo, bilimsel yönetim ve yönetim bilimi yazınının temel kavramları olan POSDCORB ilkeleri olarak da bilinen planlama (planning), örgütlenme (organizing), personel yönetimi (staffing), yöneltme (directing), eşgüdüm (coordinating), iletişim (communicating), belgeleme (recording) ve bütçeleme (budgeting) ilkelerine karşı çıkmıştır. Aslında POSDCORB ilkeleri olarak bilinen bilimsel yönetim ilkeleri 1910'lu yılları Amerika'sının kamu yönetimi eğitiminin müfredatını oluşturmuştur. 20. yüzyılın sonlarına doğru zamana ve değişime ayak uyduramadığı için eleştirilere maruz kalan ve gerek Waldo ve gerekse Simon'un hedefinde olan geleneksel yönetim anlayışını oluşturan ilkelere kısaca değinmekte fayda olacaktır. Geleneksel yönetim anlayışının; gizliliğin esas olduğu merkezce alınan kararlar, hiyerarşik düzen, siyasi otorite altında olan yönetim, ön planda olan rasyonalite, hiyerarşik bir kontrol mekanizması ile kamusal programların denetimi, kamu görevlileri tarafından ihmal edilen vatandaş, güçlü bürokratik yapı ve yasa ve kurallara aşırı bağlılık, kamu politikaları tasarlayan ve aynı zamanda uygulayan kamusal yöneticiler, geleneksel kamu kurumları aracılığıyla halka ulaştırılan kamusal mal ve hizmetler, organize olmuş bürokratik yapının ideal oluşum olduğu varsayımı, siyasilerce belirlenen politikalara odaklanmış ve tedarikçi konumdaki memurlar, toplumsal taleplere *hayır* cevabı verilebilen devlet konumu, girdi odaklı ve pasif konumda olan vatandaşlar, halk olarak muhataplığı dışında bir konumu olmayan vatandaş ve siyasi kanada karşı sorumlu olunan bir hesap verebilirlik gibi temel ilkeler olarak özetlenebilir.

ABD'de kamu yönetimi tarihinin Wilson ile başlaması tezine karşı bir başka isim ise, Larry Luton; kamu yönetiminin Wilson ile değil hatta Avrupa'daki tarihin bile daha ötesine götürülmesi gerektiğini iddia eder (Luton, 1999:205-221). 1950'li yıllar aslında kamu yönetimi için ayrışma ve aynı zamanda çokküş yılları olmuştur. Daha önce değindiğimiz Simon ve Donald Smithburg ve Victor Thumpson'da *Public Administration* kitabıyla temelde ampirik çalışmaları eleştiren ve devletin bağımlı değişkenmiş gibi davranılmasından rahatsız olduklarını eserleriyle yansıtmışlardır. Kamu yönetimi disiplini için 1970'ler yenilenme, 1980'ler ise değişim ve güçlenme dönemleri olmuştur.

1970'li yılların sonundaki tartışmalar ABD ve İngiltere'deki köklü reformları öncüsü olan tartışmalardır. Nitekim buraya kadar anlatılan eserler ve görüşler altında tartışma veya değişimden ziyade siyasi kanat tarafından yapılan köklü reformlar sonrası yapılan tartışmalar olmuştur. Reformlar sonucu ortaya çıkan sistemik analizler akabinde teoriler oluşmaya başlamıştır. David Osborne ve Ted Gaebler ortaklığıyla kaleme alınan ve 1992 yılında yayınlanan *Kamu Yönetimi'nin Yeniden İcadı* eseri gerek dönemin ruhunu yansıtan ve gerekse yeni kamu yönetimi anlayışının temel eserlerinden olmuştur. İngiltere'de Margaret Thatcher'in başbakanlığa ve Amerika'da Ronald Reagan'ın başkanlığa gelmesiyle, 1970'li yıllarda tartışma mahiyetindeki eleştirilerin siyaset eliyle yürürlüğe girdiği bir dönem olmuştur. Söz konusu iki siyasetçi 'yeni sağ'cı politikacıdır. Neo-Liberal ideoloji de yeni sağ ideolojine benzeyen fikirlerlerdir. Sonuç itibarı ile minimal ama güçlü devlet ve serbest piyasa söylemi hâkim olan bir sistemdir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş ile toplumsal alandan ve ekonomiden el çekmiş bir devlet söz konusu olacaktır. Bütün bu yaşananlar akabinde Osborne ve Gaebler 1992 yılında *Reinventing Government* adlı eserlerini yayınladılar. Söz konusu eser ile Amerikan kamu yönetimi ağır bir dil ile eleştirildi ve Amerikan kamu yönetiminin baştan sona yeniden yapılandırılması gerektiğini ifade ettiler. Kitap Başkan Clinton tarafından keşfedilip ülkenin kamu yönetiminin düzenlenmesi konusunda kitabın yararlı olacağı kanaati ile Amerikan kamu yönetiminde yapılması gerekenler

konusunda komisyon kurulması ile sonuçlandı. Osborne ve Gaebler Amerikan kamu yönetiminin sorunların memurlar kaynaklı olmadığını düşünüyorlardı. Asıl sorunun sistem olduğunu iddia ettiler. İddiaların geniş destek görmesi ve yapılan değişiklikler sistem ve insan odaklı öğelerle donatılmasına yol açtı. Kamu tercihi teorisi bu değişikliklere kaynaklık etmiştir. Politika açısından var olan dört grubun görev alanlarının, rollerinin açıklanması ile işe başlayan Osborne ve Gaebler kamusal mal ve hizmet üretiminde karar alıcı veya karar alıcıları etkileme hususunda dört aktörü sayarken hükümeti ve bürokratları sayması; siyaset - yönetim tartışmasının bir başka çeşidi ile 1990'lı yıllarda devam ettiğini göstermektedir. Toplumun sahip olduğu, yönlendirici, rekabetçi, misyon odaklı, müşteri odaklı, girişimci, öngören, pazar odaklı ve yetki devreden hükümet olarak on temel genelleme üzerine kurulu hükümet anlayışı sebebiyle Osborne ve Gaebler eleştirilere maruz kalmışlardır. Osborne ve Gaebler'in belki de kaynaklık ettikleri Amerikan kamu yönetimi açısından kökten değişiklik özellikler taşıyan hükümetin yeniden keşfi reformu birçok farklı ideoloji tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Söz konusu reform girişimi ile kamu yönetiminde etkin olmak hedeflenmiş nitekim başarılı olduğu düşünülmektedir. Bu süreçte hükümet – idare arasında görev rol belirleme tartışmalarının olduğu ve bu Osborne ve Gaebler tarafından da dile getirilmesi durumu bizim için önem teşkil etmektedir.

Başkan Bill Clinton dönemi ve onun inisiyatifi ile yürürlüğe giren hükümetin yeniden keşfi ABD halkasını oluşturan kamu idare anlayışlarını etkileyen yönetim reformları ABD kamu yönetimine uygulanma projesidir. Hükümetin özel işletmelerden çok şey öğreneceği ama özel işletmeler gibi çalışmayacağı tezi üzerine kuruldu aslında. Bu proje Amerika kamu yönetimini yeniden düzenleme projesi olarak 1992 yılında yürürlüğe konuldu (Gökçe ve Kutlu, 2002:64). Küreselleşme ve yönetim uygulamaları ile 1980'li yıllarda siyaset – yönetim ayrımı tekrar gündeme getirilmeye çalışıldı (Güzelsarı, 2004:89). Bu süreçte piyasa koşullarına göre kamusal mal ve hizmet üreten bir devlet anlayışı ön planda olduğu dönem denilebilir. Bu durum siyaset ve yönetimi birbirinden daha net ayırmıştır. Aslında 20. Yüzyılın sonlarına gelirken geleneksel yaklaşımın en büyük eleştiri almasının sebebi gelişen şartlara ayak uyduramaması olmuştur. Nitekim, Weber, Taylor ve Wilson düşünürleri başta olmak üzere daha önce değinilen birçok ismin oluşturduğu geleneksel yönetim anlayışı ortaya çıktığı koşullarda devlet yönetimi için ideal ve verimli bir model olarak disiplinli çalışmalardan oluşuyor.

Bürokrasinin işlevsel bir kavram tanımında üretilen siyasaların yürütme süreci (Eryılmaz, 2013:24) olarak bürokrasi/yönetim siyasi oluşumun aslında ayrılmaz bir parçasıdır. Yönetim/bürokrasi önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Nitekim 1980'lerin ilk yılları başta Amerika ve İngiltere olmak üzere birçok ülkede uygulanan ve Türkiye'de Özal döneminde uygulanan özelleştirme ve devletin küçültülmesi gibi politik uygulamalar esasen bürokrasiye karşı bir eğilimin sonucu olduğu söylenebilir. 2000'li yıllarda kamu yönetimi ile ilgili yaklaşımların devlet kurumundan beklentileri de değişti. Başlıca hesap verebilir, gizlilik esasına karşı, açık ve erişilebilir ve vatandaşa hizmet odaklı bir kamu yönetimi anlayışı gibi taleplerden oluştuğu söylenebilir.

SONUÇ

Üst yönetici memur sınıfının, seçimle iş başına gelen siyasa görevi üstlenen hükümet kanadıyla birlikte gelip ve birlikte ayrılması olarak bilinen *spoils system* veya *ganimet sistemi* de denilen durumun başta uzmanlaşma sağlayamaması gibi sorunlar olmak üzere siyasal sistemin politikalarını yürütme ya da geliştirme adına bir yordam önerememesi gibi diğer sorunlar sebebi ile yönetimin siyasetle birlikte olup olmayacağı gerekliliği 19. yüzyılın sonlarına doğru Amerika'da çok tartışılan bir konu haline gelmiştir. Söz konusu tartışma gerek Amerika gerekse dünya devletleri kamu yönetimi disiplinine katkısı olduğu aşikardır.

Çok genel olarak kronolojik bir sıralama yapılırsa; 1887 yılında Wilson tarafından kaleme alınan *İdarenin İncelenmesi* isimli çalışması başta olmak üzere klasik yönetim dönemi dediğimiz ve siyaset yönetim ayrımına yönelik çalışmaların ve tartışmaların yoğun olduğu dönem olan 1901-1930 arası dönem siyasetin görev alanının ve idarenin görev alanının sınırlarının çizilmeye çalışıldığı yani idarenin siyasetten ayrılması gerektiği fikrinin hâkim olduğu dönem olmuştur. Yönetimin siyasetten ayrılması gerektiği tezi Frank J. Goodnow, Leonard D. White, W. F. Willoughby, Luther H. Gullick ve Lyndall Urwick gibi isimlerin fikirleri ile şekillenmiştir. 1930'lu ve 1950'li yılları kapsayan bir dönem yönetimin siyasetten ayrılması gerektiği fikrine karşı çıkan görüşlerin ve sert eleştirilerin olduğu dönem olmuştur.

POSDCORB ilkeleri olarak bilinen süreç aslında kamu yönetiminin örgütlenmesine yönelik durumlar olup ve 1950'li yıllara kadar süren bir süreçtir. Kamu yönetiminin ayrı bir uzmanlık olarak tartışılması ise 1950 – 1970 arası döneme denk gelir. 1970'li yıllar hem yenilenme hem de ABD ve İngiltere'deki olacak reformların öncüsü tartışmalardır. Bu dönem ayrıca kapitalist devlet sisteminin piyasa çerçevesinde oluşturulmaya çalışıldığı dönem olmuştur. Nihayet 1980'li yıllar kamu yönetimi disiplininin değişim ve gelişim süreci olmuştur. 1990'lı yıllar özellikle daha önce değindiğimiz düşünürler olan Osborne ve Gaebler'in düşünceleri ışığında özetlenebileceği yanlış bir düşünce olmaz. Osborne ve Gaebler'in de ifade ettiği gibi söz konusu dönemde siyasa yapıcı ve yürütücü olarak hükümet ile bürokratlar özellikle kamusal mal ve hizmet üretiminde karar alıcı konuma gelmek veya karar alıcıları etkileme konusunda önemli aktörlerdir.

Kamu yönetimi işleyişinde yönetim bilimi ilkelerinin egemen olması görüşünün yer alması gibi önemli sonuçları olan siyaset - yönetim ayrımı tezi tartışılmaya başlaması üzerine bir asır zaman geçti ve bu süre zarfında birçok kamu yönetimi teorisi ortaya atıldığı dönemler olmuştur. Nitekim, idari devlet, kamu tercihi teorisi, yeni kamu yönetimi hareketi, kaos ve karmaşıklık teorileri, kalkınma yönetimi, post-kolonyal yönetim eğilimleri, post-modern kamu yönetimi, yönetişim, yeni kamu hizmeti yaklaşımı, yeni Weberyan devlet yaklaşımı ve İslami kamu yönetimi yaklaşımı gibi birçok teori tartışıldı ve halen tartışılmaya devam etmektedir. Günümüzde esasen yönetim – siyaset ayrımı aslında 19. yüzyılın sonlarında Amerika'da siyaset – yönetim ayrımı tezini doğuran durumdan çok farklı olduğu söylenemez. Nitekim o günlerde atanmış ile seçilmiş ya da bürokratla siyasetçi arasındaki ilişkiler kamu yönetimi tarihinin önemli sorunları arasında bulunmaktaydı ve halende bu geçerliliğini sürdürmektedir. Kamu yönetimi disiplini günümüzde gerek teorik ve gerekse deneysel olarak daha zengin ve daha sağlam bir konuma geldiğini söyleyebiliriz. Kamu yönetimi disiplininin konumu da daha disiplinli çalışmalarla yeniden tanımlanmıştır. Kamu yönetimi disiplini siyaset biliminin önemli bir alanı ve aynı zamanda siyaset bilimine ciddi katkı sağlayan bilim olmuştur. Çalışmanın bütünü oluşturulan literatür ve Amerikan kamu yönetimi disiplinine katkı sağlayan düşünürlerin teorileri akabinde günümüzde kamu yönetiminin yeri yeniden tanımlanmış ve kamu yönetimi disiplininin siyaset biliminden ayrı olarak düşünülemediği, en azından aradaki güçlü bağın koparılamayacağı ortaya konmuştur.

Devletten; hesap verebilir, gizlilik esasına karşı, açık, erişilebilir ve vatandaşa hizmet odaklı bir kamu yönetimi hizmeti bekleyen kamu yönetimi anlayışlarının olduğu 2000'li yıllarda siyaset – yönetim ayrımı tartışmaları biçim değiştirerek devam etmektedir. Çalışmamızı aslında, memurun çalışma dünyası olarak görülen politikalar, kararlar, araçlar, değerler, yasalar, yöntemler, sorumluluk ve yasalar (Acar, 2002:5) gibi hizmetler başta olmak üzere hangi kamusal mal ve hizmetlerden ne kadar üretileceği ve bu mal ve hizmetlerinin finansmanı kimlere karşılatılacağına kadar geniş ölçekli hizmetlerin ve kamu politikası veya para politikası uygulama yordamını belirlemeye kadar geniş perspektifte kararlar vermek isteyen aktörlerin olduğu bir dünya ve bu aktörlerin hangisinin nasıl bir görev alanı içerisinde yer alacağı tartışması olarak bir asırdır devam eden bir tartışma diye özetleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abadan, Y. (1961). Woodrow Wilson Seçme Parçalar. *Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları Siyasi İlimler Serisi:1*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Acar, A. (2002). Yönetim - Siyaset İlişkisinde Kamuda Personel Politikaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7: 5-14.
- Atalay, M. (2008). Kamu Yönetimi Disiplininde Dwight Waldo Düşüncesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çiner, C. U. (2015). Kamu Yönetimi Eğitimi ve Öğretimi Literatürü Üzerine Bir Çözümleme. Murat Okçu vd. (der.), *Kamu Yönetimi Eğitimi ve Öğretimi Literatürü Üzerine Bir Çözümleme, Kamu Yönetimi Eğitimi: Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler*: İçinde 3-24. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Eryılmaz, B. (2013). *Bürokrasi ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Frederickson, H. G. & Smith, K. B. (2003). *The Public Administration Theory Primer*. Westview Press, Boulder, Colorado.
- Gökçe, O. ve Kutlu, Ö. (2002). Amerikan Hükümetinin Yeniden Keşfi (Reinventing Government) Reformu Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *SÜ Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*,2(3): 62 – 91.
- Gulick, L. (1933). Politics, Administration, and the New Deal. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 169 (Sep., 1933): 63.
- Güzelsarı, S. (2004). Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları. M. Kemal Öktem, Uğur Ömürgönülşen, (der.), *Kamu Yönetimi: Gelişimi ve Güncel Sorunları*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Kirwan, K. A. (1977). The crisis of identity in the study of public administration: Woodrow Wilson. *Polity*, (9): 321-343.
- Luton, Larry S. (1999). History and American Public Administration. *Administration & Society*, 31(2): 205-221.
- Simon, H. A. (1976), *Administrative Behavior*, Free Press.
- Simon, H. A. & Smithburg D. W. & Thompson V. A. (1985). *Kamu Yönetimi*. Cemal Mihçioğlu (Çev.) Ankara: A.U. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1985.
- Usta, S, Akıncı, A . (2018). Bir Alman Yönetim Yaklaşımı Olarak Kameralizm. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1): 67-86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jpaljournal/issue/37016/424491>.
- Van Riper, P.P. (1984), The Politics – Administration Dichotomy: Concept or Reality, in *Politics and Administration: Woodrow Wilson and Public Administration*, (edited by Jack Rabin and James S. Bowman), 203-18, New York: Marcel Dekker.
- Waldo, D. (1955). *The Study of Public Administration*. Doubleday and Company, Inc., New York.
- Walker, L. (1989). Woodrow Wilson, Progressive Reform, and Public Administration. *Political Science Quarterly*, 104 (3): 509-525. doi:10.2307/2151276
- Woodrow, W. (1961). İdarenin İncelemesi. *Woodrow Wilson Seçme Yazılar*, (Çev. Nermin Abadan). Ankara Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi 1. Ankara: Yenilik Basımevi, ss. 53-73.

ÇORUM'DA KENTSEL GELİŞMENİN MORFOLOJİK ANALİZİ¹
MORPHOLOGICAL ANALYSIS OF URBAN DEVELOPMENT IN ÇORUM

Aşır Yüksel KAYA*
İlhan Oğuz AKDEMİR**

ÖZET

Kent morfolojisi araştırmaları; zamansal veriler içinde insanın mekânda gerçekleştirdiği değişim dönüşüm tasarruflarının izlerini takip etme mantığına dayalıdır. Morfolojik araştırmalar için tarihi süreci takip etmek esastır. Bu açıdan bakıldığında Çorum'un insanlık için önemli bir laboratuvar olduğu anlaşılabilir. Hattuşa'dan günümüze kadar insanlığın izlerini sürmek mümkündür. Kentleşme, kentsel alanlarda yaşayan insan sayısına karşılık gelen bir kavramdır. Ancak kentleşme, tek boyutlu nüfus birikim sürecinin çok ötesinde pek çok bileşenin oluşumunda katkıda bulunduğu çok boyutlu bir sürecin adıdır. Her toplumun gelişmişlik düzeyine göre sosyal, ekonomik ve politik anlamlar yüküldür. Bu sebeple Çorum'da kentleşme, demografik, sosyo-ekonomik ve politik gelişmelere bağlı olarak her dönemde farklı karakter sergilemiştir.

Çorum'un kentsel gelişim süreci; Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki farklı kategoriye ayrılmalıdır. Cumhuriyet öncesi dönem; Hattuşa'nın mirasının devam ettiği ve maden işleme sektörünün desteklediği, tarım dönemi şehirlerinin tipik gelişim karakterlerinin şekillendirdiği kentleşme sürecidir. Aynı zamanda önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı yöreye çok sayıda medeniyet yerleşmiştir. Cumhuriyet dönemi ise kendi içinde dört farklı dönemde ele alınmıştır;

- 1923-1950 erken cumhuriyet dönemi: Tarımdan-Sanayiye Geçiş Hazırlıkları

- 1950-1970 dönemi: Küçük Sanayi Kenti

- 1970-1990 dönemi: Kentsel Dokuda Ulaşım Etkisi

- 1990'dan sonrası: Parçalanmış Kent Dokusu

İlgili dönemlerde, Çorum'da kentleşme sürecini belirleyen farklı süreçler ve kentsel serüvenlerin izlerini sürmek mümkündür. Farklı kent morfolojisinin ortaya çıkmasında, yaşanan sosyal ve iktisadi değişimlerin kentsel doku üzerinde analizleri yapılarak, Çorum'un kentleşme hikâyesi oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kentleşme, Tarihi Coğrafi Yaklaşım, Kent Morfolojisi, Çorum

ABSTRACT

Urban morphology research follows the traces of the change and transformation the human has made in the space within the historical process. It is essential to follow the historical process method for morphological research. From this point of view, it can be understood that Çorum is an important laboratory for humanity. It is possible to trace the history of humanity from Hattusa to the present day. Urbanization refers to the increasing number of people that live in urban areas. However, urbanization is the name of a multidimensional process that contributes to the formation of many components far beyond one-dimensional population accumulation process. The concept of urbanization is loaded with social, economic and political meanings according to the level of development. For this reason, urbanization in Çorum shows a different character in every period depending on demographic, socio-economic and political developments.

Regarding the urban development process of Çorum, it can be said that it is divided into two different categories; the first one is before the Republic and the second one is the Republican era. The period before the Republic is the urbanization process where the heritage of Hattusa continues and supported by the mineral processing sector, shaped by the typical development characteristics of the cities of the

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 2214-A kapsamında desteklenmiştir. Ayrıca Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim dalında hazırlanmış "Çorum Kent Morfolojisi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., Fırat Üniversitesi, İSBF, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ, aykaya@firat.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0398-7069>

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İSBF, Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ, ioakdemir@firat.edu.tr

agricultural period. At the same time, because of its location on important trade routes, many civilizations have settled in the region. The Republican period is divided into four different periods:

- 1923-1950 early republic period: Preparations for Transition from Agriculture to Industry
- 1950-1970 period: Small Industrial City
- 1970-1990 period: Transportation Effect in Urban Pattern
- After 1990: The Disintegrated Urban Pattern

In the relevant periods, it is possible to trace different processes and urban adventures that determine the urbanization process in Çorum. In the emergence of different urban morphology, the urbanization story of Çorum was created by analyzing the social and economic changes experienced on the urban texture.

Keywords: Urbanization, Historical Geographical Approach, Urban Morphology, Çorum

1. GİRİŞ

Kentler mekânsal ve toplumsal değişimin en çok yaşandığı alanlardır. Kentlerle ilgili değişmeyen tek şey sürekli değişim içinde olmalarıdır. Tümetekin, (1997:11) ifadesiyle şehirler insan müdahalesinin en son düzeyine vardığı yerler olarak sürekli bir değişim yaşamaları nedeniyle, bu sürecin izlenmesi ve analiz edilmesi gereken mekânlardır (Canpolat, 2019:71). Kentsel değişim süreçlerinin sınıflandırılması ve anlaşılması coğrafyacılar ve şehri inceleyen başka bilim dalları için problem teşkil etmektedir (Hall, 2006:3).

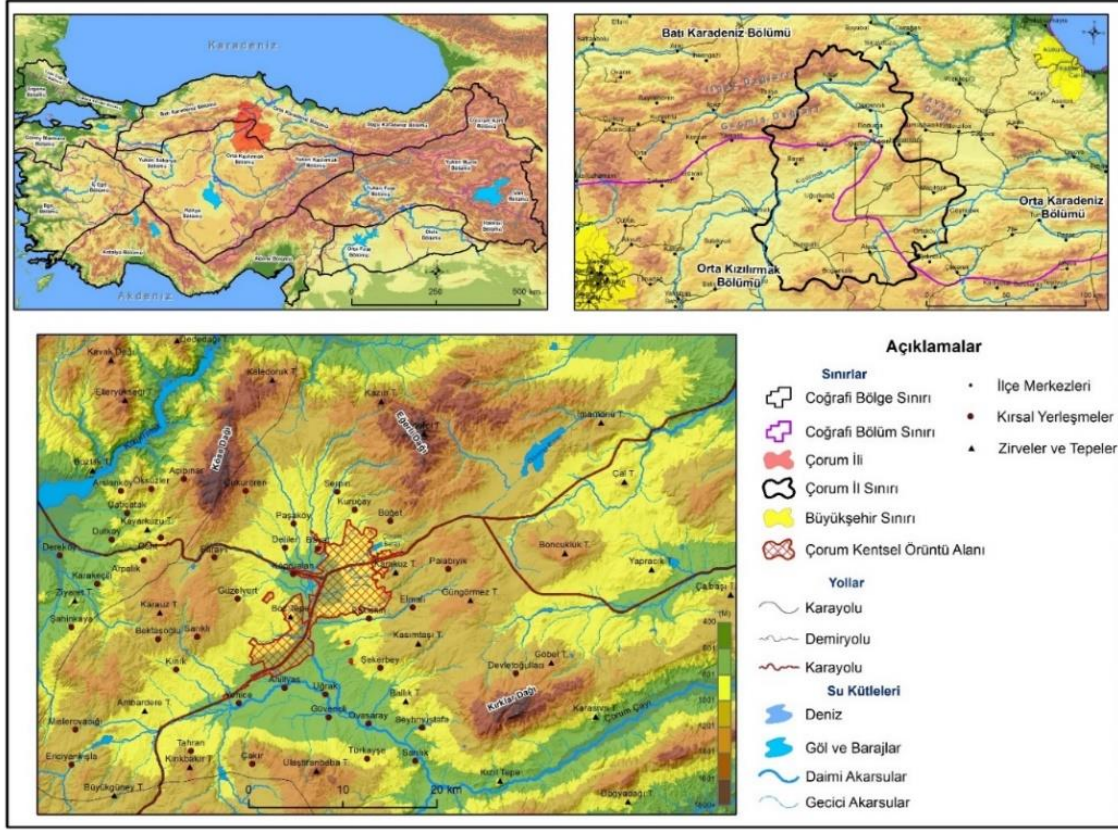
Kentler her dönemin sosyo-ekonomik ve politik süreçlerinden etkilenmiştir. “Dar anlamıyla kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını ifade eden kentleşme, temelde bir toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişimlerden kaynağını aldığı için toplumsal ekonomik ve hatta politik anlamlarla yüklüdür” (Alkan & Duru, 2002:7-8; Keleş, 2015:35; Wirth, 1938:2). Bu nedenle kentleşmeye demografik, ekonomik ve sosyal açıdan bakılarak zaman-mekân değişimi içinde değerlendirilmelidir. “Türkiye’de kentleşmenin en önemli lokomotifi demografik yapıda meydana gelen değişimlerdir. Bu değişim bilindiği gibi 1950 öncesinde daha çok Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlere iken, 1950 yılından sonra değişen ekonomik politikalar ile birlikte farklı bölgelerde de görülmeye başlanmıştır” (Işık, 2005:58).

Araştırma sahası olarak belirlenen Çorum; I. Coğrafya Kongresinde belirlenen yedi coğrafi bölge içerisinde Karadeniz bölgesi ile İç Anadolu bölgesi arasında kalan geniş bir idari sınıra sahiptir. Araştırma sahasında bulunan Yeşilirmak ve Kızılırmak nehirleri, bölge sınırlarının belirginleşmesinde en önemli unsurdur. Her iki akarsuyun da il sınırları içinde olmasından dolayı Çorum ili, Karadeniz bölgesinde, Orta Karadeniz bölümü ile İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümleri arasında geçiş bölgesi olmasına neden olmuştur. Araştırma sahası Çorum kenti İç Anadolu bölgesinin kuzeyinde, Karadeniz bölgesinin Orta Karadeniz Bölümünde, Yeşilirmak’ın kollarından biri olan Çorum çayının K-KB’sında, Çorum ovası içerisinde KD-GB doğrultulu bir uzanış göstermektedir (Harita 1).

Çorum, genel olarak ismini de aldığı Çorum ovası içerisinde gelişim göstermiştir. Bölgede en önemli jeomorfolojik birimler ovayı çevreleyen dağlık ve tepelik alanlar ile vadilerdir. Araştırma sahası ve yakın çevresini kapsayan bu alanda en yüksek Erenler Tepesi (1780 m), en alçak alan ise güneybatıda Alaca çayı ile Çorum çayının birleşme noktasıdır (Harita 1).

Çorum 14 mahalleden oluşmaktadır. Akkent, Bahçelievler, Buharaevler, Çepni, Çöplü, Gülabibey, Kale, Karakeçili, Kunduzhan, Mimarsinan, Ulukavak, Üçtutlar, Yavruturna, ve Yeniol kenti oluşturan mahallelerdir. Nüfusu en kalabalık mahalle Ulukavak Mahallesi (54,930), en az nüfusa sahip mahalle ise 1606 ile Yeniol mahallesidir.

Harita 1: Çorum Kenti Lokasyonu

Kaynak: Kaya, Akdemir 2019

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Türkiye’de kentleşme her coğrafi bölgede ekonomik, teknolojik, siyasal ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. 20.yüzyılın ortalarından itibaren kentleşme nedenlerinin etkisiyle birlikte kırsal alanlardan kentlere doğru yoğun göç olayları yaşanmıştır. Benzer demografik süreçler Çorum’da da görülmüştür. Kızılırmak ve Yeşilirmak’ın medeniyetleri yönlendirmesi ile birlikte ilk yerleşim nüveleri ortaya çıkmıştır. Çorum tarihi süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Cumhuriyet devriyle birlikte siyasal, ekonomik ve teknolojik yatırımların bölgede yoğunlaşmasına bağlı olarak hızlı kentleşme sürecine girmiştir. Türkiye’nin çoğu kentinde olduğu gibi kentleşme eğilimleri hizmet fonksiyonu ağırlıklı istihdama yönelik, sanayi ve ticarete ise daha az dayanan bir yapıda demografik olarak gerçekleşmiştir. Fakat Çorum’un Anadolu’nun en eski yerleşim tarihine sahip kentlerden birisi olması, kentsel doku ve formu, kentsel arazi kullanımı olarak farklılıklar arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Çorum’da kentleşme serüveninde etkili olan; Doğal faktörler, İdari faktörler, Sosyal faktörler, Ekonomik faktörlere bağlı olarak mekânsal ve toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikleri incelemektir. Yukarıda sayılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere bağlı olarak, Çorum kentinin gelişim süreçleri incelemektir. Aynı zamanda kentsel gelişim üzerinde etkili olan temel sebepleri belirleyerek, kentin ilk kuruluşundan günümüze kadar nasıl bir değişim yaşadığı, günümüzde kentsel dokusu, cadde ve sokak sistemleri, arazi kullanımı, kent mimarisi ile kent kimliği ve kent kültürünü üzerinde etkili olan süreçlerin neler olduğunu kentleşme metodolojisi kapsamında değerlendirmektir.

Kentsel mekânı coğrafi unsurlar göz önüne alarak değerlendiren bu çalışma lokasyon teorisi yaklaşımı, kentsel ekoloji yaklaşımı ve son zamanlarda coğrafya biliminde ve kentbilim analizlerinde, ağırlık kazanan İlerlemeci (Progressive) coğrafi yöntem metodolojisinden yararlanılarak, coğrafi mekânın değişimini açıklamada kullanılan Tarihi-Coğrafi yaklaşım ile açıklanmaya çalışılmıştır.

19. Yüzyıl sonrasında hızlı artan nüfus sonucunda kent gelişimi ve kentleşme konusunda artan çalışmalara paralel olarak kullanılan yöntemlerde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemlerde

çok sayıda yeni metot ve yöntem uygulanmasına rağmen bunlardan belki de en önemlilerinden biri morfolojik yaklaşımdır. “Morfolojik yaklaşım; en genel hatlarıyla coğrafi unsurlar ile yerleşmelerin bir araya geliş biçimlerini, mekânsal boyutlarıyla değerlendirerek, zaman içerisinde değişimi sistematik olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımla yerleşmelerin formunu, oluşum ve dönüşüm süreçlerini, mekânsal yapı ve karakterini, tarihsel gelişim süreçleri ve yerleşmeleri oluşturan bileşen parçalarını analiz ederek kenti anlamayı sağlayan bir yaklaşımdır” (Hazar & Kubat, 2015: 197).

Tarihsel-coğrafi yaklaşım, “Coğrafi yapı ve yerleşim karakterlerinin bir araya geliş biçimiyle, mekânsal niteliklerinin zaman sürecinde sistematik analizi üzerine kuruludur” (Birik, 2015: 536). Bu yaklaşımda kent²

- Yerleşim yeri (site)
- Fonksiyon(Function)
- Kentsel görünüm (Townscape)
- Sosyal ve ekonomik durum (social and economic context)
- Gelişim (development) olarak ele alınmaktadır.

Daha sonra kentsel görünüm (Townspace) içinde karmaşık olan

- Kent planı(town plan),
- Arazi kullanım dokusu (land utitization pattern)
- Bina dokusu (building fabric)’nu incelemiştir.

Kent planını ise kendi içinde sokak sistemi (street system), parsel dokusu (plot pattern), yerleşme dokusu (building pattern) ele almıştır. Tüm bu çalışmalar sonucunda tarihsel coğrafi yaklaşım ile kentlerin günümüz morfolojik durumları açıklanabilmektedir.

3. BULGULAR

3.1. ÇORUM’DA KENTLEŞME SÜRECİ

Kentlerin oraya çıkışı ile ilgili olarak birçok teori olmasına rağmen araştırma sahasında kentleşme görülmesinin yegâne sebebi geçmiş dönemlerde çok önemli medeniyetlere ev sahipliği yapması ve idari ve sosyo-ekonomik fonksiyonlarından kaynaklanmaktadır. Araştırma sahasında kentleşme süreci cumhuriyet döneminde yaşanan gelişmelerle şekillenmiş olsa da kentleşmenin tarihsel bir süreç olmasından dolayı günümüzü anlamak için geçmişte yaşanan olaylara bakmak gerekmektedir.

Ülkemizde yapılan kent çalışmalarında olduğu gibi Çorum’da da kentleşme süreci Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Cumhuriyet öncesi dönem tarihin ilk dönemlerinden başlanarak ele alınmıştır. Çünkü Çorum ve çevresi her dönemde önemli bir yerleşim birimi olmuştur. Çorum ve çevresi maden yatakları bakımından zengin olması, tarih öncesinde yerleşmelerin yörede yoğunlaşmasına neden olmuştur. Aynı zamanda önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı yöreye çok sayıda medeniyet yerleşmiştir. Cumhuriyet dönemi ise kendi içinde dört farklı dönemde ele alınmıştır:

-I. Dönem 1923-1950: Tarımdan Sanayiye geçiş hazırlıkları,

-II. Dönem 1950-1970: Küçük Sanayi Kenti

-III.Dönem1970-1990: Kentsel Dokuda ulaşım Etkisi

-IV. Dönem 1990 sonrası: Parçalanan Kent Dokusu

olarak ele alınmıştır. Bu dönemlere ayrımlar belirlenirken Çorum kentinde yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler belirleyici olmuştur.

3.1.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Çorum

Çorum tarih öncesi ve tarihi çağlarda önemli kültür ve uygarlıkların yöreyi tercih ettiği bir yerleşim alanı olmuştur. Çorum ve çevresinde bu uygarlıkların kalıntılarına rastlamak mümkündür. Uluç’un da vurguladığı üzere bu kültür ve uygarlıkları günümüz Çorum il sınırları ile çakıştırmak veya sınırlamak

² Tarihi Coğrafi yaklaşımın çalışma aşamaları Conzen, 1960 Alnwick çalışmasına dayanmaktadır.

olanaksızdır. Bu yüzden Çorum'un eski çağ tarihini incelerken Çorum'u yöreden soyutlamadan bir bütünün parçası olarak düşünmek gerekmektedir (Uluç, 1986:19).

“Çorum ve çevresinde yaşayan en büyük imparatorluk Hititlerdir. Hitit devletinin başkenti Hattuşa'dır. Hitit İmparatorluğu M.Ö. 1200 de yıkılmıştır. Hititlerden sonra bu bölgede egemen olan güç Frigler'dir. Çorum ilinde bugüne kadar yapılan kazılarda Frig yerleşmeleri (M.Ö 8-6 yüzyıllarda) Pazarlı hariç hemen hepsi eski Hitit yerleşmeleri üzerinde görülmektedir. Çorum'da Frig yerleşmeleri Alacahöyük, Eskiuapar, Demircihöyük, Boğazköy, Kalehisar ve Kalınkaya'da görülmektedir” (Uluç, 1986:36-38). “Roma ve Bizans dönemi Çorum'u için kayıtların bulunmaması/bulunamamasından dolayı kesin bulgulardan söz etmek oldukça zordur. Ancak kentin Bizans dönemindeki farklı görüşler ismi üzerinde durulmaktadır. Bizans döneminde Çorum kenti Euchaita olarak anılmaktadır. Euchaita kentinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekte fakat bağlı olduğu Aziz Theodoros kültü nedeniyle 5. yüzyılda itibaren giderek önem kazanan dinsel bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır” (Bakırer, 1986:53). “Roma ve Bizans döneminde K-G ve D-B yollarına yakınlıktan dolayı Euchaita gelişmiştir” (W. M. Ramsay, 1890:259-260).

“Türklerin Anadolu'ya girmesiyle birlikte Emir Danişment Gazi tarafından 1075 yılı yazı yâda sonbaharı fethedildiği düşünülmektedir” (Bakırer, 1986:58). “Danişment beyliği konar-göçerlikten ziyade yerleşik hayata geçmiş ve çeşitli şehirler, kasabalar ve köyler kurmuşlardır” (Akdağ, 1995:74-75). “Danişmentli Beyliği, Anadolu Selçuklu Devlet'ine II. Kılıçarslan (1156-1192) döneminde bağlanmıştır. Selçuklu memleketleri hudut vilayetleri hariç çeşitli serleşkerliklere³ ayrılmıştı. Çorumlu şehri de bir serleşkerlikti” (Dağlıoğlu, 1988:32).

Çorum'un ilk yerleşme nüveleri bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Çorum'un ilk yerleşme özekleri kale içerisinde bulunan 4 mahalledir. Çorum ovasına hâkim bir konumda kurulmuş olan kalenin tam yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak kalenin Danişmentliler ve yahut Selçuklular döneminden kalma olduğu düşünülmektedir.

“14. yüzyılda Çorum kentinin ilk nüvesini oluşturan Çorum kalesi içinde 42 konut ve bir cami bulunmaktadır. Aynı zamanda kalenin dış sınırında bir pazar ve evler bulunurken bir kısım evlerde aşağı Çorum diye adlandırılan (bala-yı şehir-ı Çorum) alanda bulunmaktadır” (Tuğrul, 2015:58). Çorum Kalesi ve çevresinde başlayan kentleşme zamanla ovaya yayılmıştır. Çorum Kalesi ve çevresi kentin ilk özeklerini oluşturmaktadır.1456 yılında kentin 6 mahallesi bulunmaktadır. Bunlar “Debbağan Mescidi, Alaca Mescidi, Cebelü Mescidi, Ahi Münevver, Ahmet Celebi ve Makbere mahalleleridir. 1521'de ise Mahalle sayısı 31'e yükselmiştir” (Kara, 2008:37). “Bu yüzyılın ilk yarısında bahsedilen mahallelerde yaşayan 877 hanede 1316 kayıtlı kişi bulunuyordu. Bunlardan 433 bekâr, 855'inin evli olmasından toplam nüfus 4736-5000 kişi civarında tahmin edilebilir. 1576 yılında ise Çorum'da toplam 48 mahallede 1719 evli 1230 bekâr olmak üzere, 2982 vergi mükellefi yaşamaktaydı. Buradan hareketle Çorum'da bu tarihlerde 10.000 kişinin yaşadığını söyleyebiliriz” (Kara, 2008:61). Kentin mekânsal ve demografik olarak büyüdüğü aşikârdır ancak bu dönemde Çorum kent ölçeğinde değildir ve kentsel toplumu bir bütün olarak yansıtmaktan ziyade kasaba görünümüne sahip bir yerleşim birimi statüsündedir.

15 ve 16. yüzyıllarda Çorum Kalesi tipik bir İslam kenti özelliği göstermektedir. Bu dönemde kent tipik bir Anadolu kentinin mekânsal beş yapısına sahiptir. Bunlar; Kale, Kale içinde Yöneticilere ait konutlar ve Yönetim merkezi, Cuma Camisi, hanlar, bedestenler ve açık Pazar yerlerinin olduğu kale ve çevresi, Sık dokulu mahalleler, Dış mahalleler (suburbs) gibi mekânsal bileşenlerden oluşmaktadır (Aktüre, 1981:9). Çorum'da mekânsal kademelenmenin merkezinde kale içerisinde bulunan yönetici sınıfına ait yapılar gelmektedir. Kalenin yakınlarında pazar, cami, su deposu ve mahalleler bulunmaktadır. 16. yüzyıla ait verilerin sınırlı olmasından dolayı mekânsal çözümleme tam olarak yapılamasa da ilk kent özeği olarak kale ve çevresi gelmektedir.

“16. yüzyılın son çeyreğinde Çorum mekânsal olarak büyüme eğiliminde olduğu düşünülmektedir. Bu dönemlere ait bilgilerin muğlak olmasından dolayı kentin 19. yüzyıla kadar olan mekânsal gelişimi

³ Serleşkerlikler: Selçuklular döneminde bölge komutanlıklarına verilen isim.

hakkında detaylı inceleme yapılamamaktadır. Ancak 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin anlatımıyla Çorum'da 4300 civarında ev olduğunu belirtmektedir. Eğer bir evde 4-5 kişinin oturduğu varsayılırsa 17.000 ila 22.000 gibi bir nüfus çıkmaktadır ve 16 yüzyıldan 17 yüzyılın ortalarına kadar en az iki misli büyümüş bir kent ortaya çıkmaktadır. Fakat Evliya Çelebi'nin bu iddialarına şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Zira bu dönemde Celali isyanlarının en buhranlı yıllarını kapsamaktadır. Amasya'nın aynı dönemde çok nüfus kaybettiği düşünülürse, küçük bir kalenin dışında açık bir kent olan Çorum'un bu denli büyüdüğü akla yatkın gelmez. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin anlattıklarını da tamamen yabana atmamak gerekir. Kendisi Çorum'da bulunan "kalabalık asker taifesinden" söz etmektedir ve dolayısıyla kentin geçici büyümüş olması ihtimal dâhilindedir" (Faraquhi, 1986: 84-85).

"19.yüzyılın ikinci yarısında özellikle dış etmenler sonucu Çorum'u da kapsayan Anadolu kentlerinde sosyo-ekonomik yapıyı oluşturan süreçlerde bazı değişiklikler olmuştur" (Aktüre, 1981:124). Bu dönemde yaşanan en önemli değişim üretim mallarının iç pazardan ziyade özellikle endüstrileşen Avrupa kentlerine ihraç edilmeye başlanmıştır. Çorum'da bu dönemde iç pazarda üretimin azaldığı buna karşılık hammadde ihracatının yoğunlaştığı bir kenttir. Özellikle 19 yüzyılda Samsun limanı Kızılırmak ve Yeşilirmak vadilerinin ithalat ve ihracat limanı görevini üstlenmiştir. Samsun limanının ekonomik hinderlantından dolayı Samsun şosesi üzerinde bulunan yerleşmelerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde en çok büyüyen ve gelişen kentlerin başında Çorum gelmektedir.

Tablo 1: 19.Yüzyılda ve 20.Yüzyıl Başlarında Çorum Kentinin Nüfusu⁴

Yıllar	Toplam Nüfus
1521	4736-5000
1576	10000
1600	10000-15000
1835-1837	7600
1850	8000-10000
1876	15463
1890	12000-13000
1893	16629
1900	17267
1902	17922
1907	18858

Aktüre'ye (1986:124) göre 19. yüzyılda Çorum'da dericilik ve bakırcılık geleneksel üretim dalları önem kaybederken, transit ticaretin gelişmesinden dolayı kentte bir ticaret sermayesi birikimi olmuştur. Aktüre bunun en önemli somutu olarak bu dönemde kentte hizmet sektöründe faaliyet gösteren dükkan sayılarını göstermektedir. 1900 yılında 1055, 1907 yılında ise 1100 dükkan ve 4 han bulunmaktadır. Ancak bu sayılarda artış tek başına kentte yaşanan değişimi açıklamaya yeterli değildir. 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında Çorum'da kent nüfusunda önemli artış olmuştur (Tablo 1). Bunun en önemli sebebi kente yerleştirilen göçmenlerdir.

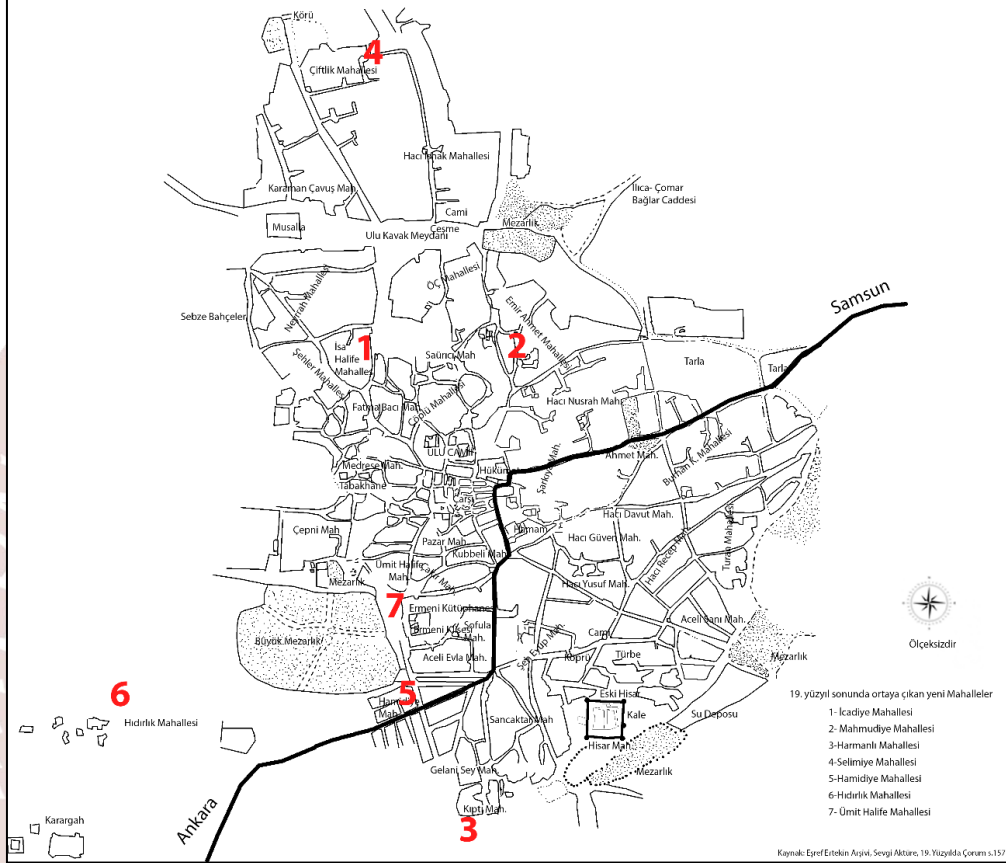
"Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan Anadolu'ya göçler 1785 de başlayıp 1912 yılına kadar sürmüş ve etkilerini daha çok kırsal alanda göstermiştir. Bu göçlerin büyük bir çoğunluğu devlet tarafından eski yerli köylerin, Türkmenlerin ve Yörüklerin geçim alanları dışında kalan, devlete ve vakıf arazileri üzerinde yerleştirilmişlerdir" (Aktüre, 1986: 135). "Çorum kentinde göçmenler kent çevresinde bulunan

⁴ Kaynak

- 1- W.F. Ainworth,1824, Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotomia, Chaldea and Armenia: John W. Peter, s.101
- 2- M.V. de Saint- Martin, 1852, Description Historique et Geographique de L'Asie Mineure, Paris: Artur Bertrand s.572
- 3- N. Tuğrul, 1927, Çorum Tarihi ve Coğrafyası, Devlet Matbaası, Çorum, s. 60
- 4- V.Cuinet, 1980, La Turquie D'Asie, Cild 1, Paris: Ernest Leroux, s.299
- 5- İ. Sabuncuoğlu 1944, Çorum'da Marif Hayatı, Ankara Vilayet Salnamesi, H. 1311, s.1425
- 6- Ankara Vilayet Salnamesi, H. 1318, s.259
- 7- S. Aktüre, 1986, 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Başında Çorum, Çorum Tarihi, 5. Hitit Festivali Raporu, Çorum, S. 134
- 8- A. Kara, 2008, Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı, IQ Sanat Yayıncılık, İstanbul s.61
- 9- İ. Şahin 1993, İslam Ansiklopedisi, Çorum Maddesi, MEB Yay, İstanbul, S. 375
- 10- Ü. Bulduk,1991, 16. Yüzyılda Çorum Sancağının İdari Yapısı", Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumu Tebliğleri, 26-27 Temmuz 1991, Uluslararası 11. Çorum Hitit Festivali, ss.19-56.
- 11- Ü. Bulduk,1992, Çorum Sancağının Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri -1", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S.3, ss.129-164.

boş arazilere yerleştirilmişlerdir.1882-1892 yılları arasında kentte yerleştirilen göçmenler tarafından yeni mahalleler kurulmuştur. Bu mahalleler kent çeperinde daha çok boş araziler üzerine kurulmuştur. Bu mahalleler İcadiye, Hamidiye, Selimiye, Ümit Hanife ve Mahmudiye mahalleleridir” (Köseoğlu, 1939:303).

Harita 2: 19.Yüzyılda Çorum’da Ortaya Çıkan Yeni Mahalleler

Açıklama: Çorum şehir planı ve açıklaması isimli (1890) haritadan yararlanılarak tarihi kaynaklar dâhilinde yeni kurulan mahalleler mekânsal olarak gösterilmeye çalışılmıştır Kaynak: Aktüre 1986.

Yukarıda bahsi geçen mahallelere ek olarak eskiden bir köy yerleşmesi olan Hıdırlık ve Kalenin güneybatısında Harmanlı mahallesi ile birlikte 7 yeni mahalle ortaya çıkmıştır (Harita 2). Bu dönemde kent planının ayrıntılı çizilememesinde dolayı kentte mahalle sınırları kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Dündar (2007) bu dönemde 45 mahallenin bulunduğunu belirtirken, Köseoğlu (1939) ise 44 mahallenin varlığından söz etmektedir. Çorum kentinde mahalle sayılarının zaman içerisinde değişimine bakıldığında (Tablo 2) 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar mahalle sayılarında önemli düşüşler ve yükselişler olmuştur. Özellikle 16.yüzyıl ile 17 yüzyıl (yaklaşık 50 yıl içerisinde) arasında mahalle sayısı 64’ten 42’ye düşmesine rağmen sonraki süreçte önemli bir değişiklik yaşanmamıştır.

Tablo 2: Çorum Kentinde Mahalle Sayılarının Zaman İçerisinde Değişimi

Yıllar	Mahalle Sayısı	Hane Sayısı
1595-1596	64	Bilinmiyor
1648-1660	42	4300
1824-1836	47	Bilinmiyor
1835-1837	-	1800-2000
1876	46	3604
1890	44-45	Bilinmiyor
1900	48	4343
1902	48	4268
1907	44	3673

Kaynak: (Aktüre, 1986; Çelebi, 1970; Dündar, 2007; Köseoğlu, 1939; Sabuncuoğlu, 1973)

Her ne kadar zaman içinde yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak mahalle sayılarında değişiklikler olsa da kent mekânsal olarak yayılmaya başlamıştır. Kale ve çevresinde kurulan kent, nüfus artışı ve Çorum'un ülke kademelenmesindeki yerine bağlı olarak gelişmeye başlamıştır. Türklerin yöreye tamamen hâkim olması ile kent bir İslam kenti olarak gelişme göstermiştir. Kentte saat kulesinin bulunduğu meydan ve çevresi kentin en eski ve en büyük camisi olan "Cuma Camisi" görevini işlevini gören Ulu Cami, Hükümet konağı ve çevresinde yer alan esnaf çarşıları, tüccar mağazaları, Pazar yerleri, kahvehaneler ile kent merkezini oluşturmaktadır (Foto 1). Özellikle Ankara-Samsun karayolunun varlığına bağlı olarak kent gelişmeye başlamış ve Çorum ovasının doğusunda yayılmıştır. Günümüzde de aynı eğilimde olan kentsel gelişim kentin ilk formunun mekâna yayılmasına uygun amorf bir biçimde yayılmaktadır.

Foto 1: 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde Hükümet Konağı, Ulu Camii ve Saat Kulesinden bir görünüm.
Kaynak: Özden Uzel fotoğraf arşivi

Sonuç olarak Cumhuriyet öncesinde Çorum'da kentleşmede geçmişin izleri hala varlığını korumaktadır. Tarihin ilk çağlarından günümüze kadar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmasından dolayı farklı dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. Bu medeniyetlerin kalıntıları üzerine kurulmuş kent önemini korumaktadır. Özellikle yöreye Türklerin yerleşmesiyle bugünkü kimliğini kazanmıştır. Kent özeğinde bulunan tarihi yapılar etrafında gelişen Çorum kenti ilk özeklerini Kale ve Ulu Cami çevresinde ortaya çıkmıştır. 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında Osmanlı Devletinde ortaya çıkan yönetsel, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimler Çorum kent fizyonomisini de etkilemiştir. Bu dönemde Çorum'un mekânsal yapısı Samsun limanının öneminin artması ile transit ticaretin yaygınlaştığı kentin mekânsal yapısı nicel ve nitel olarak değişmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak kent dokusu parça parça yenilenmiş ve artan nüfusa bağlı olarak Çorum ovasında Çorum-Samsun karayoluna bağlı olarak yayılmaya başlamıştır.

3.1.2. Cumhuriyet Döneminde Çorum

"Çorum ili, Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'ya bağlı bir sancak iken Ankara'nın başkent olmasının ardından 20.04.1924 tarihinde Alaca, iskilip, Mecitözü, Osmancık ve Sungurlu ve Merkez ilçenin birleşmesiyle il olmuştur" (Çorum İl Yıllığı, 1973:51-55). Cumhuriyet'ten önce neredeyse tamamen tarım ve hizmet kenti olan Çorum'da 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra hızlı bir kentleşme dönemi yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra sanayi alanında yapılan yatırımlara bağlı olarak hızlı bir gelişme dönemi yaşanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Çorum il sınırında yaşayan nüfusun büyük bir bölümü kırsal karakterlidir. 1927 yılında Çorum kentsel nüfusu 19.664'iken kırsal nüfus 41.013'tür. 1927 yılında toplam nüfusun yaklaşık %32,4'i kentte yaşarken, %67,6'lık bir kısmı ise kırsal alanlarda yaşamaktadır. 1950 yılına kadar toplam nüfus içinde kentsel nüfus oranında %6,5'lik bir azalma görülmesine rağmen, 1950 yılından sonra kentsel nüfusun toplam nüfus içindeki payının arttığı görülmektedir. 1927-1950 yılları arasında kırsal nüfus, kentsel nüfusa oranla daha hızlı bir artış göstermiştir. Bu dönemde kentsel nüfus artış hızı ortalama % 4,3 iken, kırsal nüfus artış hızı %20,6'lık bir ortalama artış hızına sahiptir. 1927-1950 yılları arasında Çorum merkez ilçede tarımsal yapıya dayalı ekonomik sistem, ulaşım sistemlerinin gelişmemesi ve kentsel nüfusun istihdamından kaynaklanan sebeplerle kırsal nüfus, kentsel nüfusa

oranla daha fazla artış göstermiştir. 1960 yılından itibaren kentsel nüfus, kırsal nüfus oranla daha fazla artmıştır. 1980 yılına kadar devam eden kırsal nüfus, bu dönemden sonra hızla azalmaya başlamıştır. 1985 yılında ilk defa kentsel nüfus, kırsal nüfusu geçmiştir. 1985 yılında toplam nüfusun %51,6'ı kentte yaşarken %48,4 ise kırsal alanlarda yaşamaktadır (Tablo 3). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verilerine göre kırsal nüfusun oranı 2018 yılında % 10,4 iken, kentsel nüfus toplam nüfusun % 89,6'ını oluşturmaktadır.

Tablo 3: Çorum'da Nüfusun Sayısal Değişimi (1927-2018)

Yıllar	Dönemler	Kent	Artış Hızı (%)	Artış oranı (%)	Kentsel Nüfus Oranı	Kır	Artış Hızı (%)	Artış oranı (%)	Kırsal Nüfus Oranı	Toplam Nüfus	Artış Hızı (%)
1927	-	19664	-	-	32,4	41013	-	-	67,6	60677	-
1935	1927-1935	20151	3,1	2,5	30	47128	17,4	14,9	70	67279	12,91
1940	1935-1940	22776	24,5	13	31,6	49259	8,8	4,5	68,4	72035	13,66
1945	1940-1945	20307	-22,9	-10,8	27,7	53096	15	7,8	72,3	73403	3,76
1950	1945-1950	22833	23,4	12,4	25,9	65223	41,1	22,8	74,1	88056	36,40
1955	1950-1955	25765	24,2	12,8	24,8	77984	35,7	19,6	75,2	103749	32,80
1960	1955-1960	34726	59,7	34,8	29,3	83810	14,4	7,5	70,7	118536	26,65
1965	1960-1965	41574	36	19,7	31,9	88936	11,9	6,1	68,1	130513	19,25
1970	1965-1970	54576	54,4	31,3	37,8	89993	2,4	1,2	62,2	144569	20,46
1975	1970-1975	64852	34,5	18,8	41,4	91740	3,8	1,9	58,6	156592	15,98
1980	1975-1980	75726	31	16,8	44,8	93259	3,3	1,7	55,2	168985	15,23
1985	1980-1985	96725	49	27,7	51,6	90737	-5,5	-2,7	48,4	187462	20,75
1990	1985-1990	116810	37,7	20,8	62,7	69567	-53,1	-23,3	37,3	186377	-1,16
2000	1990-2000	161321	32,3	38,1	72,8	60378	-28,3	-13,2	27,2	221699	34,71
2007	2000-2007	202322	32,4	25,4	83,1	41278	-54,3	-31,6	16,9	243600	9,42
2010	2009-2010	218130	26,5	2,7	85,3	37637	-55,3	-5,4	14,7	255767	14,07
2015	2014-2015	250464	27,4	2,8	89,3	30167	-56,2	-5,5	10,7	280631	18,05
2018	2017-2018	265171	4,82	0,48	89,6	265171	68,03	7,04	10,4	296083	11,24

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımı ve ADNKS Nüfus İstatistikleri (2000, 2018)

Tablo 3 incelendiğinde 1950 öncesinde tarımsal karakterin hâkim olduğu bir kent olan Çorum, 1950'den sonra bölgede artan sanayi yatırımlarına bağlı olarak hızlı bir kentleşme sürecine girdiği görülmektedir. 1950-1980 yılları arasında küçük sanayi tesislerinin bölgede yaygınlaşması, verimli tarım arazilerinden sanayi odaklı üretim tarzının gelişmesi ve o dönemde Çorum leblebisi ve Çorum kaloriferi gibi yatırımların kentsel nüfusu artırmıştır. Burada leblebi ve kalorifer Çorum kentinin en önemli simgesel öğeleri olarak ortaya çıkmıştır.

1923-1950 Yıllarında Çorum'da Kentleşme: Tarımdan Sanayiye Geçiş Hazırlıkları

1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Çorum'un yönetsel kademesindeki yeri değişmiştir. Daha öncede vurgulandığı üzere 1921 yılına kadar Ankara vilayetinde bir sancak merkezi olarak bağlı bulunan Çorum, bu yılda ayrı bir sancak haline gelmiş ve 1924 yılında da il haline gelmiştir. Bu dönemde yaşanan en önemli gelişme kentin ulaşım ağlarında meydana gelen değişikliklerdir. Daha öncede Ankara vilayetine bağlı olmasına rağmen Çorum'da ulaşım ağları genel olarak Samsun'a doğru gelişmişti ancak Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte Ankara-Çorum karayolu ağında önemli değişimler olmuştur. Bu değişimlerin en önemlisi kent içi arazi kullanımında kendisini göstermiştir. Ankara-Çorum karayoluna bağlı olarak mekânsal gelişmenin ilk temelleri atılmıştır. Fakat bu inceleme döneminde kentsel yayılma sınırlıdır. 1923-1950 yılları arasında Çorum kent nüfusunda büyük değişiklikler olmadığı (Tablo 3) için bu dönemde kent coğrafi mekâna yayılmaktan çok erişebilirliğin artırılması yönünde olmuştur.

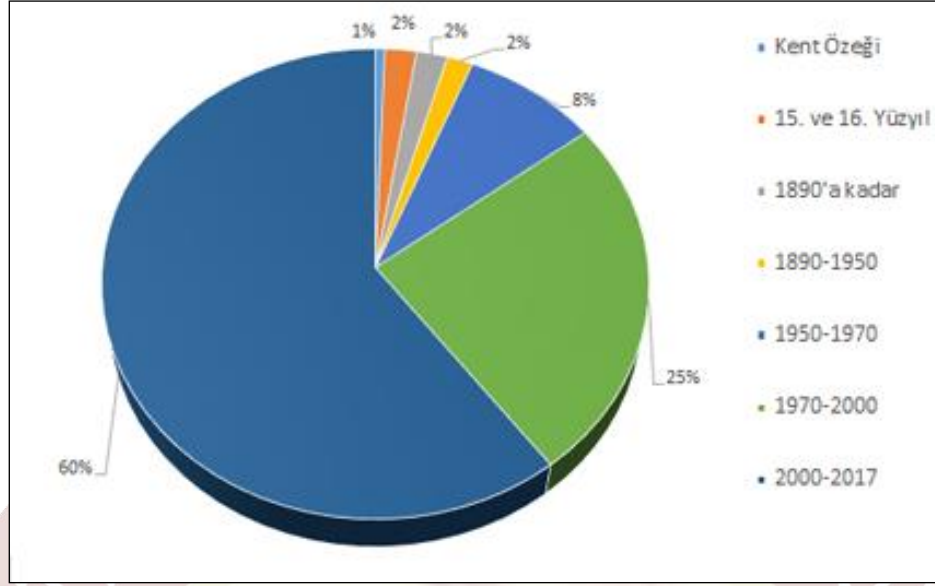
1923-1950 döneminde Çorum'da kent içinde mevcut yolların genişletilmesi, park ve bahçelerin kurulması gibi mevcut kent dokusunda değişiklik yapılmıştır. 1890 yılından 1933-1934 yılları arasına kadar mahalleler ve kentsel arazi kullanımında büyük değişiklikler olmamıştır. 1890 Harita Yüzbaşısı Ömeroğlu Osman tarafından hazırlanan Çorum Kasabası haritası referans olarak alınarak kentsel arazi kullanımıyla ilgili şu yorumlar yapılabilir:

- “Kent 45-44 mahalleden oluşmakta ve toplam konut sayısı 3673’tür. Bu konutlar daha çok geleneksel mimari ile yapılmıştır. Kale ve çevresi, Ulu cami, Hükümet Konağı’nın bulunduğu alanlar kentin en gelişmiş alanlarıdır. Bu dönemde kentte 1100 dükkân, 12 han, 4 hamam 135 çeşme, 2 kütüphane, 10 medrese, 4 cami ve 21 mescit vardır” (Çinici, 1973:241).
- “Kent merkezinde bakırcılar, demirciler, kunduracılar, kavaflar, kalaycılar, kasaplar, debbağlar, saraçlar, terziler, keçeciler, mutaflar ve çarıkçılar için ayrı ayrı oluşturulmuş çarşılar vardır”(Tekeli, 1986:2012).
- Bu dönemde kenti (kasaba) çevreleyen mezarlıklar bir halka oluşturmaktadır.
- Bu dönemde Ankara-Samsun yolu kentin ana aksını oluşturmaktadır.
- Ankara yolu üzerinde kentten kopuk askeri karargâh ve cephanelik yer almaktadır.
- Kentin bu dönemde tarım ve hayvancılığa dayalı ekonomik yapısından dolayı, kent çevresinde sebze bahçeleri ve bağlarla çevrilidir.

20. yüzyılın başlarında (1890-1930 arası) nüfus artışı (tablo 1, tablo 2) ve kentleşmenin yavaş olmasından dolayı Çorum tarımsal ve sınırlı tarım dışı sektörlerin geliştiği bir kent görünümündedir. 1890 yılına ait haritada belirtilen arazi kullanımından da anlaşılacağı üzere yönetim işlevleri, toptan ve perakende ticaret, hem kurumsal hemde kişisel hizmetlere yönelik işler kent özeğinde toplanmıştır. Bu dönemde kent dokusuyla birleşen geleneksel doku bozulmamış ancak farklılaşmaya başlamıştır. Özellikle Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte kentte yaşanan yapısal değişiklikler Çorum gibi Anadolu kentlerinde model olarak kullanılmıştır. Bu dönemde yapılaşma ve alt yapı denetiminin kamu idaresine geçmesiyle ilk iş olarak Çorum tapu tahriri ile mahalle sistemi değiştirilmiştir.

“1933-1934 yıllarında Çorum’da yeniden tapu tahriri yapılmasıyla mevcut 45-44 mahalle birleştirilerek kent 11 mahalleye bölünmüştür (Sabuncuoğlu, 1973: 31). 1944 yılında Çarşı mahallesinin Çepni mahallesine bağlanmasıyla mahalle sayısı 11’den 10 düşmüştür” (Tekeli, 1986:213). Bu dönemde kenti oluşturan mahalleler Çepni, Ulukavak, Çöplü, Yavruturna, Yeniöl, Gülabibey, Tepecik, Karakeçili, Uçutlar ve Kunduzhan mahalleleridir. Bu mahallelerden Tepecik Mahallesi sonraki yıllarda gelişmesiyle Kale Mahallesi ismini almıştır. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte modernleşme çalışmalarından biri de mevcut cadde ve sokakların isimlerinin değiştirilmesi olmuştur.

Değişen mahalle sistemiyle birlikte kentte de önemli sayılabilecek değişiklikler olmuştur. Mevcut konutlara ek yeni konut alanları ortaya çıkmıştır. 1890 yılında 3673 olan konut sayısı 5637 çıkmıştır. Ancak kent alansal olarak Kuzeydoğuya ve güney doğuya doğru Ankara-Samsun karayoluna paralel olarak büyümeye ve parçalanmaya başlamıştır. Özellikle Tepecik (günümüzde Kale) ve Yavruturna mahallelerinde gelişmeler olmuştur (Şekil 1). 4 un fabrikası, 3 otel 7 hamam, 267 çeşme bir kütüphane, bir ortaokul, bir hastane ve çocuk bakımevi ile iki eczane bulunmaktadır. Kentte Pazar ve Pazartesi günleri pazar, Ekim aylarında da üç gün panayır kurulmaktadır (Tekeli, 1986:213).

Şekil 1: Çorum Kentsel Alanın Dönemlere Göre Büyümesi. Kaynak: Çorum Belediyesi Kent Arşivi

Sonuç olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında kentsel nüfusun çok fazla artış göstermemesinden dolayı kentsel gelişim kent özeği çevresinde mevcut arazi kullanımına ek olarak %2'lik bir artış göstermiştir (Şekil 1, Harita 3). Kentsel mekân coğrafi ortamda yaklaşık olarak 3 km² bir alan kaplamaktadır. Kent içi arazi kullanımında daha çok modernleşme çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde Çorum kent formu eski dokuyu koruyarak sadece cadde ve sokak sisteminde genişletme eğilimleri olmuştur. Kent çepere doğru yayılma eğilimindedir fakat saçaklanma alansal olarak sınırlı kalmıştır (Bknz. Harita 3).

1950-1970 Yılları Arasında Çorum'da Kentleşme: Küçük Sanayi Kenti

“Kentler içinde buldukları bölge ile bir etkileşimin ürünüdür ve kentlerin dönüşümünü anlayabilmek, kentin yakın ve uzak çevresiyle kurduğu ilişkilerin analiziyle mümkündür” (Osmay, 1998:139). 1950 öncesinde Çorum kentleşme hızının yavaş olduğu, geleneksel işlerin yer aldığı, zanaat türü küçük üretim ve ticaretin yoğunlaştığı merkezi konumlarda pazar ve alışveriş işlerinin yoğunlaştığı bir kenttir. Bu dönemde kentte konut ve iş yerleri farklılaşmadığı için kent özeğinde olan iş yerleri, aynı zamanda yönetim, denetim ve ticaretle uğraşan nüfusun barınma ihtiyaçlarını karşılamasından dolayı alansal olarak kentin coğrafi mekânda yayılması sınırlı kalmıştır. Ancak 1950'li yılların başında Çorum'un ekonomik yapısında meydana gelen değişiklikler kentsel gelişmede belirleyici olmuştur. Bu gelişmeler:

- Kentin yol bağlantılarında yaşanan değişimler ve haberleşmenin gelişmesi
- Ekonomik sektörlerde yaşanan teknolojik değişiklikler
- İlk sanayi tesislerinin ortaya çıkmasıyla kentte sermaye birikiminin başlaması

Cumhuriyetin ilk yıllarında karayolu ve demir yolu birbiriyle rekabet içerisinde olmaktan çok karayolu yapımı demir yollarını tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. Çorum'da en önemli yol Çorum-Çerikli, Ankara yoludur. Bu yolun yapımıyla birlikte kentte önemli yapısal değişiklikler yaşanmıştır. Bu yolla birlikte kentin hinterlandı genişlemiş ve kentte üretilen ürünlerin sadece Yeşilirmak havzasında bulunan alanlara değil İç Anadolu ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya taşınmasına yardımcı olmuştur. Çorum kentinde Güneybatı-Kuzeydoğu bir uzanış gösteren bu yolla bağlı olarak kentsel alana yayılmaya başlamıştır. 1950'lerden sonra değişen ulaşım olanaklarının hızla gelişmesinin yanında ulaşım araçlarında yaşanan değişikliklerle birlikte Çorum tarım sektörüne dayalı kendi içine kapalı yerel pazar üretimi yapan bir yerleşim biriminden tarıma yapılan yatırım, kredilendirme ve makineleşme sonucunda erişilebilirliğin artmasıyla daha öncede bahsedildiği üzere bölgesel ve ulusal bütünleşme sürecine girmiştir. Kentte yaşanan bu gelişmeler beraberinde kentsel mekânın ulaşım ağlarına bağlı olarak gelişmesine neden olmuştur (Harita 3).

kurulmasıyla Bahçelievler mahallesinin kurulmasıdır. Koparatif 120 dönüm alanda bahçe içerisinde iki katlı alanda altı bodrum olan 127 konutun yapılması ile başlamıştır” (Tekeli, 1986b: 260).

Foto 2: Bahçelievler Konut Kooperatifi Tarafından Yapılan İki Katlı Evler.

“1950-1970 yılları arasında Bahçelievler kooperatifinin olumlu sonuç vermesiyle kentte adeta konut kooperatifi yapımı patlamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan yapı kooperatifleri şunlardır” (Tekeli, 1986b:261): Zümrüt Ev Yapı Kooperatifi, • Yeşilyurt Yapı Kooperatifi, Karayolları 77. Şube İşçileri Yapı Kooperatifi, Nafia İşçileri Yapı Kooperatifi, Şenyurt-Arsa Kooperatifi, Çimento Fabrikası Yapı Kooperatifi, Kalaycılar Dükkân Yaptırma Kooperatifi, Demirciler Dükkân Yaptırma Kooperatifi, Marangozlar Cemiyeti yapı Kooperatifidir.

“Konut kooperatiflerinin hızla artması kente konut ihtiyacını önemli ölçüde gidermeye başlamıştır. 1950-1955 yıllarında yılda 100 kadar konut yapılmaktayken 1955-1960 yılları arasında kentte yapılan konut sayısı 160’a yükselmiş, 1960-1970 yılları arasında her yıl üretilen konut sayısı 535’ler düzeyine çıkmıştır. 1960’lardan sonra iki katlı ev yapımı yerine çok katlı konut yapımına başlanmıştır” (Tekeli, 1986b:261). 1966 yılıyla birlikte kente artan kaçak yapılaşmanın önüne geçebilmek için gecekondu önleme projeleri başlatılmış ve kentin güneyinde Gülabibey Mahallesi içerisinde bulunan gecekondu yıkılarak yerlerine çok katlı konutlar yapılmaya başlanmıştır. Bu konut yapımı girişimi ile birlikte kent güneye doğru yayılmaya ve boş parseller dolmaya başlamıştır.

Özetle olarak 1950-1970 yıllarında kentleşmeye ve kentte sermaye birikiminin artmasına bağlı olarak Çorum adeta bir şantiyeye dönmüştür. Kentte en önemli yatırımlar bu dönemde yapılmıştır. Kent çeperlere yayılmaya başlamıştır. Elbette bu yayılmanın temel sebebi artan nüfusun konut ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Mevcut arazi kullanımına ek olarak kentsel alan %8 oranında ulaşım ağlarına bağlı olarak yatay ve düşey olarak büyümüş ve yakın çevresini istila etmiştir (Bknz. Harita 3)

1970-1990 Yılları Arasında Çorum’da Kentleşme: Kentsel Dokuda Ulaşım Etkisi

Çorum’da kentleşmenin 1970’lerden sonra ivme kazanmasının yegâne sebebi 1970’e kadar yapılan yatırımların etkisi çok büyüktür. Tüm Türkiye’de olduğu gibi Çorum’da da 1960’lı yılların sonlarında başlayan gecekondulaşma ve gecekonduya paralel bir gelişme olan enformel işlerdir. 1950’lerde başlayan kır kökenli nüfusun kentlere gelmesi 1970’li yıllarda en üst noktaya ulaşmıştır. Kentte hemen hemen her iş sektöründe çalışma alanı yaratmış bu nüfus kent ekonomisinin ve kentsel mekânın organik

bir parçası haline gelmiştir. 1970’li yılların başında Çorum’un ekonomik yapısında meydana gelen değişiklikler ve kent formunun belirlenmesinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler:

- Binevler konut projesi ile kent formu yeniden şekillenmiştir
- Gecekondu önleme projeleri geliştirilerek kentte enformel yapılaşmanın önüne geçilmeye çalışılmış
- Organize sanayi tesisi ve Küçük sanayi sitesi kurulmasıdır.

1960’lı yıllarda başlayan kooperatifler aracılığıyla konut yapma girişimleri kentsel toplum yapısının değişmesi ve kentleşmeyle birlikte Çorum’da kent dokusunda değişimler görülmüştür. Geleneksel kent dokusundan ilk saçaklanma Bahçelievler konut kooperatiflerinin yapılmasıyla başlamış ve 1969 yılında Behruz Çinici’nin girişimleriyle Binevler Konut Projesi ile birlikte devam etmiştir. Binevler Projesi Türkiye’de de ilk kent dışı toplu konut projelerinden biridir. Binevler konut projesi Çorum kent formu yeni bir karakter kazanmıştır. Bahçe-şehir olarak tasarlanan Bahçelievler ve Binevler uygulamalarının ilk örneklerini Ebenezer Howard, Frank Loyd Wright, Lewis Mumford, Friedrich Engels ve Le Corbusier gibi düşünürlerin fikirlerinden yola çıkılarak tasarlanmıştır. Özellikle Howard, bahçe-şehir modelinde daha önceki yazarların görüşlerine elektik bir yaklaşım benimseyerek ele almıştır. “Howard mekânda özekselleşmeye karşı çıkmıştır”(Çınar, 2000: 40). Howard’ın bahçekent modelinin bir benzeri olarak tasarlanan Binevler, kentsel yapı alanının KD’sunda kurulmuştur. Pek çok bahçekent ütopyasında olduğu gibi 15.000 kişilik kentsel nüfusu kapsayacak şekilde planlanmıştır. Proje 3 etapta tamamlanmıştır. İlk gelişim etabında 990 konut ikinci ve üçüncü gelişim etaplarında yapılan konutlarla birlikte 3000 konut yapılmıştır. Bir bahçe kent olarak planlanan Binevlerde yapılar iki katlı ve bahçeli olarak düzenlenmiştir. Bunun dışında ticari, kültürel ve sosyal tesisleri, spor alanları, eğlence yerleri ve okulları-parkları ile kent özeğinden tamamen farklı yeni bir konut dokusu ortaya çıkmıştır (Şekil 2).

Şekil 2: Binevler Projesi Kentsel Alan Kullanımı. **Kaynak:** Çinici, B., 1996. Çorum Binevler, Gerçekleşen Bir Ütopya, İstanbul, S.64-65, Türksat 2015 uydu görüntüsü

Binevler de yerleşmeler, yaya ve araç trafiğini birbirinden ayıracak ve kentsel estetiği ön planda tutacak bir biçimde yanyana dizayn edilmiştir. Yerleşme dokusu içinde bina dizilişi çizgisel, birbirine paralel ve üçgen alanlar yaratacak şekilde diagonal bloklardan oluşmaktadır. Binevler yapı kooperatifi projesi sadece konut yapmak üzere yapılmış bir proje olarak kalmamıştır. Kentin gelişim aksının önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Proje tamamlanmasıyla kentle bağlantı yollarının kurulması ile sonraki yıllarda kentsel gelişimin yönü Binevlere doğru olmuştur.

1970-1990 yılları arasında yaşanan en önemli gelişme sanayileşmenin hızlandığı dönemde kentin güneybatısına, Ankara yolu üzerinde Organize sanayi Bölgesi ve Küçük sanayi sitesinin kurulmasıyla kentsel gelişim kentin güneyine kaymıştır. Bu dönemde, küçük sanayi sitesinin varlığına bağlı olarak gelişen Gülabibey ve Kale mahallelerinde gecekondu alanları ortaya çıkmıştır. Gecekondu önleme alanı olarak ilan edilen bu alanlarda kentsel gelişim hızlanmıştır. Özellikle Gülabey’in büyümesiyle birlikte yeni bir mahalle olan Mimar Sinan Mahallesi ayrı bir idari ünite olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda bu dönemde K’de, Buharaevleri Mahallesi’nin ilk nüvelerini oluşturan parçalı bir yerleşme dokusu ortaya çıkmıştır. 1986 yılında gecekondu önleme alanı olarak kentsel dönüşüme katılmıştır. 1970 yılından

sonra sanayi tesislerinin Ankara ve İskilip yolları üzerinde gelişmeye başlamasıyla birlikte kent çeper alanlara saçılmaya başlamıştır (Harita 3).

1970'lere kadar kent özeği etrafına kümelenmiş kent formunun, 1990'lara kadar önce sanayileşmeler ile sonra ise büyük konut kooperatifleri ve gecekonduların kent kazandırılmasıyla desantralize bir kent morfolojisi ortaya çıkmıştır. 20 yıllık bir süre içerisinde kent yaklaşık olarak %25 oranında fiziksel olarak büyümüştür (Şekil 1, Harita 3).

1990 Sonrasında Kentleşme: Parçalanan Kent Dokusu

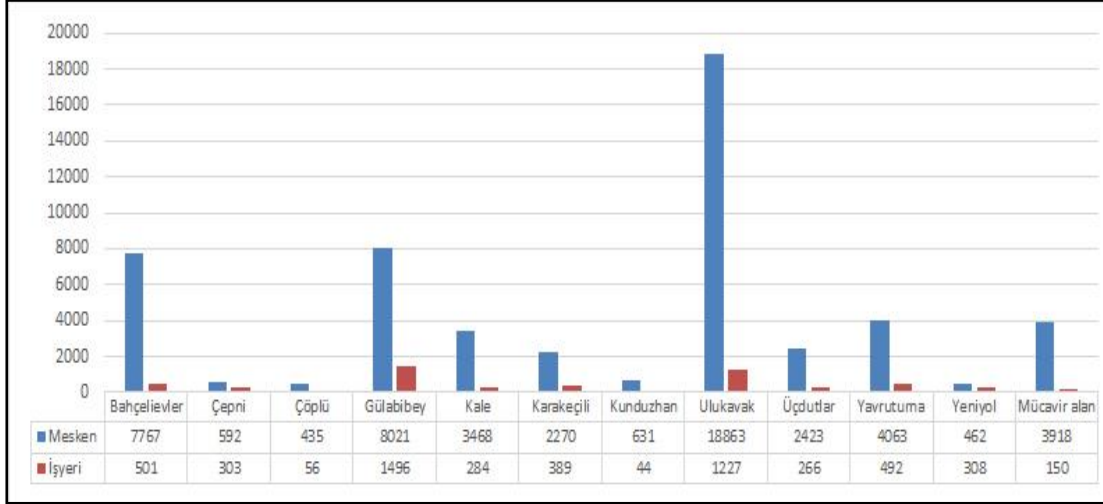
1995 yılından itibaren ivme kazanan sanayileşme faaliyetleri ile birlikte kentsel alan merkezden çevreye ulaşım ağlarına bağlı olarak yayılmaya devam etmiştir. Ancak 1990 yılından itibaren kent günümüz morfolojik görünümünü kazanmıştır. Kentte yeni geliş alanlarından ziyade mevcut alan kullanımında boş parseller dolmaya ve kent bütünsel bir yapı kazanmaya başlamıştır. Bir önceki dönemde gecekonduların önleme alanları olarak ilan edilen mahallelerde kentsel gelişim hızlanmıştır. Binevler semti ile Çorum arasındaki 5 km alan tamamı bu dönemde yapılan kentsel konutlar tarafından istila edilmiştir. Bahçelievler mahallesinde mevcut enformel konutlar yerine çok katlı konutlar yapılmıştır. Ayrıca Kent'in Kuzeyinde bulunan Üçtutlar Mahallesinde geleneksel dokuya yakın alanlarda çok katlı (8-10) konutlar yapılırken, Binevler mevkinde iki katlı bahçeli villa tarzı konut yapımına devam etmiştir (Foto 3).

Foto 3: Üçtutlar Mahallesi, Binevler mevkinde iki katlı konutlar: Ulaşım ağlarının gelişmesine bağlı olarak kent çeperinde ortaya çıkmış villa tipi lüks yapılar.

İlgili dönemde Ankara Samsun yolunun kuzeyinde Ulukavak mahallesinde önemli kentsel gelişmeler olmuştur. Bu mahalle Çorum'da geleneksel ve modern mimarilerin iç içe bulunduğu bir yerdir. Adeta merkezden çevreye doğru gidildikçe kentin yaşını ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde kentsel dönüşüm projeleri ile kent özeğinde kentsel çöküntü alanları haline gelen alanlar dönüşüme uğramaktadır.

1990 yılı sonrası kentte yapılaşmanın en yoğun olduğu dönemdir. Mahalleler bazında mevcut konut alanlarının gelişimine bakıldığında 2000 yılından itibaren sürekli bir artış yaşanmıştır. En yoğun yapılaşma alanları Bahçelievler, Gülabibey, Ulukavak ve Yavruturna mahallelerinde yaşanmıştır (Şekil 1, Harita 3). Bu dönemde göze çarpan bir diğer olay ise mahalle sınırları dışında belediye hizmet alanı sınırları içerisinde yapılaşmanın fazlalaşmasıdır.

Şekil 3: Çorum'da 2000-2013 Yıllarında Yeni Kentsel Yapılar. Kaynak: Çorum Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü.

1990'dan sonra kentte yaşanan diğer bir önemli gelişmede Çepni Mahallesi sınırları içerisinde bulunan ovaya hâkim bir konumda yer alan Akkent Mahallesi ortaya çıkmıştır. TOKİ tarafından 2005-2009 yılları arasında Polis lojmanları olarak yapılan 40 blok, 350 konuttan oluşan yerleşim alanına ek olarak 2009-2011 yılları arasında 300 yeni konutun eklenmesiyle 2009 yılında ayrı bir mahalle olmuştur. Kent çeperinde ayrı bir yerleşim birimi olan Akkent Mahallesi kentin batısında ova tabanından ortalama 100 m. yüksekte kurulmuştur (Foto 4).

Foto 4: Akkent Mahallesi

4. SONUÇ

Konumu itibari ile Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden olan Çorum, tarihin ilk çağlarından günümüze kadar farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin kalıntıları üzerine kurulmuş kent önemini korumaktadır. Kentleşme serüveni içinde Çorum her dönemde içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapıdan etkilenmiştir. Türklerin yöreye hakim olması ile birlikte ilk alansal yayılması kale ve çevresinde ortaya çıkmıştır. 16. ve 20. yy. arasında kent nüfusunda büyük değişiklikler olmasa da mahalle sayılarında önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle 16. Yüzyılda 64 olan mahalle sayısı yaklaşık 50 yıllık sürede 42 düşmüştür. Cumhuriyet dönemi ile birlikte ülke genelinde mekânsal modernleşme adımlarından biri olan yeniden tapu tahriri yapılmasıyla mahalle sayısı 11 düşürülmüştür. Böylece kentsel alanın modernite yolu ile ilk değişimi ortaya çıkmıştır.

Mevcut kentsel örüntünün zaman içinde değişimi incelendiğinde tarihi dokusunu koruyan ancak Türkiye'de yaşanan hızlı kentleşmeden etkilenmiş bir kent olduğu görülmektedir. Bu etkilenmenin en önemli göstergesi mevcut kentsel örüntünün %85'i 1950 yılından sonra yaşanan hızlı kentleşmenin

sonucudur. Kentte ekonomik sektörlerde yaşanan gelişmeler kentsel örüntünün yayılmasına sebebiyet vermiştir. Böylece kentin horizontal yayılımı: kır-kent yaklaşımını artırmış, K, KD ve D, GD 'da çeperlerde bulunan kırsal yerleşmeler kentsel alan tarafından kapılmaya başlanmıştır. Kent çeperinde kırsal alanlar mevcut alansal büyümeyle kentsel mimari ve yaşam tarzını benimsemeye başlamıştır. Kentsel yayılıma bağlı olarak kentsel derişiklik (kompaktlık) artmıştır.

Günümüzde Çorum kenti yaklaşık 80 km² bir alana yayılmış durumdadır. Mevcut kentsel örüntünün 17,2 km² geleneksel kent dokusunu oluştururken 62,8 km² ise 1950 yılından sonra kentsel gelişimle ortaya çıkmıştır (Şekil 1, Harita 3). Özellikle taşa toprağa bağlı sanayi tesisleri, küçük sanayi tesisi ve organize sanayi ile gıda sanayisinin gelişmesine bağlı olarak hızlı bir kentleşme sürecine girilmiş olması etkilidir. Böylece 2000'li yıllara kadar bütünsel bir görünümde olan kentsel örüntü, bu dönemden sonra parçalı bir görünüm kazanmıştır. Özellikle Kent çeperinde bulunan alanlarda toplu konut uygulamaları (Akkent mahallesi), ikincil konut edinme süreçleri kent fizyonomisinin parçalanmasına sebep olmuştur. Buharaevleri kuzeyinde Slimkent, Haskent gibi siteler ile münferit ikincil ev sahipliği kentsel örüntünün parçalı bir görünüm kazanmasında etkin rol oynamıştır. Günümüzde en fazla nüfusa sahip mahalleler, Ulukavak (57652), Bahçelievler (46280) ve Gülabibey (40825) mahalleleridir. Nüfusun en az olduğu mahalleler ise kent özeğinde bulunan her geçen gün merkezi iş ve ticaret merkezi tarafından dönüştürülen Yeni Yol (1510) Mahallesi, bu alanına yakın olmaları nedeniyle çöküntü alanı haline gelen Çöplü (2549), Çepni (3599) ve Kunduzhan (3095) mahalleleridir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1995). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimaî Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aktüre, S. (1981). *No 19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti, Mekansal yapı Çözümlemesi*. Ankara: Odtü Mimarlık Fakültesi.
- Aktüre, S. (1986). 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum. In M. Ercan & İ. Yiğit (Eds.), *Çorum Tarihi* (pp. 121–167). Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- Alkan, A., & Duru, B. (2002). 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce. *20. Yüzyıl Kenti*.
- Bakırer, Ö. (1986). Bizans Danışmend Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum. In M. Ercan & İ. Yiğit (Eds.), *Çorum Tarihi* (pp. 51–78). Çorum: Salmat Basım Yayım Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Birik, M. (2015). *Kentsel Morfolojiye Bütüncül Bakış*. Mersin: Türkiye Kentsel Morfoloji Sempozyumu I.
- Canpolat, F. A. (2019). Kentsel Değişimin Coğrafi Boyutları: Elazığ Örneği. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 70–105. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/44180/517456>
- Çelebi, E. (1970). *Seyhatname*. İstanbul: Zuhuri Yayınevi.
- Çinici, B. (1973). *Çorum - Orta Anadolu'da Bir Toplu Konut Uygulaması İçin Ülke-Bölge-Kent Ölçeklerinde Çalışmalar*. Retrieved from <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/85096>
- Çınar, T. (2000). Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökenleri ve Kentbilimine Katkıları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 55(1). Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3221/44850>
- Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis. *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*. <https://doi.org/10.2307/621094>
- Çorum İl Yıllığı. (1973). Çorum: Çorum Valiliği.
- Dağlıoğlu, H. (1988). Çorum Vilâyatının Mülki Taksimâtına Tarihi Kısa Bir Bakış. In İ. H. Uzunçarşılı (Ed.), *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dündar, A. (2007). Çorum Şehri ve Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Haritaya Göre). *Dini Araştırmalar*, 9(27), 185–222. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/da/issue/4464/61575>
- Faraquhi, S. (1986). Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatnamelerine Kadar Çorum. In M. Ercan & İ. Yiğit (Eds.), *Çorum Tarihi*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hall, T. (2006). Urban geography: 3rd edition. In *Urban Geography: 3rd Edition*. <https://doi.org/10.4324/9780203495834>
- Hazar, D., & Kubat, A. S. (2015). *Kentsel Planlama ve Tasarım Süreçlerinde Kentsel Kuşak Alanları: İstanbul ve Barselona Kentleri Karşılaştırmalı Değerlendirmesi*. Retrieved from <https://kentselmorfolojisemineri.wordpress.com/2016/09/06/kentsel-morfoloji-sempozyumu-bildiriler-kitabi-yayinlandi/tnum-2015-bildiri-kitabi-23012017/>
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi*.
- Kara, A. (2008). *Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı*. İstanbul: Kilim Matbası.

- Kaya, A.,Y.,&Akdemir, İ.,O., (2019) *Çorum Kent Morfolojisi*. İstanbul: Hiperyayın.
- Keleş, R. (2015). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Köseoğlu, N. (1939). Çorum'un 350 Yıl Evvelki ile Bugünkü Mahalle Adları Hakkında Bir Araştırma. *Çorumlu Dergisi*, 8-9(1), 296-304.
- Osmay, S. (1998). 1923'ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü. In *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (pp. 139-154). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Sabuncuoğlu, M. İ. (1973). *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim, Kısım II / Çorum Maarif Hayatı Hakkında Bazı Notlar*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tekeli, İ. (1986a). 1923-1950 Döneminde Çorum'daki Gelişmeler. In M. Ercan & İ. Yiğit (Eds.), *Çorum Tarihi* (pp. 197-230). Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tekeli, İ. (1986b). 1950-1980 Döneminde Kentin Faaliyetlerindeki Gelişmeler. In M. Ercan & İ. Yiğit (Eds.), *Çorum Tarihi* (pp. 233-284). Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tuğrul, N. (2015). *Çorum Tarihi ve Coğrafyası*. Çorum.
- Tümertekin, E. (1997). *İstanbul İnsan ve Mekân*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uluç, S. (1986). Çorum ve Çevresi. In M. Ercan & İ. Yiğit (Eds.), *Çorum Tarihi* (pp. 17-51). Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- W. M. Ramsay. (1890). W. M. Ramsay—The Historical Geography of Asia Minor. *The Journal of Hellenic Studies*. <https://doi.org/10.2307/623439>
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*. <https://doi.org/10.1086/217913>
- Yılmaz, A. (2006). Çorum Sanayi. *Çorum Sanayi ve Ticaret Odası, Çorum*.

TARİHSEL SÜREÇTE KEMER ve KUŞAK KULLANIMI*
THE USE OF BELTS AND SASHES IN THE COURSE OF HISTORY

Ceyhun BERKOL¹

ÖZET

İlk insandan günümüze uzanan süreçte, doğa şartları insanları öncelikle örtünmeye, daha sonraki dönemlerde giyinmeye yönlendirmiştir. Giyim şeklini yaşanılan çevrenin iklimi, doğal çevre, inançlar, kültürel değerler, ekonomik şartlar ve sosyal yaşam şekillendirmiştir. Giyimin en önemli tamamlayıcı unsurları düğme, kemer, kuşak, eldiven gibi yardımcı aksesuarlarıdır. Giysi ve giysi aksesuarları toplumda farklı statü ve görevlerin ayırt edici unsuru olmuştur.

Giysi aksesuarları arasında önemli bir yer tutan kemer veya kuşak öncelikle gereksinim yani işleve yönelik; daha sonra süslenme amaçlı kullanılmıştır. Kemer ve kuşakların birincil işlevi giyilen alt giysi parçasını belde sabitlemektir. Zaman içinde bu asal giyim unsuru işlevsel nitelik kazanmış ve silah, alet, yiyecek taşıyıcısı hatta para, takı gibi değerlerin taşınması ve güvenceye alınması konusunda önemli bir aksesuar haline dönüşmüştür.

Sümerlerden başlayarak, hemen tüm antik medeniyetlerde kemer kullanımı şekil farklılıkları göstererek arkeolojik buluntular ile kanıtlanmaktadır.

Çalışmada kemer ve kuşakların Tarih Öncesinden başlamak kaydıyla, Anadolu Uygarlıklarında, Roma, Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları ile Orta Asya Türk topluluklarında kullanım şekilleri, kullanım amaçları ve zaman içinde farklılaşan formlarının günümüz modasına yansımaları irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Kemer, Kuşak, Roma, Bizans, Osmanlı kemerleri.

ABSTRACT

In the course of time, beginning with primitive man to the present, natural conditions have forced mankind to first cover and then to dress. The climate of the habitat, natural environment, beliefs, cultural values, economic conditions, and social life have contributed to the formation of clothing. Among the most important complimentary elements of clothing are accessories such as buttons, belts, sashes and gloves. Clothing and clothing accessories serve as a distinguishing factor signifying differences in status and rank in society.

Belts and sashes, which hold an important place among accessories, were first used for functional purposes and later as ornaments. Their primary function is to fasten the garment at the waist. In time, these elements of clothing acquired additional functions serving as carrier for guns, tools, food; even keeping and safeguarding valuables such as Money and jewellery. Thus, they have become indispensable accessories. Archeological findings prove that in one form or another, belts have been used in all ancient civilisations beginning with the Sumerians.

This study focuses on the History of belts and sashes as of the prehistoric period. The study also focuses on the uses and functions of belts and sashes in addition to their differing forms in time and their reflections on contemporary fashion in Turkish and Anatolian civilisations as well as in the Roman, Byzantine, and Ottoman Empires, and Central Asian Turkey communities

Key words: Belt, Sash, Roman, Byzantine, Ottoman belts

GİRİŞ

Doğa şartlarından ötürü, insanoğlu öncelikle örtünmüş, sonra giyinmiş ve ardından süslenme gereksinimi duymuştur. Bir kaynakta; “..süs ve süslenme isteği insanlık tarihi kadar eskidir.” denilmektedir. İnsanlar önce kendilerini, sonrasında yaşadıkları çevreyi süslemiştir. Bu olgu mağara resimleri ile kanıtlanmaktadır (Yıldırım,2008:265). Giyim şeklini ve türünü doğal koşullar saptasa da

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, ceyberkol@gmail.com

inançlar etkisiyle giysiler dar veya bol olarak kullanılmışlardır. Batıl inanışlara yaslı olarak, bedene kötü ruhların girmemesi için bele kemer, kuşak veya uçkurlar ile sıkıca bağlanmıştır (Oğuz,2004:22).

Kemer kullanımı, alt giysi parçasının bele sabitlenmesi amaçlıdır. Güncel modada ise, işlevselliğin yanı sıra, tamamlayıcı görsel unsur olarak da kullanılmaktadır. Tarihsel süreçte giysiyi belde sabitleyen aksesuarlar üç ana başlık altında toplanmaktadır. 1. Kemerler. 2. Kuşaklar. 3. Uçkurlar.

Kemerlerin farklı türleri bulunmaktadır. Bunlar;

-Yönetsel ve varsıl kesimin kullandığı telli kumaşlardan yapılmış ve değerli taşlarla bezenmiş “Murassa” kemerler; - Altın sırma ile işlenmiş kemerler; - Altın ve gümüş tellerle örülmüş “Mücevher” kemerler; - Üzeri altın plakalardan oluşturulan desenlerle süslenmiş kemerler; - Halkın kullandığı deri kemerler; - Askeri amaçlarla kullanılan palaskalar; - Yatırımsal kıymetlerin taşınması amacıyla hazırlanan altın kemerleri olmak üzere çok çeşitlidir (Koçu,1967:156-157).

Kuşaklar, kişinin beline bir veya birkaç kez dolanarak kullanılan geniş enli kumaş parçalarıdır. Anadolu halkının geleneksel olarak kullandığı en önemli aksesuardır. Örneğin Konya’da “işlik” adı verilen üst giysinin, bel kesimine sarılan ince şal kuşak üzerine de şalvarın uçkuru bağlanır (Kılınç-Yıldırım,2008:48-49).

Kuşakların da farklı türleri vardır. Bunlar arasında anılan “Tarabulus” veya “Trablus Kuşak”, üçetek ve önlükten sonra katlanarak bele bağlanan kuşaktır. İpek elyafından iki ucu püsküllü olarak dokunan kuşak; 90x90 cm boyutlarında ve beyaz, siyah ve kahverengi çizgili veya desenli olup; kullanan kişinin belini sıkıca sarmaktadır (Artun, 2008:83). “Gayret Kuşağı” olarak anılan kuşak türü, evlenecek kıza babası tarafından takılan kemerdur. Kemer, deri zemin üzerine, kabaralar ile desenlenmiş, mavi veya kırmızı çuha kaplamalıdır. Kemerin iki ucu, iki toka ile birbirine kancalanmaktadır. “Dolman Toka” adı verilen bu tokalar gümüş, altın yıldız veya tombaktan yapılmışlardır. Evlenecek kıza babası, baba evinden çıkarken “Gayret Kuşağımı takar ve gittiği evde “eline, beline, diline hakim olmasını” öğütler (Artun, 2008:80).

Uçkur, kemerlerin kırsal kullanım şekline verilen addır. Alt giysi parçasının bel bitim noktasında hazırlanan kanal içinden geçirilen, genellikle ince olarak dokuma veya pamuk ipliğinden hazırlanmış kordonlardır. Uçkur yapımında daha kalın ve sağlam kumaşlar kullanılmaktadır. Törenlerde kullanılan uçkurlar ipek elyafından ve sıklıkla dokumadan veya farklı işleme teknikleri ile desenli olarak hazırlanmaktadır. Özellikle uç bölümleri nakışlı veya püsküllüdür.

1.Tarih Öncesi Dönemlerde Kemer Kullanımı

İnsanoğlunun ilk giysisinin beline bağladığı büyük boyutlu yapraklar olduğu bilinmektedir. Bu yapraklar günümüz önlüklerinin görevini yerine getirmiş ve avcı toplayıcı insanların topladıkları malzemeleri içine koyarak mağaralarına taşımalarını sağlamıştır.

Paleolitik Dönem buluntuları arasında yer alan ve M.Ö. 20.000’e tarihlendirilen “Venüs” heykeli ilk kemerli etek olarak kabul edilmektedir. Fransa’da Lespugue’da bulunan figürin, günümüzde Paris Musee de l’Homme’de sergilenmektedir. Bu giysi parçası büyük bir olasılıkla keten elyafından hazırlanan kordonların, yine aynı malzemeden hazırlanmış kemere monte edilmesiyle oluşturulmuş, “İp Etek” olarak anılmaktadır. (Şekil 1) Benzer bir buluntu Danimarka Egtved kazılarında da elde edilmiş ve M.Ö. 2. binyıla tarihlendirilmiştir (Barber,1990:40). (Şekil 2)

İspanya’da Geç Neolitik Dönem’e (yaklaşık M.Ö. 3. binyıl) ait, Andalusian Mağarası ve Cueva de los Murcielagos’ta altmış gömü alanında gerçekleştirilen kazılarda, yerel halfa otu (esparto grass, bot.stipa tenacissima) ile dokunmuş kemerler bulunduğu bahsedilmektedir (Barber, 1990:144).

Bir diğer dokuma kemer ise; günümüzde Kopenhag National Museum’da sergilenmekte olan, Danimarka Borum Eshoj buluntusudur. Geç 2. binyıla tarihlenen kemerin uç kısımları kloş etek formunda hazırlanmış püskül bölümü ile sonlanmaktadır. Eteğin kemeri ikinci bir bant şeklinde ön bel ortasında düğümlemektedir (Barber, 1990:178-179). (Şekil 3) Bir diğer buluntu ise, Kuzey İrlanda Armoy’un Antrim ilçesinde Geç Bronz Dönemi’ne (yaklaşık 1. binyıla) tarihlenen, at kılından

dokunmuş bir kemerdir. Kuşak bitimleri yine at kılından bükülmüş, yuvarlak boncuk şeklinde minik toplar ile süslenmiştir (Barber, 1990:196). (Şekil 4)

1.1.Sümerlerde kemer kullanımı

Elamın Zağros Dağları'ndan Basra Körfezi'ne indikleri düşünülen insan toplulukları; yerleştikleri ülkenin Akadlar tarafından verilen adı olan Sumer veya Şumer'den yola çıkararak kendilerine Sümerler denilecek olan uygarlığı oluşturdular (Gates, 2015:48). Sümerler yaklaşık M.Ö. 5000-2350 yılları arasında Mezopotamya'da Irak'ın güneyinde yerleşmişlerdir. Erken Sümer'in en başat kenti Uruk'tur (Şenel, 2014:361). Sümer giyim tarzını arkeolojik kazılardan elde edilen stel ve figürinlerden öğrenmekteyiz. Lagaş Devleti'nde bir kasaba olan Telloh'ta bulunan ve günümüzde Louvre Müzesi'nde sergilenen Akbabalar Steli, Lagaş Ensisi Eannatum'un Umma'ya karşı zaferini kutlayan bir rölyeftir (Gates, 2015:81). (Şekil 5-6)

Elde edilen görseller uyarınca ilk dönemde koyun postu, daha sonraki dönemlerde yünlü dokuma etekler giyen Sümerlerin kullandıkları kemerler, içi farklı malzemelerle doldurulmuş silindirik formlardadır. Bazı görsellerde bu kemerlerin belin arkasında düğümlenip uçlarının sarkıtılarak kullanıldığı görülmektedir.

1.2.Akadlarda Kemer Kullanımı

Yaklaşık M.Ö. 2350-2150 yıllarında Güney Mezopotamya'da Sümerlerden sonra tarih sahnesine çıkan Akadlara ait Naram-Sin Steli Akad giyim kuşamı hakkında bizlere bilgi vermektedir (Gates, 2015:95). Akadların kemerlerinin silindirik formdan uzaklaşarak kalınlığını kaybettiği; anvelop eteğin taşıyıcısı niteliğinde olduğu görülmektedir. (Şekil 7-8-9)

1.3.Eski Babil Dönemi Kemerleri

Güney Mezopotamya'da İkinci Sümer hakimiyeti önemi M.Ö. 18. yüzyılın sonlarında Babil Kralı Hammurabi'nin iktidara gelişi ile sona erdi. Mari Kenti Babil'in en önemli şehri olup saray duvar resimleri arasında en iyi bilineni "Kralın Tahta Çıkışı" betimidir. Babil giysileri konusunda yönlendirici bir diğer kaynak günümüzde Halep Müzesi'nde sergilenmekte olan ve Mari'de bulunan "Vazodan Su Döken Tanrıça" heykelidir. Betimde Babillilerin kemerlerinin göğüs altına doğru yükseldiği ve korsaj niteliği aldığı görülmektedir (Gates, 2015:107-108). (Şekil 10)

1.4.Asurlularda Kemer Kullanımı

Asurlular yaklaşık M.Ö. 1000-612 yılları arasında tarih sahnesinde yer almışlardır. Asurlularda da kemer kullanımı göğüs altı korsaj niteliğindedir. Ancak bunun da üzerine deri olması muhtemel kancalı ve tokalı ince bir kemer daha bağlanmış, kemere taşıyıcı işlevsellik verilmiştir. Betimlerde kılıcın kemere takıldığı görülmektedir. (Şekil 11)

Asurlularda kaya kabartmalarındaki tanrı ve kral betimlerinin av, savaş veya kutsal kişilikleriyle betimleneceklerse farklı türde giydirildiklerini öğrenmekteyiz. II. Asurnasirpal Steli'nde kral dini tören elbisesiyle betimlenmiştir. Belindeki kemerde iki hançer bulunmaktadır. Zincirli Steli'nde ise; halat benzeri bir kemer ile betimlenmiştir (Köroğlu-Adalı, 2018:163-174).

1.5.Mısır Uygarlığında Kemer Kullanımı

Mısır Uygarlığında (M.Ö. 5000-332) özellikle kral betimlerinde kemerlerin sarkancalı olduğu görülmektedir. Kadın giysisinde beden güzelliğini öne çıkarmak için uçları yere kadar uzanan plise kuşaklar kullanılmıştır. "Narmer *2 Paleti Steli"nde kralın sarkancalı kemeri, Karadeniz Bölgesi folklorik giysilerinde bulunan sarkancalara benzemektedir (Bauer, 2015:45). (Şekil 12) (Gates,2012:127)

1.6. Antik Giritlilerde Kemer

Kadında ilk kez dişiliği öne çıkararak ve göğüs dekoltesi kullanan Girit Medeniyeti'nin (M.Ö. 3000-1100) giysilerinin en önemli betimi Knossos Sarayı'ndan elde edilen "Yılanlı Tanrıça" ve "Aslan Tanrıçası" betimleridir. Geç Minos dönemine ait olan bu giyim tarzı Ege Medeniyeti'nin sonu olan M.Ö. 12.

2(Narmer'in anlamı Kızgın Kedi Balığıdır.

yüzyıla kadar devam etmiştir. Girit'te kemerler metal görüntüsü vermektedir. (Şekil 13) Korsajın üzerinde estetik amaçlı kullanıldığı göze çarpmaktadır. Bir diğer kemer türü ise Sümerlilerin kullandıkları içi dolgulu kemerin iki tur çevrilerek bedenin önünde kutsal düğüm ile bağlanmış şeklidir. (Şekil 14)

2. Anadolu Medeniyetlerinde Kemer Kullanımı

Mezopotamya'da M.Ö. 4000, Anadolu'da ise M.Ö. 2000'den itibaren ele geçirilen yazılı metinler dönem giyim kuşamı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Çivi yazılı bu kaynaklarda farklı giysi türlerinden bahsedilmektedir. Konuya ilişkin bir kaynakta, “..metinlere göre “dört kenarlı yün şal, ölçülerek kesilir”. Bu kesimler arasında “Mezopotamya'da KUSAKALLU, Anadolu'da KURUTAVANT ve HUPİTAUANT tarzı modeller hakkında bilgi bulunmaktadır...” “...Tanrı tasvirli metinlerinde verilen tanımlar, Eski Ön Asya'da her tanrının farklı giysileri olduğunu göstermektedir. Örneğin Şippar Kenti baş tanrısı için “on omuz atkısı, bir bel bağı, bir alın bağı, Şippar Kenti'nin hakiminin kıyafetidir.” “...aşırı boyası renginde bir çizim yap, tıpkı beli saran Husannu Kemerini gibi” denilmektedir (Okse,2008:30-31).

2.1. Hititlerde Kemer (M.Ö. 1900-1200)

Hititlerin giyim kuşamları hakkında elimize geçen en önemli kanıtlar M.Ö. 1600'e tarihlendirilen Hitit kabartmalarıdır. Kabartmalarda erkeklerin ceket giydikleri görülmektedir. M.Ö. 1400'lere tarihlenen Anadolu kökenli ilk şalvar da bir Hitit heykeli üzerinde betimlenmiştir. Hititlerde kadın ve erkeklerin bellerinde, Anadolu geleneği olan geniş kuşaklar bulunmaktadır (Türkoğlu, 2008:22-23). Hitit askerleri de kalın kemerler kullanmışlardır (Okse,2008:35). (Şekil 15)

Geç Hitit krallıklarından Milid ve Karkamış Krallıklarının başkentleri olan Malatya ve Karkamış'ta ele geçirilen kabartmalarda M.Ö. 2000'de Anadolu'da Hitit giyim şeklinin devam ettiği ve güneyde yerleşik olan Aramiler ve Asurlular ile gelişen ilişkilerine yansı olarak kılık kıyafette yaşanan etkileşim sonucunda modellerin çeşitlendiği görülmektedir (Okse,2008:32).

Geç Hitit Dönemi'ne tarihlene Maraş mezar taşları ve Karkamış kabartmalarında kemer betimleri yer almakta ve bize aydınlatıcı bilgi kaynağı olmaktadır (Okse,2008:33-34). (Şekil 16)

Torosların yamaçlarında Tuvanuva Kralı Varpalavas'ı bereket tanrısı önünde betimleyen kaya kabartmasında kral, görkemli elbisesi ve belinde kalın kemeri ile tasvir edilmiştir (Okse,2008:34).

Geç Hitit ve Arami Krallıklarında moda olan süslü kral elbiselerinin üzerinde yer alan şalın da bir kemer ile tutturulduğu göze çarpar (Okse,2008:34-35).

2.2.Urartularda kemer

Urartular (M.Ö. 860-580), merkezleri Tuşba yani günümüzün Van ili olmak üzere kuzey ve güneydoğuya doğru genişleyen bir bölgede yaşıyorlardı. Asur ve Hitit etkisinde kalmış bu topluluk maden işleme sanatında çok ilerlemişlerdi. Urartu betimlerinde korsaj kemerin yanı sıra kalın metal kemerler kullandıkları görülmektedir. Metal kemerlerin üzerinde işçilikli desenler yer almakta, bu betimlerin konusunu yaşamdan sahneler oluşturmaktadır. (Şekil 17-18-19)

2.3.Friglerde kemer

Anadolu'da Ankara, Eskişehir ve Balıkesir bölgesinde yaşamış olan Friglerin (M.Ö. 750-300) özgün giyim tarzları vardı. Polos adı verilen yüksek başlıklarının üzerinde yer alan uzun başörtüleri, bellerindeki kemer içinden geçirilerek eteklere doğru uzanmaktadır. Bu tarz Anadolu'da günümüze dek kullanılagelmiştir (Türkoğlu,2008:23). Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi'nde bulunan metal kemerler çok ince işçilikli ve estetik tasarımıyla Frig giyim kültürünü yansıtmaktadır. (Şekil, 20-21-22)

2.4.Antik Yunan'da Kemer (M.Ö. 2000-150)

Hemen her toplum gibi Yunan halkı da; Hellas köylüleri, Aka ve Dor çobanları olmak üzere, farklı etnik öğelerden oluşmuştur. Dolayısıyla farklı bölge ve coğrafi koşullardan gelen bu insanlar giyim kuşam konusunda birbirlerini etkilemişlerdir. Klasik Yunan giysisini oluşturan asal parça “chiton” khitondur.

Yapıldıkları malzeme uyarınca kitonların, Dorik ve İyonik olmak üzere iki türü olduğu bilinmektedir. Her iki cins tarafından giyilen bu tunik, birbirine tutturulmuş iki büyük dikdörtgen parçadan oluşmakta ve toplumun farklı kesimlerinde sosyal statü uyarınca, boylar kısalmakta veya uzamaktaydı. Kitonlar bel veya basen üzerinde ince bir kemer ile vücuda oturtulmaktaydı. Bu kemerler genellikle kumaş veya ucu püsküllerle süslenmiş kordonlardı. (Şekil, 23) İyonik Kiton giyen atlet kadın betimi, “Hellenistik Dönem, Versailles Artemis”i olarak adlandırılmakta ve günümüzde Louvre Müzesi’nde sergilenmektedir. Kadın sporcunun belindeki kemer, çağdaş dönemlerde kullanılan bükülmüş bir kumaş şal niteliindedir. (Şekil 24) Bir klasik haline gelen bu kemer “Artemis Succintası” olarak adlandırılmaktadır. Yunan kitonunda iki ayrı kemer kullanılmak kaydı ile, zaman içinde farklı modeller oluşturulmuştur bu kemerlerden biri belde diğeri basen üzerinden bağlanmakta ve “ikili bluzan” bir model oluşturulmaktaydı.(Şekil 25) İyonik kitonlarda ense ve kol altlarından çapraz olarak geçirilen kordon kemerler ile, yeni bir model daha oluşturulmuştur. Bizans Döneminde “beden takıları” olarak anılacak bu kemerler günümüzde de kullanılmaktadır. (Şekil 26)

En belirgin kemer örnekleri Yunan askerleri üzerinde görülmektedir. Bu kemerler deri veya metalden yapılan kalın kemerler olup, askeri malzemelerin taşıyıcı işlevselliğini göstermektedir.

Helenistik dönemde Yunan kostümleri en görkemli tarzına ulaşmış ve değerli dokuma ve nakışlarla süslenmiş kemerler elbiseler göğüs altına bağlanmışlardır.

2.5. Roma’da Kemer Kullanımı

Roma Uygarlığı (M.Ö. 753- M.S. 500) Tiber Nehri kıyısında Neolitik költürlü yerli halklar üzerine gelen göçebe çoban İtalyan halk ve Etrüsk kabilelerinin M.Ö. 12. yüzyılda birbirlerine entegre olmaları ile oluşmuştur. Roma tarihi, Krallık, Cumhuriyet ve İmparatorluk olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır. Yunan költüründen etkilenen Antik Roma’da giysinin temel öğeleri Yunan költüründen etkilenerek tasarlanmış ve pililer ve drapeler ile zenginleştirilmiştir. Yunan Himasyonu, Etrüsk Tabennası’ndan etkilenilerek oluşturulan Roma Toga’sı M.Ö. 6. yüzyıldan başlayarak her iki cins tarafından, önce peştemalin daha sonra tuniğin yerine giyilen asal kıyafettir. Zaman içinde farklılaşan ve farklı isimlerle anılan toga modellerinde toganın bir ucu kemer niteliğinde kullanılmış ve bele sarılarak kullanılmıştır. (Şekil 27)

Romalıların kemerleri, “fascia pectoralis”³ olarak adlandırılan; kumaş, deri, metal, bant ve kurdelelerden oluşmaktadır (Yıldırım,2009:197). Romalı kadınlar stola adı verilen tuniklerinin göğüs altında “cingulum” veya “succinta” adı verdikleri süslü kemerleri ve “strophium adı verilen göğüs korsajı kullanmışlardır (Pendergast-Pendergast:2004:120-129).

Sivil giyimde giysinin altında kalan kemerler asker giysilerinde yoğunlukla kullanılmıştır. Deri oymak ve metal sanatının en önemli örnekleri asker kemerleridir. Askeri kemerler göğüs zırhlarının bir parçası olarak mide koruyucu parçanın monte edildiği iki kemerden oluşmaktaydı. (Şekil 28-29)

2.6. Bizans İmparatorluğu’nda Kemer

Roma İmparatorluğunun parçalanmasıyla doğuda kalan bölüm daha sonra batılılar tarafından Bizans olarak adlandırılmıştır. (M.S. 330-M.S. 1453) Bizans ya da Doğu Roma İmparatorluğu Ortaçağ boyunca moda merkezi olmuştur. Bizanslılar, Yunan ve Roma etkilerinin, Asya ve Doğu’ya özgü zenginliklerle yoğrulduğu bir stil yaratmıştır. Bu tarz zaman içinde Ortaçağ ve Rönesans kılık kıyafet gustosunu etkilemişlerdir. Bizans’ın ana giysi kalıbı T şeklinde tuniklerdir. Tüm sadeliğine rağmen doğu görkemi giysilere işleme, nakış olarak yansıtılmıştır. Toga Antik Roma vatandaşlarının Etrüsk giysisi Trabea’dan esinlenerek hazırlanmış bir pelerindir ve toganın altına giyilen tuniğin belinde sık bir kemer kullanılmaktadır. (Şekil 30)

Kadın giysileri arasında en revaçta olan stoladır. Stolaların göğüs altında ve bellerinde boncuklar, nakışlar ile süslenmiş kemerler kullanılmıştır. (Şekil 31) Stolaların göğüs altına sarılan kuşak/kemerlerin arka kısmına eklenen “İnstita” adı verilen süslü bir parça, giysinin arka kısmından kuyruk şeklinde kemerden aşağıya doğru sarkıtılmaktaydı. Varsıl kesim Stolalarının üzerine bağlanan kemerler arasında

³ “göğüs sargısı” çev. Ceyhan Berkol

ipek elyaftan makrame tekniği ile düğümlemiş modeller de bulunmaktadır. Sık kullanılan modeller arasında, kadife veya ipekli kumaştan hazırlanmış fiyonk kemerler de bulunmaktadır. Gelinlerin beline takılan kemerlere “cingulum” adı verilmektedir. Evlilikte bağlılığın simgesi olarak dişi koyun yününden dokunan bu kemer, çiftin birbirinden ayrılmamasını simgelemek üzere Herakles Düğümü ile bağlanmaktadır.

Bizans İmparatorluğu’nda halk Roma etkisi taşıyan giysiler kullanmışlardır. Altlarında çorap tarzı tayt, üzerine uzun kollu genellikle pamuklu veya keten dokuma tunik, bu tuniğin üzerine de Dalmatica adı verilen geniş kollu ve uzun bir tunik giyerlerdi. Bu tunikler kalın kemerler ile vücuda oturtulmaktaydı. İşçiler ve çiftçiler kemerlerini işlevsel kullanmaktaydılar ve kemerlerine yiyecek çantalarını ve mesleklerine bağlı olarak aletlerini asmaktaydılar.

Bizans askerlerinin giysisinde de estetik arayışlar söz konusudur. Deri ve metallere hazırlanan Bizans askerlerinin zırhlarında Roma esintileri görülmesine rağmen, özellikle kemerlerinde işçilik ve işlevsellikleri artmış, askeri savaş giysilerinde görkem ön plana çıkarılmıştır.

2.7. Anadolu Selçukluları’nda Kemer

Eski Türkler olarak adlandırdığımız bozkır insanları İskitlerden başlamak kaydıyla geleneksel Türk giyim kuşamında ana unsur, at binen ve savaşan topluluklar oldukları için pantolon, kısmen şalvar, önden açık, kısa veya uzun tunik ve kaftandan oluşmaktadır. Eski Türklerde düğme kullanımının yaygın olmasına rağmen kemer bu giysilerin vazgeçilmez işlevsel aksesuarıdır. Kemerin giyside hareket serbestliği sağlama işlevinin yanı sıra, rütbe, sosyal statü göstergesi olarak simgeselliği söz konusudur. Kurganlardan elde edilen giysilerin bellerine ok sadağı, kılıç gibi savaş aletlerinin asıldığından bahsedilmektedir. Hun kurganlarından Issık Göl yakınlarındaki Esik Çayı kenarında bulunan genç prensin giysilerinden ötürü “Altın Adam” olarak anıldığı bilinmektedir. Belindeki kemerin deri üzerine monte edilmiş altın plakalarında desenleri bulunmaktadır. Bu kemerler üzerindeki plakaların sayıları, şekilleri ve diziliş şekli, kullanan kişinin hangi boya ait olduğu, rütbesi anlaşılmaktadır. Hunların bir kolu olan Sarmatlara ait İkinci Altın Adam buluntusunun kemerinin üzerinde “dört kollu Hun Gülü” diye adlandırılan motiflerin bulunduğundan bahsedilmektedir (Salman,2013:35-109).

Hun kılık kıyafetinde İskit etkisini görmek mümkündür. Bu devletler yakın coğrafyaları, benzer iklim koşulları ve benzer inanışlarından ötürü giysilerinde çok kısıtlı farklılıklar uygulamışlardır. Örneğin Göktürklerde düz kemerler yerini rütbe göstergesi olan sarkancalı “kurşak” adı verilen kemerlere bırakmıştır. Ayrıca kemerlerine “taga” adı verilen çok amaçlı kullanımı olan torbalar asmışlardır (Salman,2013:128-155).

Uygurlar, Karahanlılar ve Gaznelilerin de kemerleri sarkancalıdır. Eski Türklerin kılık kıyafetleri Büyük Selçuklulara, Anadolu Selçuklularına, Osmanlıya değin pek az değişikliklerle devam etmiş ve günümüz Anadolu kırsal kesiminde geleneksel olarak kullanılmaktadır. Anadolu Selçukluları (1077-1308) da anılan Türk Devletleri kıyafetlerinin yanı sıra kemerleri kullanmaya devam etmişlerdir. Kadınlar genellikle kuşak ve kemer kullanırken, erkekler yoğunlukla tokalı kemerler kullanmışlardır. (Şekil 32-33) Varka ve Gülşah betimlerinde Anadolu Selçuklu kılık kıyafetlerinin ayrıntıları izlenebilmektedir. Gülşah’ın betimlerinde uçları sarkan bazen ince bazen biraz daha kalınca kemer görülmektedir (Oğuz, 2004:477).

Selçuklu Hükümdarları özel ve resmi törenler dışında kendi milli giysileri olan Oğuz kıyafetlerini tercih etmekteydiler (Bakır, 2005:383).

Osmanlı İmparatorluğu Kemer Kullanımı

1299-1453 yılları arasında hüküm süren Osmanlı Hükümdarları ve Osmanlı halkının giyim-kuşamı, uzun entariler ve kaftanları ile Orta Asya ve Anadolu giyim geleneklerinin bir devamı niteliğindedir. Orta Asya kılık kıyafeti, Anadolu’ya göçler sürecinde geçilen bölgelerdeki toplumların yerel giysileriyle etkileşerek çeşitlenmiştir. Osmanlı Devleti’nde pantolonun bel kısmının üzerine altın veya gümüş işlemeli bir ipek kuşak sarılır, kuşağın yanlarına birer mendil ve tütün kesesi sallanır, kuşağın altına da para kesesi saklanırdı (Tez, 2008: 243).

Öncelikle tek olarak giyilen uzun entariler ve kaftanlar, daha sonraki dönemlerde birden fazla olarak üst üste giyilmiştir. Günümüzde Anadolu'nun kırsal kesimlerinde üst üste elbise, gömlek, hırka ve yelek giyilmektedir. Selçuklularda giyilen entarilerin ön etekleri beldeki kemer veya kuşağa takılmaktaydı. Türklerde bu gelenek devam etmiş ve batıya ilerlediklerinde o toplumların da giysilerinde bu davranışı sergiledikleri görülmüştür. Osmanlı sarayında, saray çalışanlarının, cariyelerin üçeteklerinin uç kısımlarını, bellerindeki kuşak veya kemerlere taktıkları yabancı ressamın tablolarında görülmektedir (Görünür, 2010:11-12).

Kemer ve kuşak kullanımı her iki cinste de giysilerin en önemli aksesuarıydı. Sadece kadınlar değil, erkekler de süslü kemerler kullanmaktaydı. Özellikle saray görevlileri ve askerler için süslü kuşak ve kemer ile üniformalarını tamamlamaktaydılar. (Şekil 34) 16. yüzyılda Yeniçerilerin kemerleri çok görkemliydi ve tören kıyafetlerinde kullandıkları kemerlerinden dizlerine doğru kolye formunda üç sıra boncuk sarkardı. Bu moda daha sonra kadınların kullandıkları kemerlerde görülmeye başlandı (Işın, 2014:32). (Şekil 35) Ressam Van Loo'nun "Sultana Hizmet Eden Haremağaları" adlı tablosunda (1772-1773) sultanın çift tokalı altın kemerinin üzerinde inci dizileri görülmektedir (Sancar, 2009:241).

16. yüzyılda kadınlar bellerine kadar düğmeli belden aşağısı açık bırakılmış entariler giyerlerdi. Bellerine kuşaklar sarar, entarinin uçlarını ön açıklığından dizlerine doğru sarkıtırlardı. 17. yüzyılda bu kuşaklar altın veya gümüş süslemeli olarak kullanıldılar. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde sade olan kemerler ve kemer tokaları, Balkanlar ve İran gibi komşu ülkelerden getirilen kuyum ustaları ve Ermeni ustalar tarafından kakma, çalma, oyma, savat, telkari, hasır, mıhlama gibi tekniklerle mücevher haline getirildi (Tez, 2008:250-256) (Peltre, 2010:18-19). (Şekil 36-37) Kuzeyli bir ressam tarafından yapılan tabloda 17. yüzyılda saraylı bir kadının belinde altın olması muhtemel, kalın ve üzeri desenli bir kemer görülmektedir (Görünür, 2010:18-19).

18. yüzyıl başlarından itibaren Lale Devri (1718-1730) (Tez, 2008:243) olarak tanımlanan dönemde değerli metaller veya kumaş üzerine farklı tekniklerle yapılmış nakışlar işlenerek ve kıymetli taşlarla süslenmiş tokalarla bağlanan kemerler kullanılmıştır. Levni ve Abdullah Buhari'nin minyatürlerinde bu kemerler ayrıntılı bir şekilde betimlenmiştir (Görünür, 2010:16-17). Bu mücevher kemerlerin üzerinde taşlarla zenginleştirilmiş gümüş plakalar bulunurdu (Tez, 2008:20). (Şekil 38-39-40) Lady Montagu 1717 yılında kız kardeşine Edirne'den gönderdiği bir mektubunda kendisine Osmanlı geleneğine göre hazırlanan kıyafetin belinde "...dört parmak genişliğinde mücevherli bir tokası olan kemer.."den bahsetmektedir (Görünür, 2010:20).

Varsıl Osmanlı kadınları süslerine çok düşküdüler ve evlerindeyken bile bellerine kaşmir şallar sararlardı (Pardoe,1997:54).

Sonuç

Tarih öncesi dönemlerde, çeşitli etkenlere bağlı olarak keşfedilen giysi parçaları ve aksesuarları, kostüm ve moda tarihinde küçük farklılıklar uygulanarak yeniden gündeme getirilmişlerdir.

Çalışmada anılan tüm uygarlıkların kemer ve kuşakları zaman içinde neredeyse, tarihsel süreçteki ilk halleriyle kullanılmışlardır. Antik toplumların giyim kültürünün yönlendiricisi doğa koşulları ve çevrelerinde gördükleri hayvanların doğası iken; günümüzde modacıların asal yönlendiricisi ve esin kaynağı geçmiş uygarlıklarda kullanılmış olan giysi ve aksesuarlarıdır. Günümüzde moda adına yapılmakta olan sadece, bu parçaları farklı kesim ve modeller üzerinde bir araya getirmektir.

M.S. 1050-1200 yılları arasında yer ala Romanesk Dönem'de erkekler "zimarra" adı verilen tuniklerinin üzerinde metal kabartma tokalı deri kemerler kullanmışlardır. Doğu modası olan geniş kollu elbiseler "bilaud" olarak anılmış ve kadınlar bu elbiselerinin bellerinde ve kalçalarında iki tur çevirerek önde bağlanan kemerler kullanmışlardır. Aynı tür kemerleri erkekler, bedenlerini saran kıyafetleri üzerine takmışlardır. Özellikle İskoçya'da kilt eteklerinin bellerine taktıkları ve üzerinde bıçak taşıma briti olan deri kemerlere, keçi derisinden yapılmış, ön kısmında minik bir cebi bulunan, üzeri kısmen kürk kaplı çantaları zincirler ile monte etmişler ve eteklerinin ön kısmında taşımışlardır. Bu para keseleri, sadaka toplamak amacıyla Haçlılar tarafından "aumaniere" adı altında kullanılmıştır. Kadınların kullandıkları para keselerini adı "scarcella" idi.

Gotik Dönem’de (1250-1500) kadınlar dar ceketler, erkekler dar yelekler giyerlerdi. Bu kıyafetlerin bellerinde kakmalı gümüş kemerler bulunurdu. Kadınlar uzun, kuyruklu ve bol abiye giysilerini kalçalarına taktıkları süslü kemerleri ile bedenlerine oturturlardı. Kullanılan bir diğer model, yaka açıklığı bele kadar V şeklinde inen elbiselerdi. Yaka açıklığının bittiği bel çizgisinde kalın ve süslü bir kemer bulunurdu.

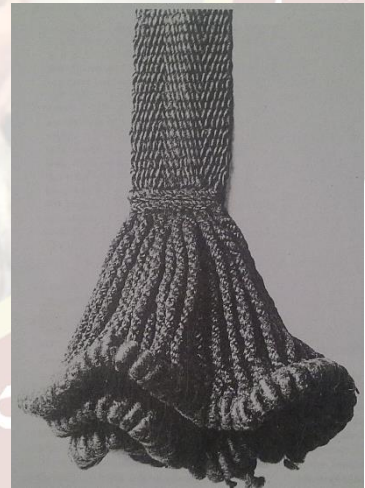
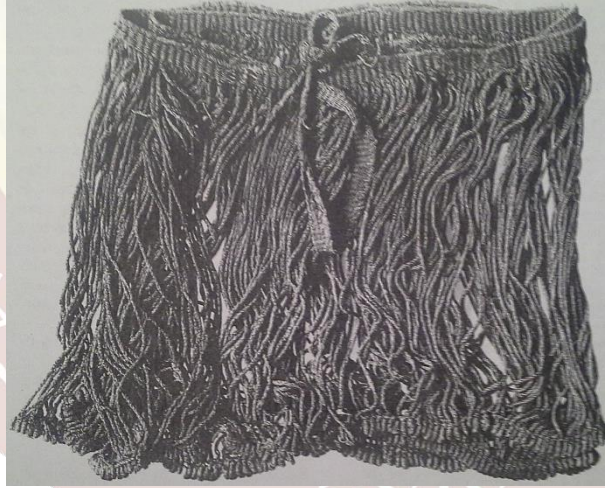
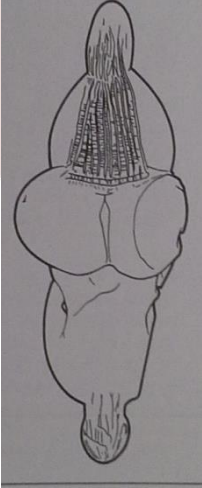
Rönesans Dönemi’nde (15.-16. yüzyıl) kişisel beğeni söz konusu olmuş ve kadınlar dişiliklerini sergilemeyi seçmişlerdir. Üst bedenler dar ve ön robaları V binişli olarak kalça hizalarına kadar sivrilerek uzamıştır. Bu elbiselerin bel hattına bir kolye gibi oturan ve pandantifli bölümü aşağıya doğru sarkan, mücevher kemerler kullanılmıştır. Bu kemerlerin üzerine deriden yapılmış, parfümlü eldivenler, din kitapları, tesbih, anahtar ve parfüm topları asılmıştır.

Düzgün olmayan (amorf) inci anlamına gelen Barok Dönem’de (1580-1750), önce doğu ve Pers stili gündeme gelmiş ve düğme kullanımı öne çıkmıştı. Farklı materyallerden yapılan mücevher düğme kullanımı, varsıl kesimin kemer kullanımını kısıtlamıştır. Yine de pantolonların bellerinde kullanılan kemerlerde ve tokalarında altın ve gümüş gibi değerli madenlere yer verilmiştir.

18. yüzyıla tarihlenen Rokoko Dönemi’nde arkeoloji bilimi doğmuş ve eski kültürlerin moda anlayışından etkilenilmiştir. Öncelikle kostümlerin üzerinde “apron” adı verilen çok süslü, dantel veya ipek iplikle işlemeli önlükler moda olmuştur. Abiye elbiselerin bellerindeki kemerlere monte edilen içi su dolu şişelere koyulan canlı çiçekler balo kıyafetlerinin önemli bir aksesuarı olmuştur. Kadın elbiselerinde göğüs altına doğru yükselen geniş ve drapeli ipekli kumaştan yapılmış kemerler kullanılmıştır.

19. yüzyılın en önemli modası göğüs altından bağlanan kemer ve şeritlerdir. Bu dönemde dış giyimde kürk kullanımı gündeme geldiği için kemerler kullanılmamışlardır. 19. yüzyıl modalarında, kemerlerin tarihsel süreçteki modellerine sadık kalmak kaydıyla şekil değiştirerek günümüze dek kullanılmaya devam edilmektedir.

Şekiller

Şekil 1: Paleolitik “Venüs” Barber, 1940:40

Şekil 2: İp Etek, Barber 1990:181

Şekil 3: Dokuma Kemer, Barber 1990:179

Şekil 4: Siyah at kılı kemer, Barber 1990:196

Şekil 5: Akbabalar Steli'nin arka yüzü, Gates 2015:83

Şekil 6: Sümer giysileri, Houston 2002:188-191

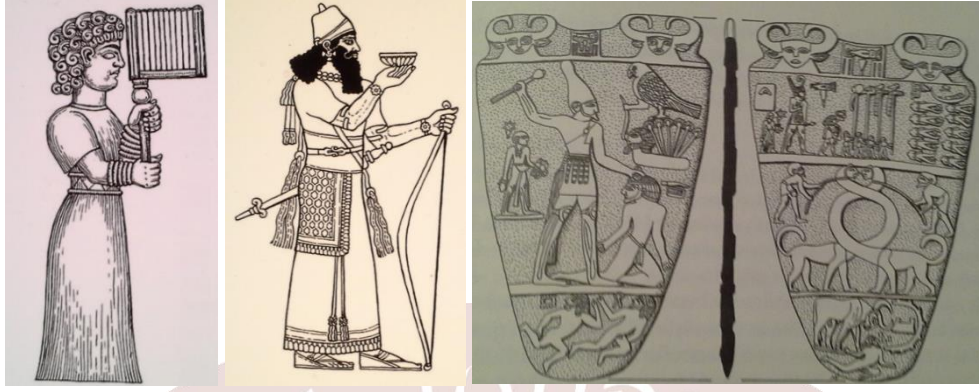

Şekil 7: Naram-Sin Steli, Gates 2015:95

Şekil 8: Naram-Sin detay, Houston 2002:198

Şekil 9: Ur Nammu Steli, Gates 2015:101

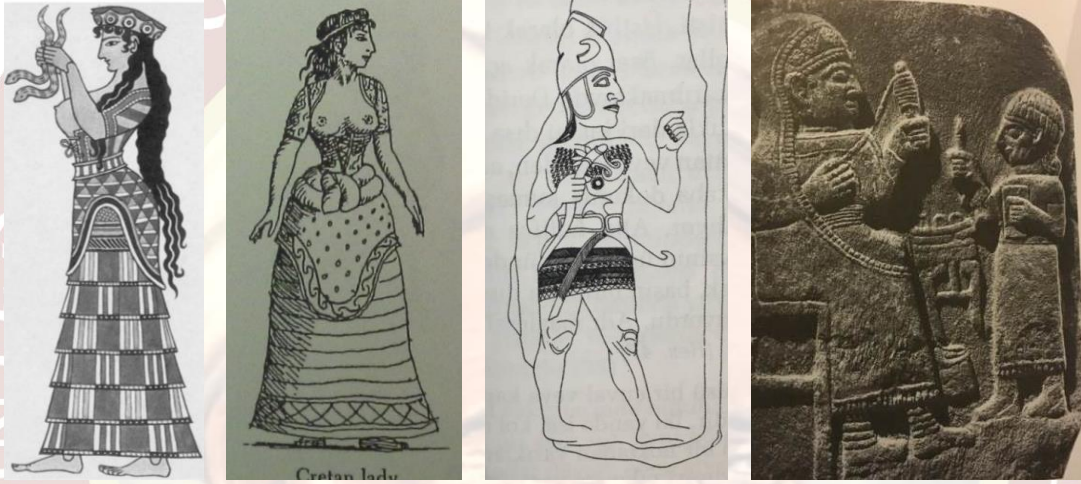

Şekil 10: Babil giysisi, Houston 2002:225

Şekil 11: Asur giysisi, Houston 2002:234

Şekil 12: Narmer Paleti'nin ön yüzü, kesiti ve arka yüzü, Gates 2015:127

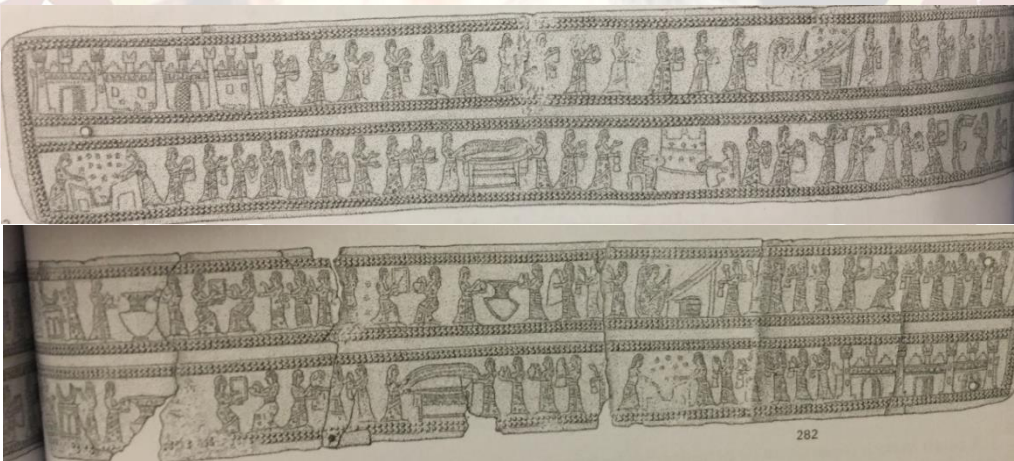

Şekil 13: Girit giysisi, Houston 2003:3

Şekil 14: Girit Giysisi, Houston 2003:34

Şekil 15: Asker kıyafeti MÖ 14. yy., Akurgal 1995:36b

Şekil 16: Maraş Steli, Darga 2013:228

Şekil 17-18: Kemer üzerinde iki şerit halinde düzenlenmiş kompozisyonda olasılıkla bir düğün-ziyafet sahnesi betimlenmiştir. Darga 2013:248-249

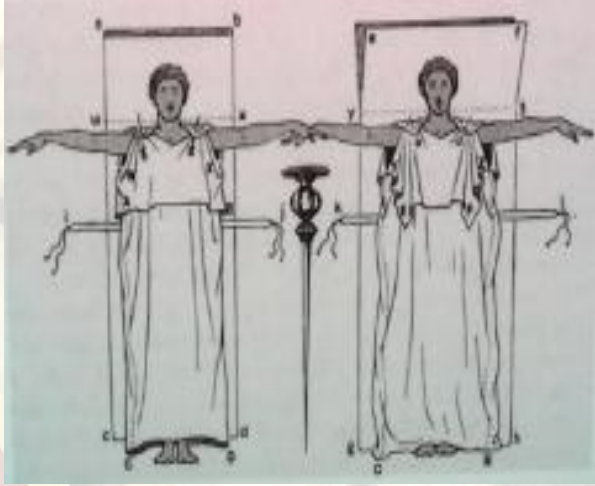

Şekil 19: Urartu Tanrısı MÖ 7. Yüzyıl , Türkoğlu, 2002:47

Şekil 20: Tunç kemer, Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi, Vassileva 2012:324

Şekil 21: Tunç kemer parçası, Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi, Vassileva, 2012:326

Şekil 22: Fildişi Kibele heykelciği, MÖ 7. yüzyıl başı, Türkoğlu, 2002:53

Şekil 23: Kiton, Houston, 2003:89

Şekil 24: Atlet Kadın, Houston 2003:102

Şekil 25: Dorik İonik karışım Khiton, Houston 2003:107

Şekil 26: Çapraz bağlamalı İonik Khiton, Houston 2003:111

Şekil 18: Kemere dönüşen toga, Houston 2003:171

Şekil 28: Asker kıyafeti, Houston 2003:196

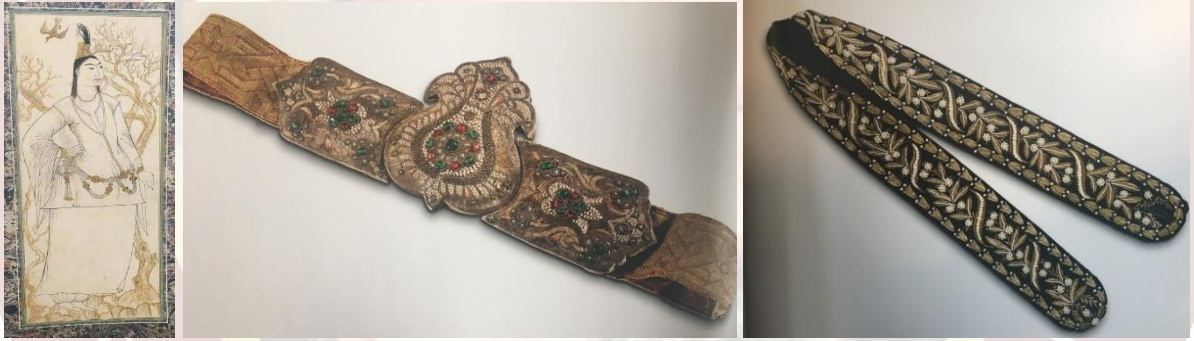
Şekil 29: Asker kıyafeti, Houston 2003:198

Şekil 30: Toga, Çizim Berkol C.

Şekil 31: Stola, Çizim Berkol C.

Şekil 32-33: Anadolu Selçuklu kıyafetleri, Salman, 2013: 380

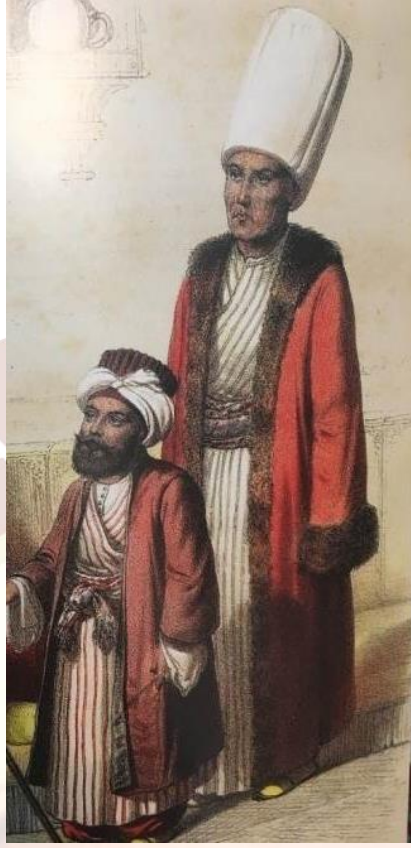
Şekil 34: Genç kadın, 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başı, TSM (Ortaylı, 2012:109)

Şekil 35: Osmanlı kemerleri, Ortaylı 2012:112

Şekil 36: Osmanlı kemerleri, Ortaylı 2012:113

Şekil 37-38-39: 19. yy sonu kemer örnekleri, Sadberk Hanım Müzesi, Görünür 2010: 166-167

Şekil 36: Darüsaade Ağası, Ortaylı 2012:101

KAYNAKLAR

- Abdülhalik, B. (2005). “Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi, Giyim-Kuşam Ve Moda” Bizim Büro Basımevi. Ankara.
- Alaeddin, Ş.(2014).“Kemirgenlerden Sürüngenlere, İnsanlık Tarihi”, İmge Kitabevi.
- Aslı, S., “Osmanlı Kadını Efsane Gerçek”, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- Barber E.J.W. (1990). “Prehistoric Textiles”, Princeton University Press, United States Of America.
- Bauer, S. W. (2015). “Antik Dünya” , Alfa Yayınları. İstanbul.
- Burhan, O. (2004). “Türkiye Halkının Kültür Kökenleri 4”, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları 17, İstanbul.
- Charles, G. (2015). “Antik Kentler, Antik Yakındoğu, Mısır, Yunan Ve Roma’da Kentsel Yaşamın Arkeolojisi”, Koç Üniversitesi Yayınları 67, İstanbul.
- Christine, P. (2015). “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Kadınlar” Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ekrem, A., (1995), “Hatti Ve Hitit Uygarlığı”, Yaşar Eğitim Ve Kültür Vakfı, İzmir.
- Erman, A. (2008). “Adana Ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Geleneği”, Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Süslenme, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ed. M. Tekin Koçkar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No. 146. Eskişehir, 2008.
- Ertuğrul A., - İrfan O. (1994). “Kral Midas’ın Ülkesi Frigya”, Esbank Kültür Yayınları 4.
- Fikri, S.(2013). “Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri”, Zafer Ofset Matbaacılık, Erzurum.
- İlber, O. (2012). “Topkapı Sarayı Harem-İ Hümayunu Padişahın Evi Harem” T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- Kazım, Y. (2008). “Süslenmenin Felsefi Temelleri, Niçin Süsleniyoruz?” Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Süslenme, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ed. M. Tekin Koçkar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No. 146. Eskişehir.
- Kemalettin K., - Selim Ferruh, A. (2018). “Assurlular” “Anadolu’daki Yeni Assur Dönemi Stelleri Ve Kaya Kabartmaları”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kerem, I. (2014). “İstanbul’da Gündelik Hayat”, Yapı Kredi Yayınları İstanbul.
- Lale, G. (2010). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Kadın Giysileri”, Vehbi Koç Vakfı Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul.
- Mary, G. H. (2002). Ancient Egyptian, Mesopotamian & Persian Costume, Dover Publications Inc., Mineola, Newyork,
- Mary, G. H. (2003). Ancient Greek, Roman & Byzantine Costume, Dover Publications Inc., Mineola, Newyork,
- Mühibbe, D. (2011). “Anadolu’da Kadın”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Nurgül, K., Fatma, Y. (2008). “Geleneksel Konya Giyiminde Şalvar Ve İşlikler”, Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Süslenme, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ed. M. Tekin Koçkar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No. 146. Eskişehir.
- Reşat, E.K. (1967).“Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü”, Doğan Kitap, İstanbul.
- Sara, P., - Tom, P. (2004). “Fashion Costume And Culture” Vol 2. Uxl Thomson Gale New York-Usa.
- Tacıser, S.T. – Hakan, S. (2012). “Frigler Midasın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde” Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Türkoğlu, S. (2008). “Halk Kültüründe Giyim Kuşam Süslenme” Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Ve Süslenme, Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ed. M. Tekin Koçkar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No. 146. Eskişehir,
- Türkoğlu, S. (2002). “Tarih Boyunca Anadolu’da Giyim Kuşam”, Atılım Kağıt Ürünleri, İstanbul
- Ülfet, Y. (2009). “Antik Dönemde Kadın Ve Süslenme” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Programı YI Tezi. İzmir,
- Zeki, T. (2008). “Tekstil Ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi”, Doruk Yayınları, İstanbul

İBN HİBBÂN'IN ANTAKYA RİHLESİ VE BURADA HADİS DİNLEDİĞİ HOCALARI*
IBN HİBBAN'S TRAVELS (RİHLA) TO ANTIOCH AND HIS TEACHERS WHERE HE
LISTENED TO HADITH

Ali KAYA*

ÖZET

Hadis ilmi açısından *rivâyet dönemi* kabul edilen ilk beş asır, hadis ilminin rivâyet ve dirâyetle ilgili kurallarının doğduğu ve oluştuğu zaman dilimine tekabül etmesi bakımından en önemli dönem sayılır. Bu rivayet döneminin önemli hadis alimlerinden biri de İbn Hibbân el-Büstî'dir (ö. 354/965). İlk öğrenimini, Büst ve çevresinde yaptıktan sonra önemli ilim merkezlerini dolaşarak ilim tahsil etti. Bu ilmi seyahatinde Antakya'ya da uğradı ve burada bulunan hadis hocalarından hadis dinledi ve eserlerinde rivayet etti. Bu ilmi seyahatinde Antakya'ya da uğradı, buradaki hocalardan hadis öğrendi ve eserlerinde rivayet etti. *el-Müsnedü's-sahîh* adlı hadis kitabında sahîh hadisleri toplamayı amaçlamıştır. Hadislerin sıhhatini belirleme, ravileri *cerh* ve *ta'dîl* konularında uzman bir hadis alimidir. Antakya ikinci İslâm halifesi olan Hz. Ömer döneminde Müslümanların hakimiyeti altına girmişti. Konumu itibarıyla ilim taliplilerinin uğrak merkeziydi. Haleb, Musul, Şam, Harrân, Cezire, Tarsus gibi ilim merkezlerine yakınlığı, ilim öğrenmek isteyenler için Antakya'nın cazip bir şehir olmasını sağlamıştır. Hadis tarihi açısından bakıldığında, hadis öğrenme için yolculuğa çıkan alimlerinin uğrak yerlerinden birinin Antakya olduğu görülmektedir. Bu makalede İbn Hibbân'ın Antakya rihlesi ve burada hangi hocalardan hadis öğrendiği tesbit edilerek ortaya konulacak ve tanıtılacaktır. Bu hocaların kimlerden hadis öğrendiği, hangi ilim merkezlerinde kimlerle görüştüğü, hadis rivayeti açısından durumları, kimlerin kendilerinden hadis aldığı gibi sorular araştırılarak cevaplandırılacaktır. Bu çalışmayla hadis tarihinin yanında Antakya'nın kültür tarihinin bir dönemine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İbn Hibbân el-Büstî, Antakya, İbn Hibbân'ın hocaları, Antakyalı muhaddisler.

ABSTRACT

The first five centuries, which are considered as narration periods in terms of hadith science, are considered as the most important period in terms of the time period in which the rules of narration and method of hadith science are born and formed. One of the important hadith scholars of this narration period is Ibn Hibbân al-Bustî (d. 354/965). After completing his first education in and around Bust, traveled to important science centers and collected science. During this scientific journey he visited Antioch (Anṭākiya), learned hadith from the hadith teachers here and narrated in his works. In his hadith book called al-Musnad al-ṣahîḥ, he aimed to collect ṣahîḥ hadiths. He is an expert scholar in determining the authenticity of hadith, and in identifying the ravies of the hadith in jarh and ta'dîl. Antioch was reigned by muslims during the second Islamic caliph Omar. As of its location, it was a center of attraction for those who were willing to learn science. Its proximity to the centers of science such as Haleb, Mawşil (Mosul), Damascus, Harrân, Jazeera and Tarsūs has made Antioch an attractive city for those who want to learn science. Within the context of hadith history, Antioch is seen as one of the most popular destinations where scholars visit for learning hadith. In this article, Ibn Hibbân's journey to Antioch and the scholars from whom he was impressed and learned hadith will be studied and presented. Questions such as who these teachers learned hadith from, whom they met in these centers of science, their status in terms of hadith narrations, and who received hadith from them will be investigated and answered. This study will try to shed light on a period of the history of culture in Antakya as well as the history of the hadith.

Keywords: Hadith, Ibn Hibbân al-Bustî, Antioch, Ibn Hibbân's teachers, Antioch hadith teachers.

* Bu makale, 5. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi'nde sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Rivâyet Dönemi Muhaddislerinden İbn Hibbân'ın Antakya Ziyareti Ve Burada Kendilerinden Hadis Dinlediği Hocaları Üzerine Bir İnceleme" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir./This paper is the final version of an earlier announcement called "5th International Conference on Culture and Civilization", not previously printed, but orally presented at a symposium called "A Review Of Ibn Hibban's Visit To Antioch And His Teachers Where He Listened To Hadith From Them", the content of which has now been developed and partially changed.

* Dr. Öğr. Üyesi Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, E-mail: ali.kaya@kocaeli.edu.tr

GİRİŞ

İbn Hibbân'ın Antakya'yı ziyaret ettiği, eserlerinde naklettiği hadisleri dinlediği hocalarla ilgili olarak "bunu Antakya'da falan hocadan dinledim" şeklindeki açıklamalarından öğreniyoruz. Bu ifadeler onun Antakya'yı ziyaret ettiğini ve burada muhtelif hocalardan hadis dinlediğini ortaya koymaktadır. On sekiz yaşında hadis öğrenimi için yolculuğa çıkan İbn Hibbân, önemli ilim merkezlerini dolaşmış, bu arada Antakya'yı da uğrayarak buradaki âlimlerden hadis dinlemiştir. Hadis öğrenimi için yapılan bu yolculuklara *rihle* denilmektedir. Hadis literatüründe, hadis öğrenmek (talebû'l-hadis) ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma anlamında *er-rihle fi talebi'l-hadis* şeklinde kullanılır. Rihlenin sahabe döneminde yaygınlaştığı ve tâbiûn döneminde oldukça yoğun biçimde kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle rivayet döneminde rihlenin yaygın bir hadis öğrenme ve rivayet hakkı elde etme yöntemi olarak kullanıldığı, bunun yanında rihlenin daha pek çok işlevinin olduğu anlaşılmaktadır.¹

Yaşadığı dönemdeki pek çok muhaddis gibi İbn Hibbân'ın hadis öğrenmek için *rihleye* çıktığı, bu rihlede Antakya'ya uğradığı ve buradaki hocalardan hadis tahsil ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hibbân, kitaplarına almış olduğu rivayetlerin isnadında, burada inceleme konusu yaptığımız muhaddisler dışında da Antakyalı hadis ravileri bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle İbn Hibbân'ın hadis aldığı hocalarının hocaları arasında da Antakyalı raviler bulunmaktadır. İbn Hibbân üzerine yapılan araştırma ve incelemelerde, onun Antakya'da hadis dinlediği hocaları üzerinde durulmamış olması bu konuyu araştırmamızda önemli bir etken olmuştur. İbn Hibbân'ın hadisçiliği üzerinde yapılan bir yüksek lisans tezi ve İbn Huzeyme'nin *Sahih'i* ile İbn Hibbân'ın *Sahih'i* üzerine hazırlanan doktora tezinde bu konunun incelenmediği görülmektedir.² Antakya'da yaşamış olan hadis ravileriyle ilgili diğer bir çalışma ise, klasik hadis kitaplarında rivayetleri bulunan 27 Antakyalı hadis ravisini inceleyen makaledir. (Tuzcu, R. 2011: Klasik Hadis Kitaplarında Rivayetleri Bulunan Antakyalı Hadis Âlimleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 7-42). Ancak bu makale, klasik dönemdeki hadis eserlerinde rivayeti bulunan ravileri incelemektedir. Fakat bizim bu çalışmamız ise, İbn Hibbân'ın Antakya'da kendisinden hadis dinlediği hocalarını araştırma konusu edindiğinden sözünü ettiğimiz çalışmadan ayrılmaktadır. Makalemiz, İbn Hibbân'ın doğrudan kendilerinden hadis dinlediği hocalarıyla sınırlı olduğundan, bunun dışında kalan diğer ravilerin bizim araştırmamızın kapsamı dışında olduğunu belirtmemiz gerekir. Antakya'da hadis öğrendiği hocaları incelemeye başlamadan önce, ana hatlarıyla İbn Hibbân'ın hayatı, hadisçiliği ve rihlesi hakkında bilgi verilecektir.

1. İbn Hibbân'ın Hayatı, Hadisçiliği ve Antakya Rihlesi

1.1. Hayatı

Tam adı Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965) olan İbn Hibbân 277'de (890) bugün Afganistan'da bulunan Büst'te doğdu. İlk öğrenimini Büst ve çevresinde yaptı. Yirmi üç yaşlarında iken tahsil maksadıyla Taşkent'teki İsbicâb'dan başlayarak Horasan, Mâverâünnehir, Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve İskenderiye'ye kadar uzanan bir seyahat gerçekleştirdi; başta hadis olmak üzere fıkıh, Arap dili, kelâm, felsefe, tıp ve ilm-i nücum alanlarında birçok hocadan faydalandı ve âlî isnadla rivayet imkânı buldu. Basra, Mısır, Musul, Nesâ, Harran, Buhara, Nişâbur gibi ilim merkezlerinde bulunan muhtelif âlimlerden hadis rivayet etti. Nişâbur'da kendisinden hadis ve fıkıh dersleri aldığı İbn Huzeyme'nin metodunu benimsedi. Mufaddal b. Muhammed el-Cenedî (ö. 308/920), Ebû'l-Abbas ed-Degülî (ö. 325/937), İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929), İbn Cevsâ (ö. 320/932) ve İbn Ebû Hâtim'den (ö. 327/938) faydalandı. Dârekutnî (ö. 385/995), Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005), Hâkim en-Nisâbüri (ö. 405/1014) gibi âlimler onun talebeleri arasında yer aldı. (İbn Asâkir, E. K. 1995: LII/249-254; Sibt İbnü'l-Cevzî, E. M. 2013: XVII/371-372).

Eserleriyle olduğu kadar takvâsıyla da tanınan İbn Hibbân'ı Sâmanoğulları emîrleri Semerkant, Nesâ ve daha başka yerlere kadı tayin etmişlerdir. Sâmânî Emîri Ebû'l-Muzaffer, Semerkant'ta hadis talebeleri için İbn Hibbân'ın adına bir *suffe*³ yaptırmış, İbn Hibbân da burada 330 (941-42) yılına kadar hadis ve

¹ Rihle hakkında geniş bilgi için bk. Hatiboğlu, İ. 2008: XXXV/106-108.

² Tezler için bk. Çelik, Y. 1993: Erciyes Üniversitesi, Kayseri Sosyal Bilimler Enstitüsü; Işık, M. 1997: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

³ Sözlükte "gölgelik" anlamına gelen *suffe*, Mescid-i Nebvî'nin giriş kısmında Medine'de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbîlerin barınması için yapılan mekânın adı olmuştur. Üzeri örtülü geniş ve yüksek yer anlamına gelmektedir. Bilgi için bk. İbn Manzûr, E. F. 1414: IX/195; Murtazâ ez-Zebîdî, E. F. 1987-2001: XXIV/26; Baktır, M. 2009: XXXVII/469.

fıkıh okutmuştur. (İbn Asâkir, 1995: LII/251; İbn Hacer, E. F. 2002: VII/49). Nîşâbur'daki ilk imlâ meclisinde henüz on üç yaşındaki Hâkim en-Nîsâbüri'yi müstemli olarak çalıştırdığı bilinmektedir. İbn Hibbân'ı kıskanan bazı kimseler onun nübüvveti ilim ve amelden ibaret saydığını ileri sürmüşlerse de Zehebî (ö. 748/1348), büyük bir imam kabul ettiği İbn Hibbân'ın peygamberlikle ilgili görüşünün yanlış anlaşıldığını belirtmiştir. (Bk. Zehebî, E. A. 1985: XVI/93-95). Nübüvvet konusunda İbn Hibbân aleyhinde ileri sürülen iddiayı İbn Hacer de reddederek onu savunmuştur. (Bk. İbn Hacer, 2002: VII/47-48). İbn Hibbân 21 Şevval 354'te (20 Ekim 965) Büst'te vefat etti ve evinin yakınındaki hadis medresesinde defnedildi. (Sönmez, M. A. 1999: XX/63).

1.2. Hadisçiliği ve Eserleri

Kaynaklarda "hadis hâfızı, Horasan'ın hadis şeyhi" (bk. Zehebî, 1985: XVI/92-93; İbnü'l-İmâd, A. H. 1986: I/34) gibi ifadelerle anılan ve hadislerin sıhhatini belirleme, hadis râvilerini cerh ve ta'dîl etme konularındaki çalışmalarıyla tanınan İbn Hibbân, râvilerin sıdk ve adaletinin tamamlanmasında onların ilim sahibi olmalarını şart koşmuş, fakih olmayan sika râvinin ezberinden rivayet ettiği hadisleri hadisin metninde hata yapabileceği için, sika bir fakihin ezberinden yaptığı rivayetleri de senedde yanılabilirliği ihtimaliyle sakıncalı görmüş, cerhedildiği bilinmeyen her şahsı, râvisi âdil olmak şartıyla âdil sayıp rivayetlerini *el-Müsnedü's-şahîh*'ine almış, mezhebinin propagandasını yapan bid'atçıların rivayetleriyle ihticâc edilemeyeceğini ileri sürmüştür. İbn Hibbân'ın râvilerin ta'dîlinde müsamahakâr olduğu, cerhe yönelik tenkitlerde ise sert davrandığı belirtilmektedir. Zehebî, onu cerh konusunda aşırı davrandığı için eleştirmiş, İbn Hacer de kendisine bazı râvilerin cerhi hususunda benzer tenkitler yöneltmiştir. Talebesi Hâkim en-Nîsâbüri hocasının hadis, fıkıh ve lugat alanlarındaki üstün bilgisine işaret etmiş, Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) onun hâfız, sika ve derin anlayış sahibi olduğunu belirtmiş, Yâkût ise kendisini asrın imamı ve allâme diye övmüştür. (Sönmez, 1999: XX/63). İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve Sübkî (ö. 771/1370) Şâfiî tabakât müellifleri onu Şâfiî alimler arasında göstermiştir. (Bk. İbnü's-Salâh, E. A. 1992: I/115; Sübkî, E. N. 1992: III/131; İbn Kesîr, E. F. 1993: I/290).

İbn Hibbân ilmi seyahatlerinde dolaştığı beldelerde başta hadis hocaları olmak üzere diğer ilimlerde temayüz etmiş olan hocalardan da yararlanmış. Bu da onun hadis yanında fıkıh, kelam, lugat, tıp, astronomi gibi alanlarda yetişmesini sağlamış (bk. Sem'ânî, E. S. 1962: 2/225; İbn Asâkir, 1995: LII/251; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013: XVII/371; Sübkî, III/132; İbn Kesîr, 1993: I/290; İbn Hacer, 2002: VII/47); bu çeşitlilik telif ettiği eserlerine de yansımıştır. Zehebî onun muhtelif alanlarda telif ettiği eserlerin uzun bir listesini vermektedir. (bk. Zehebî, 1985: XVI/95). Ancak ne yazık ki bu eserlerin pek çoğu günümüze ulaşamamıştır. Burada İbn Hibbân'ın günümüze ulaşan ve hadisle ilgili olan önemli bazı eserlerini vermekle yetineceğiz:

1. el-Müsnedü's-şahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ'.
2. eş-Şikât.
3. Târîhu's-şahâbe ellezîne ruviye 'anhüm el-ahbâr.
4. Kitâbu (Ma'rifeti)'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn.
5. Ravzatü'l-'uqalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'.
6. Meşâhîru 'ulemâ'i'l-emşâr (ve a'lâmü 'ulemâ'i'l-aqtâr).
7. es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ'. (Sönmez, 1999: XX/63-64).

1.3. İbn Hibbân'ın Antakya Rihlesi

Hadislerin H. II-III. yüzyıllarda büyük ölçüde derlenmesinden sonra da rivayetin geçerli olabilmesi için hadislerin bizzat hocadan alınması şartı aranmış ve bu amaçla rihlelere devam edilmiştir. Hıfz, kitâbet ve icâzetin birbirini takviye edecek biçimde varlığını sürdürmesinde rihle çok önemli katkılar sağlamış, ancak zamanla yazma işinin belirli esaslara bağlanması, icâzetle kitaptan rivayete izin verilmesi, kitaba olan güvenin artması gibi hususlar rihlelerin azalmasına yol açmış ve Ebû Abdullah İbn Mende (ö. 395/1005) yoğun rihle döneminin son temsilcilerinden sayılmıştır. Medreselerin kurulduğu ve akabinde dârülhadislerin yaygınlaşmaya başladığı VI. yüzyılın ortalarından itibaren rihlelerin artık belirli kitapların icâzetini almak için yapılmaya başlanmıştır. (Hatiboğlu, 2008: XXXV/106-107).

İbn Hibbân, klasik anlamda rihlenin yaygın biçimde sürdürüldüğü dönemde yaşamış ve rihleleri incelediğinde bunun en canlı örneğini ortaya koymuş görünmektedir. İbn Hibbân, İsbicâb'dan İskendere'ye kadar uzanan rihlesinde, iki binden fazla hocadan hadis yazdığını ve ilim öğrendiğini *es-*

Sahih'inde ifade eder. (İbn Hibbân, E. H. 1988: I/1523; İbn Asâkir, 1995: LII/253; İbnu's-Şalâh, 1992: I/117; Zehebî, E. A. 1998: III/90; İbn Hacer, 2002: VII/49; Kâtib Çelebi, M. 2010: III/117; Mansûrî, E. T. 2007: s. 370). İbn Hibbân'ın, yaptığı rihleler sayesinde çok sayıda şeyhten hadis dinlemiş olması eserindeki rivayetlerine de yanmıştır. Örneğin *es-Sahih*'inde (İbn Hibbân, 1988: VIII/31) rivayet ettiği şu hadisi Büst, Nesâ, Cürcân, Sugd, Saydâ, Askkalân, Beytülmakdis, Menbic, Rakka ve Dımaşk gibi ilim merkezlerinde on farklı hocadan dinlediği anlaşılmaktadır:

أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبرَاهِيمَ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بِسُنَّتِ، وَالْحَسَنُ بْنُ سَفِيَانَ الشَّيْبَانِيِّ بِسُنَّتِهِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ الْمُرْنَبِيِّ بِجُرْجَانَ، وَعُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ الْهَمْدَانِيِّ بِصُنْدِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُعَاوِي بْنِ أَبِي حَنْظَلَةَ بِصُنْدِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ قُتَيْبَةَ اللَّخْمِيِّ بِعَسْقَلَانَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلْمٍ بِبَيْتِ الْمُقَدَّسِ، وَعُمَرُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ سِنَانَ الطَّائِبِيِّ بِمَنْبِجِ، وَالْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ يَزِيدِ الْقَطَّانُ بِالرَّقَّةِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عُيَيْدِ بْنِ قِيَابِضِ بِدِمَشْقَ، فِي آخِرِينَ قَالُوا: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ خَالِدِ الْأَزْرَقِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ ابْنِ جَابِرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلِ بْنِ عُيَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي الْمُهَاجِرِ، عَنْ أَمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الرَّرَّقَ لَيَطْلُبُ الْعَبْدَ كَمَا يَطْلُبُهُ أَجَلُهُ»

Tabakat ve terâcim konusunda yazılmış olan eserler, İbn Hibbân'ın dönemin önemli bütün ilim merkezlerini dolaştığını ve buralarda bulunan başta hadis hocaları olmak üzere muhtelif ilim dallarındaki hocalardan ilim aldığını ortaya koymakta (bk. İbn Asâkir, 1995: LII/249-253; Yâkût el-Hamevî, 1995: I/416; Zehebî, 1985: XVI/93), yapılan çağdaş araştırmalar da bunu desteklemektedir. (bk. Işık, 1997: s. 154-156; Çelik, 1993: s. 19-24). Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229), İbn Asâkir (ö. 571/1176), Zehebî (ö. 748/1348) gibi tabakat müelliflerinin verdikleri bilgilere bakıldığında, İbn Hibbân'ın dolaştığı bütün şehirleri ve ilim öğrendiği hocaların tamamını vermedikleri, bunlar arasında önemli bulduklarını kaydetmiş oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Yâkût el-Hamevî'nin, İbn Hibbân'ın Basra'da üç şeyhten hadis yazdığını belirtmesine karşın, İbn Hibbân'ın Basra'da on üç şeyhten hadis rivayetini tespit ettiğini belirten Işık'ın ifadesi (Işık, 1997: s. 154) bu hususu doğrulamaktadır. İbn Hibbân'ın rihlesi sırasında uğradığı ve hadis dinlediği yerlerden biri de Antakya olmuştur. Antakya'da kendilerinden hadis dinlediği hocalarını eserlerinde zikretmiş olup incelememizin konusu bu hocalarıyla sınırlı kalacaktır.

2. Antakya'da Hocalarından Hadis Rivayeti

2.1. Ebû Tâhir Hasen b. Ahmed b. İbrahim b. Fîl el-Bâlisî el-Antâkî (223-311/837-923)

2.1.1. Hayatı ve Hadisçiliği

Tam adı Hasen b. Ahmed b. İbrahim b. Fîl el-Bâlisî el-Filî el-Antâkî, olup künyesi Ebû Tâhir'dir. Cedine nisbetle İbn Fîl olarak şöhret kazandığı gibi ona nisbetle el-Filî olarak anılır. (İbnü'l-Esir, E. H. 1980: II/453). Bazıları İbn Fîl'in doğum tarihi olarak 221-223 yıllarını vermektedir. (Bk. İbn Fîl, E. T. 2001: s. 9). Zehebî onun doksan yaşına yaklaşmış olarak üç yüz on küsur yılında vefat ettiğini kaydeder. (Zehebî, 1985: XIV/526). Ataları aslen Kûfeli olup, buradan Bâlis'e gelmiş ve daha sonra Antakya'ya yerleşmişlerdir. (İbnü'l-Adîm, E. K. t.y.: V/2248). Şam bölgesine ve Haleb'e giderek buralardaki hocalardan hadis dinlemiştir. İbn Fîl'in ilim ehli bir ailede yetiştiği ve babası Ahmed b. İbrahim b. Fîl el-Bâlisî'nin (ö. 284/897) de bir muhaddis olduğu ve Bâlis'den Antakya'ya gelerek buraya yerleştiği ve burada vefat ettiği bilinmektedir. (Bk. İbn Asâkir, LXXI/16; Mizzî, E. H. 1980: I/247-248). Ebû Tâhir hadis alimi olmasının yanında Antakya'da büyük bir camide imamlık da yapmaktadır. (İbnü'l-Adîm, t.y.: V/2248; Zehebî, E. A. 2003: VII/385). Bunun yanında onun bir hadis cüzünün olduğu ifade edilmektedir. (Zehebî, 1985: XIV/526; Kâtib Çelebi, M. 1941: I/583; Kettânî, E. A. 2000: s. 89; Mansûrî, E. T. 2006: s. 251). "Cüz'ü İbn Fîl" diye bilinen bu hadis cüzünde Ebû Tâhir'in rivayet ettiği hadisler bulunmaktadır.⁴ Bu cüzde İbn Fîl'in rivayet ettiği 148 hadis ve bunlara mülhak olarak imla ettirdiği 17 hadis bulunmaktadır.

İbn Fîl'den, Antakya'yı ziyaret etmiş olan bazı önemli muhaddisler burada kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Bunlar arasında İbn Hibbân ve Taberânî (ö. 360/971) gibi önemli muhaddisler bulunmaktadır.

Cerh ve ta'dîl: Sehmî (ö. 427/1036), İbn Fîl'in durumunu Dârekutnî'ye (ö. 385/995) sorduğunu, onun da *sika* dediğini nakleder. (Sehmî, E. K. 1984: s. 202; İbnü'l-Adîm, t.y.: V/2250; Abdurrahman, E. M. v.dğr. 2001: I/195). Zehebî, herhangi bir münekkid tarafından onun hakkında cerh ifadesinin kullanılmadığını

⁴ İbn Fîl' ait bu hadis cüzü, Mûsâ İsmail el-Basîl tarafından tahkik edilerek *Cüz'ü İbn Fîl* adıyla neşredilmiştir (Kudüs: Matbaatu Müsevvidî, 1421/2001).

söyler. (Zehebî, 1985: XIV/526). Sem'ânî de onun meşhur muhaddislerden biri olduğunu dile getirir. Yine Zehebî onu *sadûk* diye ta'dîl eder. (Mansûrî, 2006: s. 251).

Hocaları: Abdülmelik b. Saîd el-Vasîtî, Amr b. Müslim el-Bâhîlî, Ebû Mu'âz Âmir b. İsmail, Babası Ahmed b. İbrahim el-Bâlisî, Hâcib b. Süleyman el-Menbecî, Âmir b. Seyyâr el-Halebî, Ahmed b. Bekir el-Bâlisî, Amr b. Hişâm el-Bâlisî, İbrahim b. Saîd el-Cevherî, Sehl b. Sâlih el-Antâkî, Ömer b. Yezîd es-Seyyârî, Ebû Ümeyye Muhammed b. İbrahim et-Tarsûsî, Yusuf b. Müslim el-Massîsî, Ali b. Bekkâr el-Massîsî, Muhammed b. Musaffâ, Mâlik b. Süleyman el-İlhânî, Abdullah b. Hüseyin el-Bezzâr, Süfyân b. Vekî' b. Cerrâh gibi hocalardan hadis öğrenmiş ve rivayet etmiştir. (Bk. İbn Hibbân, E. H. 1973: VIII/390, 425; Hatîb el-Bağdâdî, E. B. 1997a: III/1685; İbnü'l-Adîm, t.y.: V/2248; İbnü'l-Esîr, 1980: II/453; Zehebî, 2003: VII/385; Mansûrî, 2006: s. 250-251).

Talebeleri: Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, Muhammed b. Hüseyin es-Sübey'î el-Halebî, Muhammed b. İbrahim b. Ali el-Mukrî, Ahmed b. İshâk es-Sünnî, Ebû Ali Hasen b. Haccâc et-Taberânî, Hasen b. Cafer el-Antâkî, Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Atekî el-Antâkî, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Celî et-Tarsûsî, Ezine Kadısı Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ubeydullah b. Bündâr, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, Humeyd b. Senîh, Hüseyin b. Eyyûb b. Abdülazîz el-Hâşimî gibi mahaddisler ondan hadis öğrenmiş ve rivayette bulunmuşlardır. (Bk. İbnü'l-Adîm, t.y.: V/2249; İbnü'l-Esîr, 1980: II/453; Zehebî, 2003: VII/385; Mansûrî, 2006: s. 250-251).

2.1.2. Rivayetleri

İbn Hibbân, Antakya'da İbn Fîl'den hadis dinlemiş ve bunlardan bir kısmını eserlerinde rivayet etmiştir. Ebû Tâhir İbn Fîl'den Antakya'da hadis dinlediğini *es-Sahîh*'inde "Bize bu hadisi Hasen b. Ahmed b. İbrahim b. Fîl el-Bâlisî Antakya'da tahdîs etti" (أَخْبَرَنَا الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ فَيْلِ بْنِ أَبِي سَيْبٍ بِأَنْطَاكِيَّةٍ) cümlesiyle ifade etmektedir. (Bk. İbn Hibbân, 1988: I/487; VI/242; XII/44; XVI/197). İbn Hibbân'ın rivayet esnasında kullandığı bu ifadeler, rivayet ettiği o hadisi hocası İbn Fîl'den Antakya'da dinlemiş olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Hibbân, hocası İbn Fîl'den bu kalıpla naklettiği toplam 4 rivayeti *es-Sahîh*'ine almıştır. (İbn Hibbân, 1988: I/487; VI/242; XII/44; XVI/197). İbn Hibbân'ın, *es-Sahîh*'inin dışında da İbn Fîl'den rivayette bulunduğu dair ifadelerine rastlamaktayız. Onun *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn* adlı eserlerinde raviler hakkında bilgi verirken, bazı raviler hakkında "bize bu raviden İbn Fîl hadis rivayet etti" demektedir. İbn Hibbân bu ifadeleri *es-Sikât*'ında (İbn Hibbân, 1973: VIII/121, 359-360, 390, 425, 488; IX/27, 165, 228, 243) dokuz ravi hakkında, *el-Mecrûhîn*'inde (İbn Hibbân, E. H. 1992: I/208) ise bir ravi hakkında kullanmış ve İbn Fîl vasıtasıyla bu ravilerden rivayette bulunduğunu söylemiştir. Antakya'da dinlediği rivayetlerin hangi eserlerinde geçtiği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. İbn Hibbân'ın İbn Fîl'den naklettiği rivayetler.

Rivayetin geçtiği kitap	Rivayet sayısı
<i>es-Sahîh</i>	4
<i>es-Sikât</i>	9
<i>el-Mecrûhîn</i>	1
Toplam rivayet	14

İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'i dışında diğer eserlerinde İbn Fîl'den on rivayet nakletmiştir. Bu on rivayetin dokuzu güvenilir ravileri incelediği eserinde, biri ise zayıf ve metrûk ravilerin incelendiği diğer eserinde geçmektedir. İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında şu ravilerden İbn Fîl vasıtasıyla rivayette bulunmuştur: 1. Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrahim el-Karkasânî, 2. Ebû Hısn Abdullah b. Ahmed b. Yunus, 3. Abdülmelik b. Saîd el-Vasîtî, 4. Abdülvâhid b. Süleyman, 5. Amr b. Müslim el-Bâlisî, 6. Kesî b. Ebû Sâbir el-Kuşeyrî, 7. Vehb b. Beyân el-Mısırî, 8. Ebû Enes Mâlik b. Süleyman el-Hımsî el-Elhânî, 9. Ebû Tâlib Hâşim b. Velîd el-Herevî.

el-Mecrûhîn'de İbn Hibbân'ın İbn Fîl vasıtasıyla rivayette bulunduğu ravi tespitimize göre sadece Sübeyt b. Kesîr ed-Dabbî'dir.

2.2. Ebû Ali Vasîf b. Abdullah el-Hâfız er-Rûmî el-Antâkî el-Uşrûsenî (ö. 311-320/923-932)

2.2.1. Hayatı ve hadisçiliği

Hadis hafızı olduğu belirtilen Vasîf b. Abdullah'ın doğum tarihi hakkında kaynaklar kesin bir tarih vermemektedir. Bununla birlikte bazı kaynaklarda Vasîf b. Abdullah'ın vefat tarihi olarak 311-320

arasında bir tarihin verildiği görülmektedir. (Zehebî, 2003: VII/400). Vefat tarihi kesin olmasa bile, Dımaşk'ta 313 senesinde Ebû Bekir b. Ebû Dücâne'nin ondan hadis dinlediği (Bk. Zehebî, 1985: VII/14; Mansûrî, 2006: s. 675) nakledildiğinden bu tarihten sonra ölmüş olmalıdır. Teracim ve tabakat kaynaklarında er-Rûmî el-Antâkî el-Uşrûsenî⁵ gibi nisbelerle anılan Vasîf b. Abdullah'ın aslen Uşrûsene beldesinden olduğu ve sonradan bu şehre yerleşerek el-Antâkî nisbesini aldığı anlaşılmaktadır. (İbn Asâkir, 1995: LXII/38-39; Yâkût el-Hamevî, 1995: III/100; Zehebî, 2003: VII/400).

Vasîf b. Abdullah Antakya'da muhtelif talebelere hadis öğretmiş olup bunlar arasında İbn Hibbân da bulunmaktadır. Kendisi de muhtelif ilim merkezlerine hadis öğrenmek için seyahat etmiş ve buralarda bulunan alimlerden hadis okumuştur. Onun gezgin ve çok cevval bir alim olduğu önemli merkezleri dolaştığı nakledilir. (Zehebî, 1985: XIV/496). İbn Asâkir (ö. 571/1176), onun ziyaret ettiği yerler arasında Dımaşk'ın bulunduğunu ve burada muhtelif hocalardan hadis rivayet ettiğini belirtir. (İbn Asâkir, 1995: LXIII/38). İbn Adî (ö. 365/976) de ondan Antakya'da hadis dinleyen muhaddisler arasındadır. (İbn Adî, E. A. 1997: III/212, 463; V/515).

İbn Hibbân, ondan Antakya'da hadis dinlediğini *es-Sahîh*'inde ve diğer eserlerinde ifade etmektedir. (Bk. İbn Hibbân, 1973: VIII/53, 87, 88, 476, 496; a.mlf. 1992: II/35, 215; Yâkût el-Hamevî, 1995: I/416). Güvenilir ravileri incelediği *es-Sikât* adlı kitabı ile mecrûh ve metrûk ravileri incelediği *el-Mecrûhîn* adlı eserinde biyografilerini verdiği bazı ravileri tanıtıcı açıklamalardan sonra bunlar arasında kendisinin Vasîf b. Abdullah vasıtasıyla rivayeti olan kişileri de belirtmektedir. Onun Vasîf b. Abdullah'dan yaptığı rivayetler başka kaynaklar tarafından da teyid edilmektedir.

Cerh ve ta'dîl: Münekkîd muhaddisler onu hadis hafızı olarak zikreder ve güvenilir bir ravi anlamında *imâm* ve *sika* olarak nitelerler. (Bk. Zehebî, 1985: XIV/496; Mansûrî, 2006: s. 675). İbn Hibbân da *es-Sikât* adlı eserinde ondan hadis rivayet ettiğini ifade belirttiğinden onu sika olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. (İbn Hibbân, 1973: VIII/53).

Hocaları: Ahmed b. Ubeydullah en-Nersî'den Antakya'da hadis rivayet etmiştir. (İbn Hibbân, 1973: VIII/53). Ahmed b. Abdülmü'min b. Sa'd el-Mervezî, Bağdat ehlinden İbrahim b. Abdurrahman Denûkâ, İbrahim b. Hazzâz el-Kûfî, Ali b. Abdullah el-Karâtîsî, İsa b. Cafer el-Varrâk, Ebû Ubeydullah Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Kârî, Ahmed b. Ubeyd b. Nâsîh gibi hadis hocalarından rivayette bulunmuştur. (Bk. İbn Hibbân, 1973: VIII/43, 44-45, 53, 87, 88, 476, 496; İbn Kutluboğa, E. A. 2011: I/403; II/17, 193, 209; VII/220, 445). Onun Dımaşk'ta şu hocalardan hadis öğrendiği nakledilmiştir: Ebû Ya'kûb İshâk b. Anber el-Fârisî, Ali b. Sirâc, Sehl b. Sâlih, Ahmed b. Harb el-Mevsilî, Mahfûz b. Bahr, Ebû Ali Hasen b. Abdurrahman, el-Cezerî, Süleyman b. Abdullah b. Muhammed, Muhammed b. Ubeydullah el-Karduvânî el-Harrânî, Abdullah b. Muhammed b. Saîd el-Harrânî, Ahmed b. Ali el-Eftah, Abdülhamîd b. Muhammed b. Mesâm, İbrahim Muhammed el-Medenî, Hasen b. Mahbûb, Hâcib b. Süleyman el-Menbecî, Ali b. Bekkar el-Massîsî. (İbn Asâkir, 1995: LXIII/38).

Talebeleri: İbn Hibbân, Ebû Zür'a er-Râzî, Ebû Bekir b. Ebû Dücâne, Ebû Ali b. Âdem el-Fezârî, Ebû Ali Hasen b. Münîr et-Tenûhî, Ebû Abdullah b. Mervân, Ebû Ahmed b. Adî, Ebû Saîd b. A'râbî, Ebû'l-Hasen Cevsâ, Süleyman et-Taberânî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Muhammed b. Ebû Amr et-Tahhân, Ebû'l-Kâsım Hamza b. Muhammed b. Ali el-Kinânî el-Hâfız, Ebû Cafer Muhammed b. Hasen b. Ali el-Yaktînî, Ebû Muhammed Hasen b. Süleyman b. Dâvûd el-Ba'albekî, hadis talebeleri ondan hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuşlardır. (İbn Asâkir, 1995: LXIII/39; İbnü'l-Adîm, t.y.: V/2377; Zehebî, 2003: VII/400; a.mlf. 1985: XIV/496-497; Mansûrî, 2006: s. 675)

2.2.2. Rivayetleri

İbn Hibbân'ın, hocası Vasîf b. Abdullah'dan Antakya'da hadis rivayet ettiği *es-Sahîh*'inde belirtilmektedir. Burada hocası Vasîf b. Abdullah'dan dinleyerek aldığı rivayetleri genellikle; "Bize bu hadisi Hâfız Vasîb b. Abdullah Antakya'da rivâyet etti" (أَخْبَرَنَا وَصِيفُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ بِأَنْطَاكِيَةَ) cümlesiyle vermektedir. (Bk. İbn Hibbân, 1988: I/439, 456; IV/429-430; XVI/202). İbn Hibbân'ın bu ifadesinden,

⁵ Uşrûsene (أَشْرُوسَنَةَ): Bu yerleşim merkezi hakkında verilen bilgilerden, Mâverâünnehir bölgesinde Seyhûn ile Semerkand arasında büyük bir belde olduğu, Semerkand ile arasında 26 fersah mesafe bulunduğu belirtilir. Geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, E. A. 1995: I/197.

o rivayeti doğrudan Vasîf b. Abdullah'dan öğrendiği ve bunun Antakya'da gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hibbân, bu ifadeleri kullanarak nakletmiş olduğu dört rivayeti *es-Sahîh*'ine almıştır. Ancak onun Vasîf b. Abdullah'dan dinlediği hadislerin burada naklettiği dört rivayetten ibaret olduğunu düşünmemek gerekir. Zira diğer eserlerinde, pek çok raviyi tanıtırken "bize Vasîf b. Abdullah Antakya'da ondan hadis rivayet etti" cümlesini kullanmaktadır. Bu da, Vasîf b. Abdullah'dan dinlediği halde eserlerinde nakletmediği başka rivayetlerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi muhaddisler öğrendikleri veya hocalarından dinledikleri bütün hadisleri eserlerinde rivayet etmez, bunlar arasından seçtikleri yahut uygun gördüklerine yer verirler. Örneğin Ebû Dâvûd, hocalarından dinlemiş olduğu 500.000 hadis arasından seçtiği 4800 hadisi *es-Sünen* adlı eserine almıştır. (Kandemir, M. Y. 1994: X/120). Aynı durumun diğer muhaddisler için de geçerli olduğu bilinmektedir.

İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'i adlı eseri dışında da Vasîf b. Abdullah'dan hadis dinlediğine dair bilgiler bulunmaktadır. Hadis ravilerinden güvenilir olanlar ile zayıf ravileri incelediği İbn *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn* adlı eserlerinde benzer ifadeler yer verdiği görülür. O *es-Sikât* adlı eserinde *sika* raviler arasında saydığı muhtelif ravileri tanıtırken; *es-Sikât*'ında (rivayetler için bk. İbn Hibbân, 1973: VIII/37, 43, 44-45, 53, 87, 88, 181, 191, 455-456, 474, 476, 496; IX/143, 144, 248) on yedi yerde onlardan Vasîf b. Abdullah vasıtasıyla Antakya'da rivayeti bulunduğunu belirtir. Benzer durum *el-Mecrûhîn* adlı eserinde de görülmektedir. Burada Abdullah b. Abdurrahman el-Cezerî ve Kâsım b. İbrahim b. Ali b. Ammâr el-Hâşimî el-Kûfî'yi tanıtırken, onlardan da dört yerde Vasîf b. Abdullah vasıtasıyla Antakya'da rivayeti bulunduğunu söylemektedir. (Rivayetler için bk. İbn Hibbân, 1992: I/238; II/35, 89-90, 215). İbn Hibbân'ın Vasîf b. Abdullah'dan Antakya'da naklettiğini belirttiği rivayetlerin hangi eserlerinde geçtiği ve bu rivayetlerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2. İbn Hibbân'ın Vasîf b. Abdullah'dan naklettiği rivayetler.

Rivayetin geçtiği kitap	Rivayet sayısı
<i>es-Sahîh</i>	4
<i>es-Sikât</i>	17
<i>el-Mecrûhîn</i>	4
Toplam rivayet	25

Tablodan da anlaşıldığı gibi, İbn Hibbân'ın Antakya'da Vasîf b. Abdullah'dan naklettiğini belirttiği rivayet sayısı yirmi beştir. Bunların dördü onun *es-Sahîh*'inde yer almaktadır. *es-Sikât*'ında on yedi yerde ve *el-Mecrûhîn*'inde dört yerde Vasîften farklı raviler vasıtasıyla rivayeti olduğunu belirtmiştir. İbn Hibbân, *sika* kabul ettiği şu ravilerden Vasîf b. Abdullah vasıtasıyla rivayette bulunmuştur: 1. Ahmed b. Hâşim b. Behrâm el-Medâyinî, 2. Ahmed b. Ubeyd b. Nâsîh, 2. Ahmed b. Yahya b. Mâlik es-Sûsî, 3. Ahmed b. Abdülmümin b. Sa'd el-Mervezî, 4. Ahmed b. Ubeydullah en-Nersî, 5. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Kârî, 6. İbrahim b. Abdurrahim Denûka, 7. İbrahim b. Süleyman el-Hazzâz el-Kûfî, 8. Hasen b. Ebû Ümeyye el-Bağdâdî el-Antâkî, 9. Hüseyin b. Mansûr er-Rakkî, 10. Osman b. Hurzâz el-Antâkî, 11. Ali b. Bekkâr b. Hârûn el-Massîsî, 12. Ali b. Abdullah el-Karatîsî, 13. Ali b. Hasen b. Beyân er-Râfikî, 14. İsa b. Cafer el-Varrâk, 15. Ebû Abdullah Muhammed b. İsa b. Hayyân el-Medâinî, 16. Ebû'l-Hasen Muhammed b. İbrahim b. Kesîr es-Sûrî el-Antâkî, 17. Hânî' b. Ahmed er-Rakkî.

el-Mecrûhîn'de İbn Hibbân'ın Vasîf b. Abdullah vasıtasıyla rivayette bulunduğu raviler: 1. Kûfe ehlinde Hasen b. Hüseyin, 2. Abdullah b. Abdurrahman el-Cezerî, 3. Basra kadılığı yapmış olan Ömer b. Habîb el-Kâdî, 4. Kâsım b. İbrahim b. Ali b. Ammâr el-Hâşimî el-Kûfî.

İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*'de zayıf ve metrûk saydığı ve Vasîf b. Abdullah vasıtasıyla rivayetlerini naklettiği kişileri tanıtırken, bunların rivayetlerinden bir-iki örnek vermekte, bu ravilerin zayıf yahut metrûk sayılma sebeplerini de açıklamaktadır.

2.3. Ali b. Hamza b. Sâlih el-Antâkî (ö. ?)

2.3.1. Hayatı ve hadisçiliği

İbn Hibbân'ın Antakya'da hadis dinlediği hocalardan biri de Ali b. Hamza b. Sâlih el-Antâkî'dir. İbn Hibbân, *es-Sikât*'ında tanıttığı bazı raviler hakkında yaptığı açıklamalardan, Ali b. Hamza vasıtasıyla bir kısmından rivayette bulunduğunu anlaşılmaktadır. (Bk. İbn Hibbân, 1973: IX/139, 204). Kendisinden "Ebû Hüreyre" lakabıyla tanınan oğlu Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. Hamza el-Antâkî yanında, İbn

Şâhin ve Dârekutnî gibi önemli hadis âlimlerinin rivayette bulunduğu bir muhaddistir. (Bk. İbn Şâhîn, E. H. 1988: s. 73, 153, 374, 281, 435; Dârekutnî, E. H. 1985: V/291; XV/350; Hatîb el-Bağdâdî, E. B. 2002: IV/131; İbn Asâkir, 1995: LIV/309; Mizzî, 1980: XXVI/145; Zehebî, 2003: VII/483).

Hocaları: Muhammed b. İbrahim el-Kûrusî, Muhammed b. Gâlib el-Antâkî, Mahfûz b. Bahr b. Sâlih el-Antâkî gibi muhaddislerden hadis rivayet etmiştir. (İbn Hibbân, 1988: X/450; a.mlf. 1973: IX/139, 204; İbnü'l-Adîm, t.y.: X/4550).

Talebeleri: İbn Hibbân ondan hadis öğrenenlerden biridir. Ali b. Hamza'dan Antakya'da hadis rivayet ettiğini birçok yerde kendisi ifade etmektedir. (İbn Hibbân, 1988: X/450; a.mlf. 1973: IX/139, 204).

2.3.2. Rivayetleri

İbn Hibbân, *es-Sahîh*'ine Ali b. Hamza'dan Antakya'da dinlediğini belirttiği bir rivayete yer vermiş (bk. İbn Hibbân, 1988: X/450), *es-Sikât*'ında ise iki yerde ondan rivayette bulunduğunu söylemiştir. (İbn Hibbân, 1973: IX/139, 204).

Tablo 3: İbn Hibbân'ın Ali b. Hamza'dan naklettiği rivayetler.

Rivayetin geçtiği kitap	Rivayet sayısı
<i>es-Sahîh</i>	1
<i>es-Sikât</i>	2
<i>el-Mecrûhîn</i>	-
Toplam rivayet	3

İbn Hibbân bu hocasından naklettiği üç rivayetten birini *es-Sahîh*'inde nakletmiştir. Ali b. Hamza'dan *es-Sikât*'ında şu isimler vasıtasıyla hadis rivayet ettiğini belirtmiştir: 1. Muhammed b. Gâlib el-Antâkî, 2. Mahfûz b. Bahr b. Sâlih el-Antâkî.

2.4. Ebü'l-Hüseyn Musa b. Muhammed b. Hâşim ed-Deylemî: (ö. ?)

2.4.1. Hayatı ve hadisçiliği

Tam adı, Ebü'l-Hüseyn Musa b. Muhammed b. Hâşim ed-Deylemî'dir. Ebü'l-Hüseyn'in hayatı hakkında tabakat ve terâcim kitaplarında bilgi verilmemektedir. Bu yüzden bazı kaynaklar onu, hadis rivayetine ehliyeti bilinmemeyen biri, diğer bir ifadeyle hali mechûl bir kimse olarak kaydedilir. Mûsâ b. Muhammed'in nisbesi ed-Deylemî şeklinde kaydedilmiştir. İbn Hibbân ondan Antakya'da rivayette bulunduğunu açıkça belirtmiştir.

Cerh ve ta'dîl: Münekkîd muhaddisler, hadis rivayeti bakımından durumu tam olarak bilinemediğinden onu *mechûlül-hâl* (Aydın, A. 2016: s. 173) olarak nitelemişlerdir. (Masna'î, E. A. 2005: IV/200; Mansûrî, 2006: s. 658).

Hocaları: Hüseyin b. Muhammed el-Halebî, Ebû Saîd Bereke b. Muhammed el-Halebî, Ebû Mûsâ Yûnus b. Abdûla'lâ b. Meysere el-Mısırî adlı hadis hocalarından hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur. (İbn Mende, E. A. 1996: s. 241; İbnü'l-Adîm, t.y.: V/1092; VI/2783. Zehebî, 2003: V/1092).

Talebeleri: Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Amr b. Şuayb, Antakya'ya yerleşmiş olan Ebû Ali Hasen b. Haccâc b. Gâlip et-Taberânî, Ebû Amr Osman b. Ali b. b. Hasen b. Muhammed el-Atekî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Yesâ' el-Antâkî gibi hadis talebeleri ondan rivayette bulunmuşlardır. (Hatîb el-Bağdâdî, 2002: XI/362; XIII/200; Sem'ânî, 1962: IX/228; İbn Asâkir, 1995: XLI/420; İbnü'l-Adîm, t.y.: V/2313). Ondan Antakya'da hadis rivayet edenlerden biri de, İbn Hibbân'ın çağdaşlarından olan ve el-Hakîm el-el-Kebîr olarak tanınan Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nisâbü'rî el-Kerâbîsî'dir (ö. 378/988). (Hatîb el-Bağdâdî, E. B. t.y.: II/249).

2.4.2. Rivayetleri

İbn Hibbân, *es-Sahîh*'inde ondan tek bir rivayet nakletmiştir. *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn* adlı eserlerinde Mûsâ b. Muhammed'den herhangi bir rivayeti tespit edilememiştir. (İbn Hibbân, 1988: II/453, V/496-499).

Tablo 4. İbn Hibbân'ın Mûsâ b. Muhammed'den naklettiği rivayetler.

Rivayetin geçtiği kitap	Rivayet sayısı
<i>es-Sahih</i>	1
<i>es-Sikât</i>	-
<i>el-Mecrûhîn</i>	-
Toplam rivayet	1

2.5. Fadl b. Muhammed el-Bâhilî el-Attâr el-Antâkî el-Ahdeb (ö. ?)

2.5.1. Hayatı ve hadisçiliği

Tam adı Ebü'l-Abbâs Fadl b. Muhammed Abdullah b. Hâris b. Süleyman el-Bâhilî el-Antâkî el-Attâr el-Ahdeb'dir. (İbn Adî, 1997: VII/126; İbn Asâkir, 1995: XLVIII/360; Zehebî, 2003: XXIII/215; İbn Hacer, 2002: 6: 351). Sırtındaki kambur nedeniyle el-Ahdeb lakabını almıştır. Hadis dinlediği kişiler arasında Hişâm b. Ammâr, Duhaym (Ebû Saîd Abdurrahmân b. İbrâhîm b. Amr Duhaym el-Kureşî ed-Dımaşkî), Ahmed b. Ebü-Havârî, Velîd b. Utbe, Ali b. Sehl el-Medâinî, Ukbetü'l-Hicâzî, Ali b. Hâşim el-Akkâvî ve başkaları bulunmaktadır. Kendisinden ise Ömer b. Ali el-Atekî, Ebû Ali en-Nisâbü'rî, İbn Adî hadis dinlemişlerdir. (Bk. Hatîb el-Bağdâdî, E. B. 2001: s. 306; İbn Mâkûlâ, E. N. 1990: III/91; İbn Asâkir, 1995: XLIII/262; Zehebî, 2003: XXIII/215). İbn Hibbân'ın Antakya'da hadis dinlediği hocalarından biridir. Münekkit muhaddislerden biri olan Dârekutnî onu hadis uydurmakla suçlamıştır. (Zehebî, E. A. 1963: III/358; İbn Hacer, 2002: VI/350). İbn Adî, onun hadis hırsızı olduğunu ve Antakya'da kendisinden hiç kimseden yazmadıkları hadisler yazdığını belirtmiştir. (İbn Adî, 1997: VII/126; İbn Asâkir, 1995: XLVIII/362; İbn Hacer, 2002: VI/351).

2.5.2. Rivayetleri

İbn Hibbân, Fadl b. Muhammed'den *es-Sahih*'inde hadis rivayet etmemiş olmakla birlikte *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn*'in pek çok yerinde ondan Antakya'da hadis rivayet ettiğini belirtir. Fadl b. Muhammed'den *es-Sikât*'ta (VI/452; VII/342-343; VIII/38, 79, 181, 494; IX/101, 162, 165, 217, 244, 247) zikrettiği rivayetlerin sayısı on iki, *el-Mecrûhîn*'de (II/166-169, 169-170; III/57) ise üçtür. İbn Hibbân'ın Fadl b. Muhammed el-Attâr'dan Antakya'da hadis rivayet ettiğini başka alimler de zikretmektedir. (İbn Mâkûlâ, 1990: III/91). İbn Hibbân'ın, Fadl b. Muhammed'den Antakya dışında Mekke'de de hadis dinlediğini kaynaklardan öğrenmeteyiz. (Hatîb el-Bağdâdî, E. B. 1997b: II/461).

Tablo 5: İbn Hibbân'ın Fadl b. Muhammed'den naklettiği rivayet dökümü.

Rivayetin geçtiği kitap	Rivayet sayısı
<i>es-Sahih</i>	-
<i>es-Sikât</i>	12
<i>el-Mecrûhîn</i>	3
Toplam rivayet	15

İbn Hibbân, Fadl b. Muhammed'den *es-Sahih*'inde hadis rivayet etmemiş; *es-Sikât*'ında on iki, *el-Mecrûhîn*'de ise üç yerde ondan hadis naklettiğini belirtmiştir. *es-Sikât*'ta Fadl b. Muhammed vasıtasıyla hadis rivayet ettiği raviler: 1. Ebü'l-Mufaddal Şebl b. Alâ b. Abdurrahman b. Ya'kûb, 2. Kurre b. Abdurrahman b. Hayûil b. Nâşire el-Me'âfirî, 3. Ahmed b. Muhammed b. Berd el-Antâkî, 4. İbrahim b. Musa en-Neccâr et-Tarsûsî, 5. Hasen b. Ebû Ümeyye el-Bağdâdî el-Antâkî, 6. İsa b. Süleyman eş-Şizeri el-Hicâzî, 7. Muhammed b. Selâm et-Teymî, 8. Musa b. Abdurrahman el-Kalâ el-Antâkî, 9. Ebû Enes Mâlik b. Süleyman el-Hımsî el-Elhânî, 10. Ebû Damra Nasr b. Muhammed b. Süleyman es-Sülemî el-Hımsî, 11. Beytûlmakdis müezzini Ebû'd-Derdâ Hâşim b. Muhammed, 12. Hüveyr b. Mu'âz el-Kelbî. İbn Hibbân'ın Fadl b. Muhammed vasıtasıyla *el-Mecrûhîn*'inde rivayet ettiği raviler: 1. Abbâd b. Kesîr es-Sekafi el-Kâhilî, 2. Abbâd b. Kesîr er-Remlî, 3. Nu'aym b. Muverri' b. Tevbe el-Anberî.

2.6. Ebü't-Tayyib Ahmed b. Ubeydullah (Abdullah) ed-Dârimî el-Antâkî (ö. ?)

2.6.1. Hayatı ve hadisçiliği

Tam adı Ebü't-Tayyib Ahmed b. Ubeydullah b. Bahr b. Hâcib ed-Dârimî el-Antâkî'dir. (Mizzî, 1980: XII/191). Hayatı hakkında pek bilgi bulunmayan Ebü't-Tayyib, ed-Dârimî ve el-Antâkî nisbeleriyle anılır. Hadis rivayet ettiği hocaları arasında; Muhammed b. Hâşim b. Şihâb el-Cisrî'nî, Ebû Bîşr Dâvûd b. Süleyman b. Hafis et-Tarsûsî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Abbâs b. Bessâm er-Râzî, Ubeydulah b. Hubeyk, Muhammed b. Gâlib el-Antâkî, Muhammed b. Velîd b. Ebân el-Hâşimî, Mütevekkil b. Ebû Sevre, Ebû Ferve er-Ruhâvî ve Ebü'l-Hâris Abbâs b. Abdullah b. Abbâs b. Sindî el-Esedî el-Antâkî gibi

âlimler bulunmaktadır. Kendsinden de Ebû Amr b. Semmâk, Muhammed b. Hasen b. Maksem el-Mukrî, Ebû Bekir b. el-Ceâbî ve Muhammed b. İsa b. Abdülkerim b. Hubeş et-Tarsûsî (Bükeyr el-Hazzâz) hadis rivayet etmiştir. (Hatîb el-Bağdâdî, 2002: V/415; İbn Asâkir, 1995: LXXII/253; İbnü'l-Adîm, t.y.: VII/3444; Moğultay b. Kılıç, E. A. 2001: I/83; Mizzî, 1980: XIV/215; XX/332; XXVI/157; Zehebî, 2003: VI/807; VIII/171). Zehebî de İbn Hibbân'ın Ebü't-Tayyib'den Antakya'da hadis dinlediğine işaret etmektedir. (Zehebî, 1985: XVI/93). Yine onun bir süre Dımaşk'ta bulunduğu ve burada kendisinden Muhammed b. Ahmed b. İshâk İbrahim b. Yezîd en-Nisâbûrî'nin hadis dinlediği, İbn Asâkir'in verdiği bilgiden anlaşılmaktadır. (İbn Asâkir, 1995: LI/7).

2.6.2. Rivayetleri

İbn Hibbân'ın bu şeyhinden de *es-Sahîh*'inde herhangi bir rivayeti bulunmamaktadır; ancak güvenilir ravileri incelediği *es-Sikât*'ında (VIII/514; IX/129) iki yerde ve zayıf ravileri konu edindiği *el-Mecrûhîn* (I/145-146, 146-147; II/297-298; III/60-67) adlı eserinde de beş yerde Ebü't-Tayyib'den hadis rivayet ettiğini ifade etmektedir.

Tablo 6: İbn Hibbân'ın Ebü't-Tayyib'den naklettiği rivayet dökümü.

Rivayetin geçtiği kitap	Rivayet sayısı
<i>es-Sahîh</i>	-
<i>es-Sikât</i>	2
<i>el-Mecrûhîn</i>	4
Toplam rivayet	6

İbn Hibbân'ın Fadl b. Muhammed vasıdasıyla *es-Sikât*'ında rivayet ettiği raviler: 1. Muhammed b. Ahmed b. Ebû Recâ el-Massîsî, 2. Abbâs es-Sindî el-Antâkî.

İbn Hibbân'ın Fadl b. Muhammed vasıdasıyla *el-Mecrûhîn*'inde rivayet ettiği raviler: 1. Ahmed b. Hasen b. Kâsım, 2. Ahmed b. Davud b. Abdulgaffâr, 3. Muhammed b. Eyyûb, 4. Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit.

Sonuç

Bu araştırmamızda, hadis ilminin muhtelif alanlarında eser vermiş tenkidçi bir muhaddis olan İbn Hibbân'ın, kendilerinden Antakya'da hadis dinleyerek eserlerinde rivayet ettiği yahut kendilerinden hadis dinlediğini belirttiği hadis hocaları üzerinde bir inceleme ortaya konulmuştur. Bu hocaların isimleri, hayatları, hadis ilmi açısından cerh ve ta'dîl durumları tespit edilerek ortaya konuldu. Araştırmamızda elde ettiğimiz sonuçları şöyle ifade edebiliriz.

- Rivayet dönemi müelliflerinden olan İbn Hibbân, diğer muhaddislerin yaygın olarak yaptıkları gibi hadis öğrenmek için önemli ilim merkezlerini dolaşmış ve bu arada Antakya'yı da ziyaret etmiştir.
- Hadis öğrenimi için geldiği Antakya'da pek çok hocadan hadis dinlediği anlaşılmaktadır. Hadis dinlediği hocalardan bazılarının rivayetlerine eserlerinde yer vermiştir. İbn Hibbân'ın Antakya'da kendilerinden hadis dinlediğini belirttiği hocaları, tespitlerimize göre altı kişi olup şu isimlerden oluşmaktadır:

1. Ebû Tâhir Hasen b. Ahmed el-Antâkî (ö. 223-311/837-923),
2. Ebû Ali Vasîf b. Abdullah el-Antâkî (ö. 311-320/923-932),
3. Ali b. Hamza b. Sâlih (ö. ?),
4. Ebü'l-Hüseyn Musa b. Muhammed: (ö. ?),
5. Fadl b. Muhammed el-Bâhilî (ö. ?) ve
6. Ebü't-Tayyib Ahmed b. Ubeydullah (ö. ?).

- İbn Hibbân'ın Antakyalı bu altı hocasından *es-Sahîh*, *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn* adlı üç eserinde hadis rivayet etmiş yahut bunlardan hadis rivâyet ettiğini belirtmiştir.
- Bu altı kişi, İbn Hibbân'ın bir şekilde kendilerinden Antakya'da hadis dinlediği yahut rivayet ettiğini kendi eserlerinde açık biçimde belirttiği kişilerdir. Kendilerinden hadis dinleyip de rivayet etmediği hocaların var olduğu da düşünülecek olursa, İbn Hibbân'ın hadis dinlediği hocaların sayısının altı kişiden ibaret olmadığı söylenebilir. Kendilerinden hadis dinlediği fakat rivayette bulunmadığı hocalarının bulunduğu söylenebilirse de bunları tespit etmek oldukça zordur.

- İbn Hibbân, Antakya'da hadis dinlediği hocalarından dördünün rivayetine *es-Sahîh*'inde yer vermiş ve bunlardan toplam 10 hadisi bu eserine almıştır.
- Hocaları içinde kendisinden en çok hadis rivayet ettiği kişinin Vasîf b. Abdullah olduğu görülmektedir. Bu hocasından *es-Sahîh*, *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn* adlı üç eserinde de rivayetinin bulunduğu anlaşılmaktadır.
- En az rivayeti bulunan hocası ise tek rivayet ile Musa b. Muhammed'dir. Ondan sadece *es-Sahîh*'inde hadis rivayet etmiş olup *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn* adlı eserlerinde rivayeti yoktur.
- Fadl b. Muhammed ile Ahmed b. Ubeydullah'tan *es-Sahîh*'inde hadis rivayet etmemiş; *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn*'de 15 yerde ondan rivayette bulunduğunu belirtmiştir.
- İlk dört muhaddisten *es-Sahîh* ile diğer iki eserinde de rivayette bulunurken, son iki hocası Fadl b. Muhammed ile Ebü't-Tayyib'den sadece *es-Sikât* ve *el-Mecrûhîn*'de rivayette bulunduğunu ifade etmiştir.

İbn Hibbân'ın Antakyalı altı hocasından aktardığı 64 rivayetin dağılımına baktığımızda; Ebû Tâhir Hasen b. Ahmed el-Antâkî'den 14, Ebû Ali Vasîf b. Abdullah el-Antâkî'den 25, Ali b. Hamza b. Sâlih'ten 3, Ebü'l-Hüseyn Musa b. Muhammed'den 1, Fadl b. Muhammed el-Bâhilî'den 15 ve Ebü't-Tayyib Ahmed b. Ubeydullah'dan 6 rivayet naklettiği anlaşılmaktadır.

Bu araştırmada, İbn Hibbân'ın Antakyalı hocalarını, münekkid hadis alimlerinin bunlar hakkındaki değerlendirmelerini ve İbn Hibbân'ın bu hocalardan kendi eserlerinde naklettiği rivayetleri tespit edilmiştir. Bunun yanında, araştırmada varılan önemli bir sonuç da, Hicri IV. asırda rihle faaliyetlerinin canlı biçimde devam ettiği gerçeğidir. İbn Hibbân'ın tek bir hadisi on ayrı ilim merkezinde on ayrı hocadan dinlemiş olması ve bunu *es-Sahîh*'inde rivayet etmesi bunun tipik bir örneğini ortaya koymaktadır. İbn Hibbân örneğinde aşıkâr biçimde görüldüğü üzere bu durum, hadis tarihi ve hadis ilmi açısından rivayet döneminde Antakya şehrinin önemli bir ilim merkezi olduğunu göstermektedir. Bu dönemde pek çok hadis aliminin burada yaşadığı, bunun yanında o dönemde yaşayan önemli muhaddislerin de hadis tahsili için ilmi seyahat etmek maksadıyla buraya yolculuk yaptıkları, bu araştırmamızda ulaştığımız sonuçların biridir. Klasik İslâmî ilimlerin oluşum ve gelişme döneminde Antakya'nın değerli ilim adamlarına ev sahipliği yapmış olması, hadis tarihine ışık tutmanın yanında bu şehrin kültür ve medeniyet tarihini tespit ve günümüze tanıtma açısından da önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Aydın, A. (2016). *Hadis Istılahları Sözlüğü*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları. İstanbul.
- Baktır, M. (2009). "Suffe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. İstanbul.
- Çelik, Y. (1993). *İbn Hibbân ve Hadis İlimindeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Dârekutnî, E. H. (1985). *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye (İlelü'l-hadîs)*. (Thk. Mahfuzurraman Zeynullah es-Selefi). Dâru Taybe, 1405/1985. Riyad.
- Abdurrahman, E. M. v.dğr. (2001). *Mevsû'atu akvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadis ve ilelih. Âlemül-Kütüb*. Beyrût.
- Hatîb el-Bağdâdî, E. B. (t.y.). *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'*. Thk. Mahmud et-Tahhân. Mektebetü'l-Me'ârif. Riyad.
- Hatîb el-Bağdâdî, E. B. (1997a). *et-Müttefik ve'l-müfterik*. (Thk. Muhammed Sâdık Aydın). Dâru'l-Kâdirî. Dimaşk.
- Hatîb el-Bağdâdî, E. B. (1997b). *Tâli Telhisi'l-müteşâbih*. (Nşr. Meşhûr b. Hasan – Ahmed eş-Şukayrât). Dârü's-Sumay'î. Riyad.
- Hatîb el-Bağdâdî, E. B. (2001). *Ğunyetü'l-mültemis (fi) izâhi'l-mültebis*. (Thk. Yahya b. Abdullah el-Bekrî. Mektebetü'r-Rüşd. Riyad.
- Hatîb el-Bağdâdî, E. B. (2002). *Târîhu Bağdâd*. (Thk. Beşşâr Avvâd). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. Beyrût.
- Hatiboğlu, İ. (2008). "Rihle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. İstanbul.
- İbn Manzûr, E. F. (1414). *Lisânü'l-Arab*. Dâru Sâdır. Beyrût.
- Işık, M. (1997). *İbn Huzeyme, Sahih'i ve İbn Hibban'ın Sahih'i İle Mukayesesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- İbn Adî, E. A. (1997). *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*. (Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.). el-Kütübü'l-İlmiyye. Beyrût.
- İbn Asâkir, E. K. (1995). *Târîhu Dimaşk*. (Thk. Amr b. Garâme el-Amravî). Dârü'l-Fikr. Beyrût.
- İbn Fîl, E. T. (2001). *Cüz ü İbn Fîl*. (Thk. Mûsâ İsmail el-Basît). Matbaatu Müsevvidî. Kudüs.
- İbn Hacer, E. F. (2002). *Lisânü'l-mizân*. (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde). Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye. Beyrût.
- İbn Hibbân, E. H. (1992). *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. (Thk. Mahmud İbrâhim Zâyid). Dâru'l-Marife. Beyrût.
- İbn Hibbân, E. H. (1988). *el-Müsnedü's-şahîh 'ale't-tekâsîm ve'l-envâ' (Şahîhu İbn Hibbân, es-Sünen, et-Tekâsîm ve'l-envâ')*. (Nşr. Şuayb el-Arnaût). Müessesetü'r-Risâle. Beyrût.
- İbn Hibbân, E. H. (1973). *es-Sikât*. (Nşr. Muhammed Abdülmuîd Han). Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye. Haydarabad.
- İbn Kesîr, E. F. (2003). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî). Dâru'l-Hicr. Beyrût.
- İbn Kutluboğa, E. A. (2011). *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte*. (Thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Numân). Merkezü'n-Numân li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye. San'a.
- İbn Mâkûlâ, E. N. (1990). *el-İkmâl fi ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif mine'l-esmâ' ve'l-künâ ve'l-ensâb*. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye. Beyrût.
- İbn Mende, E. A. (1996). *Fethu'l-bâb fi'l-künâ ve'l-alkâb*. (Thk. Ebû Kuteybe Nazar b. Muhammed el-Fâriyâbî). Mektebetü'l-Kevser. Riyad.
- İbn Şâhîn, E. H. (1988). *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*. (Thk. Semîr b. Emin ez-Züheyri). Mektebetü'l-Menâr. Zerkâ.
- İbnü'l-Adîm, E. K. (t.y.). *Buğyetü't-taleb fi târihi Haleb*. (Thk. Züheyir Zekkâr). Dârü'l-Fikr. Beyrût.
- İbnü'l-Esîr, E. H. (1980). *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*. Dâru Sâdır. Beyrût.
- İbnü'l-İmâd, A. H. (1986). *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâr men Zeheb*. (nşr. Mahmûd el-Arnâvût). Dâru İbn Kesîr. Dimaşk – Beyrût.
- İbnü's-Şalâh, E. A. (1992). *Tabakâtü'l-fukahâ'i's-Şâfi'iyye*. (Thk. Muhyiddin Ali Necîb). Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye. Beyrût.
- Kandemir, M. Y. (1994). "Ebû Dâvûd es-Sicistânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. İstanbul.
- Kâtib Çelebi, M. (1941). *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*.: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî. Bağdat.
- Kâtib Çelebi, M. (2010). *Süllemü'l-vüşûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. (Thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût). Mektebetü İrsika. İstanbul.

- Kettânî, E. A. (2000). *er-Risâletü'l-mustetrafe*. (Thk. Muhammed el-Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî). Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye. Beyrût.
- Mansûrî, E. T. (2006). *İrşâdü'l-kâsî ve'd-dânî ilâ terâcimi şüyûhi't-Taberânî*. Dâru'l-Keyân. Riyad.
- Mansûrî, E. T. (2007). *ed-Delilü'l-muğnî li şüyûhi'l-Îmâm Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî*. Dâru'l-Kiyân. Suudi Arabistan.
- Masna'î, E. A. (2005). *Misbâhu'l-erib fî takrîbi'r-ruvâti'l-lezîne leysû fî Takrîbi't-Tehzîb*. San'a: Mektebetü San'â el-Eseriyye, 1426/2005.
- Mizzî, E. H. (1980). *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'î'r-ricâl*. (Thk. Beşşâr Avvâd Marûf). Müessesetü'r-Risâle. Beyrût.
- Moğultay b. Kılıç, E. A. (2001). *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*. (Thk. Adil b. Muhammed-Üsâme b. İbrâhim). el-Fârûku'l-Hadîse. Kahire.
- Murtazâ ez-Zebîdî, E. F. (2001). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk. Ali Hilalî v.dğr. 40 clit. Küveyt: Matbaatü Hükûmeti Küveyt, 1987-2001.
- Sehmî, E. K. (1984). *Su'âlâtü Hamza b. Yûsuf es-Sehmî*. (Thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir). Mektebetü'l-Maârif. Riyâd.
- Sem'ânî, E. S. (1962). *el-Ensâb*. (Thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemenî v.dğr.). Meclisü Dâireti'l-Maârifî'l-Osmaniye. Haydarabad.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, E. M. (2013). *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*. (Thk. Kâmil Muhammed el-Harrât v.dğr.). Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye. Dımaşk.
- Sönmez, M. A. (1999). "İbn Hibbân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları. İstanbul.
- Sübkî, E. N. (1992). *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. (Thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv). Dâru Hicr. Kahire.
- Yâkût el-Hamevî, E. A. (1995). *Mu'cemü'l-büldân*. Dâru Sâdır. Beyrût.
- Zehebî, E. A. (1963). *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdir-ricâl*. (Thk. Ali Muhammed el-Buhârî). Dâru'l-Marife. Beyrût.
- Zehebî, E. A. (1985). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. (Thk. Şu'ayb el-Arnaût). Müessesetü'r-Risâle. Beyrût.
- Zehebî, E. A. (1998). *Tezkiretü'l-huffâz (Tabakâtü'l-huffâz)*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. Beyrût.
- Zehebî, E. A. (2003). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*. (Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf). Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. Beyrût.

**PROBLEM OF ETHNICITY, RELIGION AND POLITICS IN AFGHANISTAN: A
PANORAMA OF PASHTUNISATION POLITICS**
AFGANİSTAN'DA ETNİSİTE, DİN VE SİYASET SORUNLARI: PEŞTUNLAŞTIRMA
SİYASETİNİN PANORAMASI

Rabia Nur KARTAL¹

ÖZET

Afganistan kimlik, milliyetçilik ve dini açılarından heterojen bir toplum yapısı teşkil etmektedir. Bu gruplardan başlıcaları Türkler, Tacikler, Peştun ve Hazaralardır. Farklı mezhep ve etnik kimliğe sahip bu topluluklar arasındaki egemenlik mücadelesi ve çatışmalar bu makalenin temel konusunu oluşturmaktadır. Tarih boyunca, birbirinden farklı kimlik ve grupların varlığı Afgan toplumunu etnik çatışmalara, toplumsal kaosa ve hatta iç savaşa sürüklemiştir. Farklı kimlik, kültür, milliyet, din, dil ve mezhepten halkların bir arada yaşama tecrübesi Afgan siyaseti için başarısızlıkla sonuçlanmış ve Afganistan çatışmalarının merkezi konumuna gelmiştir. Bu makalede sosyolojik faktörler, etnik gruplar ve mezhepsel dinamiklerin Afgan siyasetine etkisi incelenmiştir. Ayrıca Afganistan tarihinin kısa bir analizi, Peştun egemenliği, Afgan milli devletinin kuruluşu, Peştunlaştırma siyaseti ekseninde tartışılmış, gerek Mucahitler ve Taliban dönemlerinde gerekse de ABD'nin müdahalesi sonrası kurulan geçici hükümet döneminde Afganistan'ın etnik yapısı, farklı grupların birbirleriyle ilişkileri ve Afgan siyasetine etkileri Afganistan üzerinde çalışan önemli düşünür ve siyaset bilimcilerinin görüşlerinden yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Kimlik Siyaseti, Etnik Çatışmalar, Peştunlaştırma.

ABSTRACT

Afghanistan is a heterogenous society in terms of identity, nationality and religious dimensions. Major groups of Afghanistan are Turks, Tajiks, Pashtuns and Hazaras. Sovereignty struggle and conflicts among these groups belonging to the various sect and ethnic identity, constitute main subject of this article. Throughout the history, the presence of various identities in Afghanistan dragged the country into ethnic conflicts, social turmoils and even civil war among different ethnic groups. In this study, the influences of sociological factors, identity groups and sectarian dynamics in Afghanistan on Afghan politics have been examined. The history of Afghanistan, Pashtun's sovereignty, emergence of national Afghan state, politics of Pashtunization, ethnic structure of Afghanistan, fundamental ethnic groups, relations and battle field among them, ethnic groups's influences on Afghan politics before the period of Mujahids, in the period of Mujahids and Taliban and after the collapse of Taliban and interim government are tried to be revealed by using some references from important figures and scholars.

Key Words: Afghanistan, Identity Politics, Ethnic Conflicts, Pashtunization.

GENERAL OVERVIEW OF THE HISTORY OF AFGHANISTAN

Afganistan which is referred to "Baktariya" between BC 545-333, is known as a region in which lots of civilizations emerged. Throughout the history, Afghanistan exposed to the attacks led by most of Turks (Northern Invaders). Central state weakened and was divided into small kingdoms due to this invasions. Afganistan which is used as a transition road by tribes which have different cultures and religions, had been shaped by these tribes's cultural influences. Current lands of Afghanistan were taken under the control of the Great Kurosh- emperor of Ahamenish-at the 6th century BC. Macedonian Alexander whose real goal was to conquer India, had to fight four years for conquering Sogd and Afghanistan in 330 B.C. Great Alexander passed behind Ceyhun by the way of Herat, Kandehar, Kabul and Belh. Afghanistan lands were shared among three custodians after his death. Damascus's custodian, Silokus, ruled the Afganistan by dividing it into four parts until the Kushan Empire. Islam started to spread over Afghanistan in 649. Eventually, as a dynamic power, it is replaced by other religions and many sects in the region. After entering to Islam, lots of dynasties ruled the country. Tahiris, Safaris,

¹ Yuksek Lisans, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, rabianurkaya05@gmail.com Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-1161-373X

Samanis, Ghaznevids, Seljuks, Kharzemshahs, Timurs, Baburs, etc all of them contributed to important arts and effects in the cultural and political history of the region (Rahimi, 2010: 57).

The most glorious period of Afghanistan was lived in the Ghaznevid Mahmud's period. Afghanistan was taken under the control of Seljuks due to the defeat of Ghaznevid Mesud in 1040. In 1221, Mongols invaded the country and ruled it about 150 years. Mongol invasions lead Turks which especially lived in Khorasan, to immigrate to the Anatolia. Due to this event, Hazaras settled into Afghanistan. After the Chenghis Khan's period, Afganistan controlled by Chenghis Khan's family and then Herat and Goris until Timurs. After Timur passed away in 1404, his successors tried to restore the destructions led by Mongols and made the region centre of trade and culture in the Sultan Shahrukh's period (Zain, 2006: 80).

Pashtun's Sovereignty

Turk imperor Babur Shah had succeeded to dominate the lands of Afghanistan by the way of good relationships with various ethnic groups in the region. Pashtuns, especially tribe of Yousafzay, which had family line with Babur Shah, began gradually to rule the region by gaining a power thanks to the imperor who controlled the India. In this period, the leader of Ghilzays, Mahmud who gathered the all tribes of Pashtun against Shiah Safavid dynasty, advanced towards Iran. Safavids were defeated by Mahmud Khan and the last castle Isfahan taken under the control. But later, Avshars defeated the Pashtuns from Iran and anounced their dominance in that region. Sunni Pashtuns which come together against Shiah invasions, expanded their territories in the Ahmad Shah's period. After Ahmad Shah's period, they have struggle for gaining and sustaining political power so far (Çınarlı, 2012: 75).

National Afghan State

Ahmad Shah Durrani established the national Afghan state by taking all Afghan tribes under one flag. Ahmad Shah who expands the dominance areas, became the absolute leader of Afghanistan with the nickname of "Dürr-i Dürran". Ahmad Shah who did not want to make a discrimination against any different region, religion, language and race, gave a lot importance to legal cooperation among tribes; however, Pashtuns began to see themselves as "at the superior position" due to the fact that they belong to the King's family line. While Iran was within a turmoil in the West, Baburs had been defeated by Nadir Shah. Ahmad Shah who benefitted from this defeat, organized an expedition to Iran and India and annexed the Nishapur and Meshed in Iran, Lahot and Multan in South (Bellew, 1980: 120).

Pashtun's sovereignty which starts with Ahmad Shah, continued by 1990s. This domination which is interrupted by Dr. Nacibullah's government, tried to be reestablished by Taliban. After the 9/11 attacks, a new government came to the power and other various ethnic groups also gained the right of representation in the new parliament. According to new amendments in the period of President Hamid Kharzai, new provinces were established for every ethnic groups such as: Pashtuns, Tajiks and Hazaras. The region in which Pashtuns mostly lived became the province of Nuristan, the region in which Hazaras mostly lived became the province of Daykundi. The region in which Tajiks mostly lived became the province of Panchshir. At the end of the Ahmad Shah's reign, tribal chiefs who are gathered by promises of lands, had taken lots of prerogatives. These people who benefits from these prerogatives, generally belonged to the tribes of Pashtuns and Sadozays. As long as state expanded and widened in terms of territories by conquests, the lands of these people were also expanding and widening. The viziers who incres their power over time, commanders, khans and ulemah abstained from giving tax to the state also took the authority of collecting taxes from non-Pashtuns and ruled their lands (Ghubar, 1999: 82).

POLITICS OF PASHTUNIZATION IN AFGHANISTAN

After Mohammad Nadir Khan came to the power in Afghanistan 1929, he tried expeditiously to actualize the politics of Pashtunization against non-Pashtun ethnic communities. So, he appointed Mohammad Gul Momand who graduated from Turkey and knows very well the languages of Afghan Turks, as the minister of foreign affairs for this the politics of Pashtunization. Mohammad Gul Momand who was extrem racist, also was the leader of patriot Pashtuns. Mohammad Gul Momand had put into practice dangerous political structures and organizations for fuelling micro nationalism among various ethnic groups. Nadir Shah assigned Momand to Kandahar so that Momand implemented assimilation process in that region. Nadir Shah who got desirable results in Kandahar, appointed again Momand to the

Turkistan in which Turks and Uzbeks generally lived, for eradicating the languages of Uzbek and Turkmen. Turks (Uzbek, Turkmens), Hazaras, Tajiks and other ethnic groups mostly were using the Uzbek Turkish (as first) and Persian language (as second). Nadir Shah had imposed the Pashtun language which is official language of Afghanistan, to the various ethnic groups (Gritzner, 2007: 185).

State embarked on other interprises for acceleratating this process. Afghan government located thousands of Pashtuns in the North borders of Afghanistan and they were provided lots of opportunities and donations for having good life conditions. These donations had forcibly taken from possessions and opportunities of native population not the state treasury. Actually Afghanistan State had implemented the similar one of Soviet Russian's settlement policy operated in Middle Asia (Ari, 2013: 38).

In the Shah Mahmud 's period, thousand of people who are composed of Uzbek and Turkmens, were forcible brought to the Kabul from Hanabad on foot and exposed to various tortures by Pashtun soldiers. Those who could not bear this tough trip, were killed. Pashtunization politics is seen also the change of the names of places. The Turkish or Persian names of provinces, cities, streets, neighbourhood, villages were changed by Pashtun language. All names of hospitals, schools, neighbourhoods which are established in Kabul, belong to the Pashtun language. Mohammad Gol Momand was saying Turks, Hazaras and Tajiks to write their petitions in Pashtun language. Petitions which are not written in Pashtun language, was not being accepted in the official affairs. Only Pashtuns were appointed to the public institutions even if they did not the know read and write. Momand tried to eradicate native people's traditions, conventions, history, culture and clothes in the North Afghanistan. Momand enacted a law for prohibitions on traditional clothes. Those who had traditional clothes, were punished, beaten and humiliated by Pashtun state officers. These changed names were not accepted by indigenous public and a resistance movement and a hatred against Pashtuns emerged among various ethnic groups (Adelkhah, 2017: 151).

ETHNIC STRUCTURE OF AFGHANISTAN

Social Fabric and Identity in Afghanistan

Throughout the history, Afghanistan had played host lots of publics. Some people had used Afghanistan as a transition routes. On the other hand, Afghanistan's tough geography divided people from each other and become very influential for creating different cultures. Geographical and historical factors had become effective on the occurence of current nations and even sub-nations. In this process, some people lost their languages and cultures, mixed with other tribes and some of them was exposed to small ethnic divisions. If we give an example, Qizilbashes and Aymaks had been Tajikized in terms of language and culture. In spite of all these origin complexities, people were in an endeavour for constructing their identities.

Afghanistan is not a homogenous society. There are four important ethnic groups which shape the politics of Afghanistan. These are Pashtuns, Turks (Uzbeks and Turkmens), Hazaras and Tajiks. Hazaras and Tajiks share same language (Persian) but they are different from each other in terms of religious sect. While Hazaras are Shiah, Tajiks are Sunni. Other groups in Afghanistan disassociated from each other in terms of ethnic, linguistic and religion. Afghanistan, as a country, cannot overcome ethnic and tribal culture, cannot have a joint culture which accomodates various cultures. The formation of Afghan nation was not possible due to these ethnic complexities. Ethnic groups could not pass the nationalization process in Afghanistan which lots of ethnic groups lived. Ethnic conflicts, discontent and forced migrations became the main incidences of this country. According to the constitution of Afghanistan, all ethnic groups in Afghanistan had a common national identity at the international level. All individuals who had Afghan citizenship, are 'Afghan' even if they belong to different ethnic identity such as; Pashtun, Tajik, Hazara, Turkmen etc. However, Afghanistan has no any national identity within the country due to the fact that it included different ethnic groups in terms of language, religion or race. Pashtuns's assimilative and assertive policies lead to social turmoil and ethnic conflicts along with non-Pashtuns groups. Also the lands of Afghanistan had been divided among these ethnic groups. Hazaras live at the centre of the country, Uzbeks and Tajiks live at the North of Afghanistan and lastly Pashtuns live at the South of the region. This situation caused ethnic groups not to easily communicate each other. Different communities could not establish close relationships each other. So, Afghan people had preferred their tribal identity rather than a national identity (Aydin, 1992: 42).

Afghanistan have been ruled by Pashtuns since 1747. In 1992, central government was dismissed and all balances changed. After Dr. Nacibollah's government collapsed, conflicts and struggles among ethnic groups accelerated. Internal conflicts continued until Taliban's occupation of Kabul. By 9/11 attacks and USA's intervention, ethnic conflicts sustained among different ethnic communities (Barfield, 2010: 77).

FUNDAMENTAL ETHNIC GROUPS IN AFGHANISTAN

Pashtuns

Pashtuns are constituted of %42 of Afghan population. Pashtuns are divided into twenty clans. Abdaliles are the most effective tribe of Afghanistan. Also Ahmad Shah was an Abdali. There are some views that Pashtuns were Aryan or Semite. Non-Pashtuns groups claimed that internal war in Afghanistan stemmed from only Pashtuns's violence. On the other hand, Pashtuns suggested that other various ethnic groups had come to the other regions and Afghanistan belonged to the Pashtuns. Pashtuns generally lived in Kandehar, Nengerahar, Paktiya, Ferah, Ghazne, Kabul and Host. Pashtuns have tribal culture and life style. Wars and invasions led by other tribes, shaped Pashtuns's political culture and they always became within a fight. They showed extreme loyalty to their own cultures, race, language, norms and ethnic identity. So, new inventions or developments which are experienced in the outside of the world, had no importance for Pashtuns. Even if Pashtuns become the biggest ethnic group which ruled the Afghanistan, their tribal relations and cultures prevented them to establish a central political power (Adeney, 2008: 545).

Turks

Turks are constituted of the most crowded ethnic population following Pashtuns. They are separated into few languages and ethnic groups. These are; Uzbeks, Turkmens, Kirgizs, Aymaks, Qizilbashs. Afghanistan had been ruled by Turks until Nadir Afshar's regime in 1747. Turks who have ruled the Afghanistan for long times, had marked to the culture and civilization of the region with the influence of Islam. At the end of the 19th century, various Uzbek Khans's influence on the region had continued. In the period of England's occupation and Pashtuns's domination on the region, Turks were exposed to assimilation policies and genocides. Although political power operated by Pashtuns, Turks even had crucial effect on Afghan's politics. Uzbeks have deprived of political power for long years. They also had tried to sustain their beings against all political and economical pressures (Andishmend, 2013: 33).

Tajiks

Tajiks who are constituted of the biggest ethnic group as social and political power in Afghanistan following Pashtuns, are known as the rootest community of the country. They live generally in the north and north east of the country. Tajiks who are composed of %25 of the population, urbanized by giving up tribal life style unlike other ethnic groups. Although Afghan politics become monarchical structure, Tajiks made contributions to the Afghan politics even if it is very limited. Tajiks use as language the version of Persian (Darrish). Darrish also used by Hazaras, Qizilbashs and Aymaks and other non-Pashtuns groups. After Taliban's regime was collapsed, Tajiks made more contributions to the political affairs rather than other ethnic groups (Daulaty, 2014: 98).

Hazaras

Hazaras are constituted of %15-20 of the Afghan's population. They have different sectarian choice and most of them committed to Shiah (Jafariyyah). Hazaras had become the most oppressed ethnic group in the region due to their sect. Hazaras live generally in the centre of the country which is called as 'Hazaracat'. So, invaders had to pass to this region for arriving other parts of the region. That is why, Hazaracat was exposed to the lots of invasions and ruled by invaders due to its geographical position throughout the history. Invaders who occupied the Hazaracat, carried out genocides. It is said that Hazaras's origin stemmed from Mongols but Hazaras rejected this claim. Most of Hazaras worked in the low-paying jobs. By 1980s, Hazaras were not permitted to work in state institutions or official positions. Pashtuns had tried to eradicate and abolish Hazaras's cultural existence. By the way of Soviets's occupation, Hazaras firstly established their party and opposed to the existing political system. Hazaras are deprived of the opportunities of education, health, employment and other economical wealths. Cities in which Hazaras generally lived, lacked any health clinic, school, university and transportation system because of their sectarian differences (Hussainy, 2013: 88).

RELATIONS AMONG ETHNIC GROUPS IN AFGHANISTAN

Due to the presence of the various ethnic groups, sects, language and culture in Afghanistan, majority of people more obeyed the social norms rather than the rules and norms of central administration. As a consequence of this situation, central authority became very weak in Afghanistan. Even, when the army force of state and local military forces were compared, it is seen that local military forces are more powerful and developed than state's central army. But these forces had not united against state authority. In this context, although lots of revolts and rebellions were faced in Afghanistan's political history, these were generally oppressed by state authority unless they were supported by other sides. Moreover, after Taliban's regime collapsed, new government was more authoritarian, effective and dominant unlike past administrations. There are few reasons which fuel the ethnic tensions among various ethnic groups. Firstly, socio-economic resources (water, land, money, jobs and other opportunities) had not been equally shared by ethnic groups. Secondly, all governments which came to the power, supported Pashtuns whether they are just or not due to the fact that Pashtuns are constituted of the most effective segment of Afghanistan. Pashtuns had always been at the superior position because of the fact that they controlled and audited administrative and political power. Governments which desire to sustain Pashtuns's dominance on the country, located Pashtuns groups in the north of the region by bringing them from south parts of the country. As a consequence of this situation, ethnic conflicts between Pashtuns and non-Pashtuns groups emerged. For example; Hazaras's transition from one city to another one is banned. If this rule is broken, Hazaras were being kidnapped by Taliban regardless their social situation. Thirdly, status difference among ethnic groups leads also conflicts. Because ethnic groups in the country were being assessed according to their status. Pashtuns see themselves as the most respectful and superior group of Afghanistan and they see the Hazaras at the lowest status. Pashtuns tyrannized over other ethnic groups because of the fact that they saw themselves superior in terms of both moral and material aspects. Afghan government implemented rigid policies against non-Pashtuns groups for preventing unification of other ethnic groups. That is why, internal wars, external interventions fuelled ethnic tensions (Mesbahzadeh, 2008: 217).

Ethnic Groups's Influence on Afghan Politics

Along with Afghanistan called as the region in which Pashtuns live, today, Afghanistan has variety of ethnic communities. Except Pashtuns (dominant ethnic society), there are lots of ethnic groups including especially Tajiks, Hazaras and Uzbeks (Andishmend, 2013: 51-52). This distinction among ethnic groups is originated from both ethnic and religious differences (sectarian difference). Hazaras are especially separated from other ethnic groups due to the fact that they belong to the Shia sect. Due to the ethnic heterogeneity of Afghan society, leads to some social and political problems. Because in this country, political power, throughout the history, did not belong to all ethnic groups rather a particular ethnic group or several dynasties. Political power is shaped according to dominant ethnic group or sect instead of justice or meritocracy. For instance; Pashtuns came to the power by force and implemented an oppressive and assimilative politics and practices against non-Pashtuns identities. Constitutions, at the framework of country's own political structure, determines the political structure of government (presidency, monarchy etc.) the structure of parliament (unilateral or bilateral) and the other organ's structure (legislative, executive and judiciary), all citizens's rights and responsibilities, election and appointment system etc. However, until Amanollah Khan's period, due to the absence of any codified constitution in Afghanistan, all rulers of the country came to the power by force and intimidation (Yoffe, 2014:30).

One of the most important issues in the Afghan's political history is the weight and superiority of Pashtuns on political power. Since Afghan state occurred in 1747, political power has been operated by different tribes of Pashtuns. But, Habibullah Kalahani who belongs to the Tajiks ethnic society, came to the power in 1929 for short term. In the Mujahedeen's period, Burhaneddin Rabbani who belongs again the Tajiks's ethnic group, became the president as the leader of the party of 'Islam Community' for four years (1992-1996). But Pashtuns claimed that Afghanistan is established by them and right of ruling must belong to the tribes of Pashtuns (Yoffe, 2014: 35).

Pashtun's Influence on Afghan's Politics

First Afghan state was established in 1747 by Ahmad Shah Durrani who is the member of Pashtun ethnic group. All rulers of the country claimed that right of ruling belonged to the Pashtuns due to Ahmad Shah

's ethnic identity (as founder of Afghanistan). Since 1747, political power was shared by two strong Pashtun tribes which are called as 'Gilzays and Durrani'. Other ethnic groups were tried to be excluded from political power and state offices (Mesbahzadeh, 2008: 59). In Afghanistan, after Amir Abdurrahman Khan and Nadir Shah came to the power, discrimination and inequality in the country became the determinant of Afghan political system. Amir Abdurrahman Khan ruled the country as the king of Afghanistan between 1880-1901. He gave support for Afghan community which rebelled against British forces and domination and became the heroic leader of revolts in the Afghanistan. After Amir came to the power, made a treaty of friendship with England. So, Amir controlled the entire of Afghanistan by taking England's support and aids. Amir established a powerful central authority in the country by eradicating small tribal governments. Amir Abdurrahman Khan who captured the power by force, had not recognized the right of life for other non-Pashtuns and killed most of them or banished. Non-Pashtuns were exposed to various taxes (Hussainy, 2013: 181-182). Moreover, non-Pashtuns were emigrated to the disadvantaged geographies and Pashtuns were inhabited to their lands. Amir promulgated that Hazaras can be killed and their daughters, sons and properties can be easily taken as bounty. When Amanollah Khan came to the power, conducted a different internal politics. He promulgated his target as providing the sovereignty and independence of Afghanistan and also freedom and equality for all Afghan communities. That is why, within the short term, this central government achieved to take support from all segments of Afghan society. Amir banned the slavery system which is exposed to Hazaras and demolished taxes on them also provided them to come back to the homeland. Among the Afghan's kings, Nadir Shah triggered the antagonism between ethnic groups. Nadir Shah who ended Habibullah Kalakani's authority by means of Hazaras's supports and came to the power and established a Grand National Assembly which consists of only Pashtuns. Other ethnic communities were excluded from politics and state institutions. In Nadir Shah's period, lots of revolts were introduced by non-Pashtuns for getting political participation. However, Nadir Shah oppressed these revolts by the way of other ethnic groups (Daulaty, 2014: 130-131).

In the Soviets's occupation period, the party of 'Halk ve Perçem' was dominant and consists of mostly Pashtuns. After these parties were separated, Babrak Kamal who was the leader of the party of Public, came to the power. Kamal recognized other ethnic group's political rights. Furthermore, in this period, Sultan Ali Keshtmand who is the member of Hazara ethnic group, became the prime minister of Afghan's political history. According to Anthony Arnold, only three members of this party were consisting of Pashtuns but other ten members of the party were consisting of non-Pashtuns. After this party was dismissed by Mujaheds, tensions and power struggles among ethnic groups sustained (Sajjadi, 2013: 156-167).

Tajiks's Influence on Afghan Politics

Since the first Afghanistan was established in 1747, Tajiks captured only two times the political power. Firstly, Amir Habibullah Khan who is the member of Tajik ethnic group, controlled the country for a short period. Secondly, Burhaneddin Rabbani (1992-1996) came to the power in the Mujahed's period. From the establishment of Afghan state to Soviets's occupation process, Tajiks, like other non-Pashtuns, were excluded from politics. Habibullah Kalakani from Tajiks, overthrew the Amanullah Khan's government and ruled the country for a short term (Mesbahzadeh, 2008: 99). After Kalakani captured the Kabul in 1929, crown the throne as Messenger of God. Initially Habibullah's government was supported by both Pashtuns and other ethnic groups. But later Tajik's superiority in this period was seen as a disappointment for Pashtuns and some revolts against Kalakani's government were introduced by the leadership of Nadir Shah. Habibullah Kalakani who was accepted firstly as the Messenger of God, then seen as thief and freebooter (Ghubar, 1999: 56).

Hazaras's Influence on Afghan Politics

After Durris came to the power in 1747, Hazaras's social and political problems began to emerge. Darwish Ali Khan who was appointed to the Herat as governor in the period of Timur Shah and then dismissed from his position, was the member of Hazara ethnic group. From Darwish Ali Khan to communist regime in Afghanistan, Hazaras were excluded from politics and they had no any effect on Afghan politics. Hazaras had no any rights in terms of social and political dimensions. Throughout the history, Hazaras were exposed to several persecutions. Their lands were captured by force and they were banished to the various geographies. Only Habibullah Khan developed a positive politics for Hazaras

and other non-Pashtun ethnic groups. In the communist regime (Halk ve Perçem Partisi), Hazaras began to take place in the state offices. Babrak Kamal's period was known as the golden age of Hazaras. Kamal aimed to desire the equality among all various ethnic communities though he was the member of Pashtun society. Also in this period, each ethnic and religious discriminations were banned. Even Sultan Ali Kishmand from Hazaras were appointed as prime minister (Bellew, 1980: 125).

Uzbek's Influence on Afghan Politics

Uzbeks, from the establishment of Afghan state by Ahmad Shah Durrani in 1747 to the communist regime, could not contribute to the political affairs. They were exposed to the persecution by some Afghan kings. It is banned them to use their own language. Along with the communist regime, Uzbeks got some social and political rights like other non-Pashtuns ethnic groups. In the Dr. Nacibullah's period, General Abd-el Rashid Dostum who is famous leaders of Uzbeks, became the one of the most important representative of the party of Homeland (Vatan).

ETHNIC GROUP'S INFLUENCES ON AFGHAN POLITICS IN THE PERIOD OF MUJAAHEEDS (1992-1996)

Mujaheeds who struggled against Soviets's invasion, are divided into two main groups. One of these groups is Afghan Mujaheeds belonging to Sunni sect (seven parties) in Pakistan and the other group is Iranian Afghan Mujaheeds belonging to the Shiite sect (eight parties) After Soviet invasion, these groups gathered and struggled against Soviet's occupation and communist regime. After the collapse of communist regime in 1988, Mujaheeds established the first Afghan state in the lands of Pakistan by the way of Pakistan's support and aids. Tajik and Pashtuns in Pakistan formed a Grand Council by the purpose of creating a new government. Leadership of this council was made by Afghanistan's president. According to the Grand Council's decision, Afghan government will be established by Mujaheeds. Moreover, %70 of Afghan cabinet will be consist of Tajik and Pashtun who live in Pakistan Mujaheeds, %20 of this will be consist of Afghan migrants who live in Pakistan and Iran, %10 of this will be consist of Afghan Mujaheeds who live in Afghanistan. But in this cabinet, Hazaras and Uzbeks who struggled against Soviets along with other Mujaheeds, had not been given place (Andishmend, 2012b: 152-154).

In this cabinet and then second cabinet established by Mujaheeds, there was no any representative of other ethnic groups such as, Hazaras, Uzbeks and Turks (Sajjadi. 2013: 179). In this period, while Hazaras struggled for getting some rights in terms of political and religious dimensions, Uzbeks were struggling for getting a recognition of the Uzbek language as official language. One the other hand, Hikmetyar promulgated himself as the leader of Pashtuns and introduced a war against Pashtuns. Because according to Pashtuns, right of ruling belonged to the Pashtuns. So, Kabul, capital of Afghanistan, was divided into four battle field among Pashtuns, Tajiks, Uzbeks and Hazaras. This situation dragged the country into the civil war. While Mujaheeds struggled each other, Taliban which emerged as a new political group, captured the power (Sajjadi, 2013: 276-277).

ETHNIC GROUP'S INFLUENCES ON AFGHAN POLITICS IN THE PERIOD OF TALIBAN (1996-2001)

Taliban which emerged for establishing a Pashtun state in Afghanistan, occupied the entire of Afghanistan within the short period and introduced a battle against other Mujaheed groups (Andishmend, 2012b: 209). Taliban excluded non-Pashtun ethnic communities and political parties from political affairs and government by using force, threat and intimidation. Rabbani's government could not take support from Pashtuns, so, this situation exalereated the expansion of Taliban in the region. Taliban introduced a war against especially Hazaras belonged to the different sect (Shia) and declared them as unbelievers. In this period, most of Hazaras were killed or banished. However, Taliban collapsed in 2001 by the way of NATO's aids after they ruled the country for four years (Gritzner, 2007: 166).

ETHNIC GROUPS'S INFLUENCES ON AFGHAN POLITICS IN THE PERIOD OF INTERIM GOVERNMENT (2001-2004)

Along with the collapse of Taliban regime, the conference of Bonn initiated by UN and USA became the corner stone for the future of Afghanistan on 2001, 27th November. New political regime in Afghanistan was determined by this conference. By the way of this new regime, all ethnic groups gained equal political rights. Participant groups of this conference are; the North League which introduced a

war against Taliban, the representatives of Zahir Shah who was the former King of Afghanistan, Cyprus and Peshaver Peace Boards (Rahimi, 2010: 140). Hamid Kharzai from Pashtuns was elected as president for temporary six months at the end of the Conference of Bonn. Pashtuns's political superiority and effect sustained even at this conference. In this period, Tajiks achieved some political rights and vice of president was elected from Tajiks first time due to Tajiks's support on the election of Hamid Kharzai at the conference of Bonn. Moreover, Hazaras which were excluded from politics and exposed to various butcheries, gained some ministries in this period. Hazaras and their religious sects were recognized by state like other ethnic groups. Uzbeks also taken place within both politics and military. Muslim or non-Muslim societies in Afghanistan gained a recognition in politics according to their population. However in this period, those who were influential figures on Afghan politics, were elected by international Powers especially USA (Adelkhah, 2017: 202).

CONCLUSION

This article purposed to reveal the sociological and ethnic groups's influences on Afghan politics. Afghan society is a heterogenous structure in terms of religious, ethnic and identity. This situation leads to lots of ethnic problems and social turmoil in Afghanistan between various ethnic and religious groups. This study aimed to focus on only fundamental four ethnic groups and their influences on Afghan politics. Because these four groups had an effect in both social and political spectrum. However, Pashtuns which were dominant in Afghan politics, pursued the rigid, oppressive and assimilative politics which is called as "Pashtunisation" against other ethnic groups such as; Uzbeks, Tajiks and Hazaras. Especially Hazaras who are different from classical religious understanding and belong to the Shia, were exposed to several genocides due to the their religious choice. Social turmoil and polarization among ethnic groups in Afghanistan caused some radical and extremist religious movement like Taliban, Al-Qaeda. External interventions led by firstly USSR and then USA made Afghan lands as battle field in which super powers tried to prove their authority and powers. Afghanistan had faced with sectarian conflicts originated from sectarian differences. Political power had been captured by dominant ethnic group and sect. Other sects and ethnic groups were excluded from social, political and economical sphere. Due to the power struggles among different ethnic groups, an upper identity and national unity could not occur in Afghanistan.

REFERENCES

- Abdullah Yoffe, R., Tr. Rahmatullah, R. (2014). *Moscow: Pashtuns in Afghanistan's Political Life*.
- Adeney, K. (July/August 2008). Constitutional Design and the Political Saliency of "Community" Identity in Afghanistan. Prospects for the Emergence of Ethnic Conflicts in the Post-Taliban Era. *Asian Survey*, Vol. 48: 535-557
- Adelkhah, F. (2017), *War and State (Re)Construction in Afghanistan: Conflicts of Tradition or Conflicts of Development?*. Ch:6. Development As A Battlefield Published by Brill.
- Andishmend, M. E. (2013). *The Nation Building in Afghanistan*. Kabul: Sayeed Publishers.
- Andishmend, M. E. (2012b). *Islamic Movement of Afghanistan: Mujahedeen Government, the Taliban Islamic Emirate and Islamic Republic*. Kabul: Sayeed Publishers.
- Arı, Ahmet G. (2013). Afganistan: Etnik Yapı Üzerine Bir Değerlendirme. *Beykent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Akademik Perspective.
- Aydın, A. (1992). Afganistan'daki İç Çatışmalar Üzerine. *Haksöz Dergisi*, Sayı:16.
- Barfield, T. (2010). *Afghanistan a Cultural and Political History*. Princeton University Press Princeton & Oxford, New Jersey and United Kingdom.
- Bellew H. W. (1880). *The Races of Afghanistan: being a brief Account of the Principal Nations Inhabiting that County*. Calcutta: Thacker Spink and Co.
- Çınarlı, Ö. (2012). Afganistan'ın Etnik Yapısı. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4 (1): 73-84.
- Daulaty, M. (2014). *Military and Politics in Afghanistan*. Kabul: Published by Centre for Strategic Studies, Ministry of Foreign Affairs.
- Durak, N. (2008). *Hazaralar*. Malatya: Öz Serhat Yayıncılık.
- Ghubar, Mir Ghulam M. (1999). *Afghanistan on the Course of History*. First Volume, Kabul: Meywand Central Publishers.
- Ghubar, Mir Ghulam M. (1999). *Afghanistan on the Course of History*. Second Volume. Kabul: Meywand Central Publishers.
- Gritzner, Jeffrey A. (2007). *Modern World Nations Afghanistan*. Second Edition, New York: Published by Infobase Publishing.
- Hussainy, Seyid M. (2013). *Afghanistan's Brief and Illustrated History, Old Ariyana, Yesterdays Khorasan and Today's Afghanistan*. Kabul: Sobhi Omid Culture and Publishing Institutions.
- Mesbahzadeh, Seyid, Mohammad B. (2008). *Brief Political History of Afghanistan*. Publisher: Research Center of Aftab.
- Mousavi, Sayed A. (1998). *The Hazaras of Afghanistan: an historical, cultural, economic and political study*. Richmond Surrey, UK. : Curzon Press.
- Rahimi, Mujib R. (2010). *Review on the political Structure of Afghanistan*. Afghanistan: Sayeed Publishers.
- Sajjadi, Sayed Abdul Q. (2013). *Political Sociology of Afghanistan*. Kabul: Published by khatam –ul-Nabiyeen Institute of Higher Education and Culture publication.
- Zain, Omar F. (2006). Afghanistan: From Conflict to Conflict. *Pakistan Horizon*. published by Pakistan Institute of International Affairs, 59 (1): 79-86.

SAVAŞ, BARIŞ ve US¹
WAR, PEACE and INTELLECT

Mehmet Murat KARAKAYA²

Eski Yunan’da, savaş ve barış arasındaki ilişki belirsiz bir anlama sahiptir. Orada savaş normal bir durum olarak kabul edilirken, barış, uzun süren bir çatışma sırasında sadece bir istisna ya da geçici bir ateşkes olarak görüldü. (Mallet, 2017: 87)

ÖZET

İnsanlık tarihinde insanlığa zarar veren savaştan daha kötü bir eylem düşünülemez. Yine insanlık tarihinde insanlığa yarar sağlayan barıştan daha iyi bir eylem de düşünülemez. Çünkü savaş ölümü barış ise hayatı temsil eder. Savaş ve barış, usa sahip olmakla yeryüzünde en üst varlık konumunda bulunan insanın kendi irade ve kararıyla ortaya koyduğu eylem biçimleridir. Bu nedenle her iki eylem de insan istenci sonucu gerçekleşmektedir. İnsanın hem barışa hem de savaşa düşünsel açıdan eğilimi olabilir. Ancak bizatihi kendi olarak barışı önceleyip tercih eden usun hakikatte savaşa izin verip vermeyeceği tartışmalıdır. Bu makale, insan usunun savaş ve barışa yönelik eylem biçimlerini özünü olarak ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barış, Savaş, Akıl, Felsefe, Haklı Savaş, Haksız Savaş.

ABSTRACT

In the history of mankind, a worse action can not be considered other than war that harms humanity. Again, a better action apart from peace that benefits humanity in the history of humanity is unimaginable. Because war represents death and peace life war and peace are the forms of action of the human with the highest degree of possession on earth by having reason with his own will and determination. For this reason, both actions are the result of human will. One can intellectually have a tendency both to peace and war. However, it should be controversial that whether the intellect which prefers peace on its own will allow war in reality. This paper introspectively examines the forms of human action towards war and peace.

Keywords: Peace, War, Intellect, Philosophy, Just War, Unjust War.

Giriş

Savaş ve barış bir olgu olarak yeryüzüne, yeryüzünde de insana aittir.³ Duyulur kozmosta, insan dışındaki hayvanatta egemenlik kurmaya yönelik -lokal kavga veya boğuşmalar hariç- sistematik bir

¹ Bu makale, 2018 yılında Bursa’da düzenlenen Savaş ve Barış temalı “V. Uluslararası Felsefe Kongresi”nde sözlü olarak sunulan “Savaş, Barış ve Us” adlı tebliğin kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. b) Makalede, iki düşman tarafın silaha başvurularak birbirini öldürme, yok etme ve birbirlerine galip gelme amaçlı sıcak savaş diye tabir edilen savaş türü ele alınacaktır. Kültür ve ticaret savaşları veya soğuk savaş gibi savaş türlerine değinilmeyecektir.

² Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, mehmetmurat.karakaya@asbu.edu.tr

³ a) Burada, tanrılar katı “gök” ve insanların bulunduğu “yer” açısından bakıldığında savaşın göksel bir yönü yoktur. Ancak Yunan mitolojisinde tanrıların birbirleriyle savaştığı göz önünde bulundurulduğunda, antik Yunan’da savaşın aynı zamanda ontolojik açıdan göğe ait bir olgu olduğu söylenebilir. (bk. Gilson, 1999: 29, 30); Prometheus’un bilgiyi Tanrılardan bir mücadele sonu elde ettiği ve sonunda bu eylemi dolayısıyla yine tanrılar tarafından cezalandırıldığı hatırlanırsa özellikle Batı dünyasında insan zihninde savaşın en olağan ve olgusal durum olduğunu söylemek mümkündür. Bu ise, savaş ve barışla ilgili bütün diyalektiği etkilemektedir. Nitekim İslam düşüncesinde Tanrı Âdem’e -Âdem’in hiçbir isteği, talebi ve mücadelesi olmaksızın- bilgiyi kendi iradesi ve rızasıyla verirken, Yunan düşüncesinde insanın bilgiyi bir savaş/mücadele ve “çalma” sonucu edinmesi ve bilgiyi tanrılar katından çalıp insana ulaştıran tanrısal varlığın (Prometheus) insanlar açısından övgüye; ama tanrılar açısından yeriye layık görülmesi, savaşın zihinsel kodlarını bize göstermektedir (Karakaya, *İslam ve Terakki*, 2010: 22). Dolayısıyla Yunan düşüncesinde savaş aynı zamanda göğe ait bir olgu iken İslam düşüncesinde savaş bütünüyle “yer”e ait bir olgudur. “*Rabbin ben yeryüzünde muhakkak bir halife kılacağım dediğinde, melekler, orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi [halife] kılacaksın dediler...*” (2/el-Bakara, 30) ayeti de savaşın İslam düşüncesinde ontolojik açıdan yere ait bir olgu ve eylem olduğunu teyit etmektedir. b) Platon, tanrılarla-tanrıların savaşları gerçek olsa bile bunların çocuklara anlatılmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Platon, *Devlet*, 378a-d). Bu tavsiye, tanrıların savaşlarının oldukça ürkütücü olduğunu dolaylı olarak ifade etmektedir. Bu kapsamda Platon *Devlet*’te özellikle Tanrı(lar) ile ilgili anlatılan mitolojik hikâyelerden rahatsızlığını ifade etmiştir (bk. Platon, *Devlet*, 378-383). Ancak mitolojik hikâyelere temkinli yaklaşılması hatta anlatımlarının yasaklanması konusunda görüş ortaya koyan Platon’un *Gorgias* diyalogunda, “*Sana bir hikâye anlatmak istiyorum. Belki sen bu hikâyeyi bir mit olarak değerlendirebilirsin ama o benim için bir logostur. (gerçek bir hikâyedir)*” cümlesine yer vermesi ve ardı sıra Sokrates’in Zeus, Poseidon ve Pluto üzerinden mitolojik bir öykü anlatması manidardır

savaşa ve iradeyle belirlenen bir barışa rastlanmaz. Çünkü savaş ve barış usla ilgilidir. Usa sahip olmayan hiçbir varlık sistematik bir savaş yürütemez ve tesis edilmiş bir barış ortamı oluşturamaz. Kurdun koyunla bir arada bulunması imkânsız iken aynı familyadan çoban köpeğinin koyunla bir arada yaşaması buna örnektir. Kurdun koyuna saldırısı nasıl içgüdüsel ise çoban köpeğinin koyunu sahiplenmesi de aynı şekilde içgüdüselidir. Sonuçta, hayvanların saldırısında, kendini savunmasında ve bir arada yaşamasında içgüdüsel faktörlerin dışında ussal bir etken yoktur.

İnsan, irade etme ve yapma ile ilgili bütün eylemlerini usla gerçekleştirdiği gibi savaşa ve barışa yönelik eylemlerini de usla gerçekleştirir. Savaş ve barışa yönelik içgüdüsel bir tutum insan için söz konusu değildir. Bu bağlamda, insan açısından savaş ve barışla ilgili şu soruların açıklığa kavuşturulması gerekir: İnsan usunu savaşa veya barışa sevk eden etmenler nelerdir? Us hangi koşullarda savaşa ve hangi koşullarda barışa karar vermektedir? Savaşa veya barışa karar veren us, özsel olarak aynı us mudur? Yoksa bu usun kendi içinde görelî ve kategorik ayrımları var mıdır? Savaşa veya barışa karar veren us, bireysel bir us mudur ya da bu usun kolektif bir yönü var mıdır? Kolektif us varsa bu insani boyutu olan bir us mudur? Yoksa insani niteliğini kaybetmiş, sadece egemen olan(lar)ın direktifiyle işlev kazanan yapay bir us mudur? Bunların dışında kolektif usun ötesinde savaş ve barışa karar veren bir devlet aklından bahsetmek mümkün müdür? Savaş ve barışa karar veren bir devlet aklından bahsetmek mümkünse bunun fert olarak insan usundan veya kolektif ustan farkı ve meşruiyet açısından kapsamı nedir?

Geçmişten günümüze insanın olduğu her yerde savaş veya barış var olmuştur ve anlaşıldığı kadarıyla var olmaya da devam edecektir. Zira savaş ve barış olgularının karar merci insandır ve her iki olguyu insan usu dışında ele almak mümkün değildir. Bu makale, yukarıda ortaya konan sorular çerçevesinde savaş, barış ve us arasındaki diyalektik ilişkiyi ve insanın savaş ve barışa yönelik bireysel veya kolektif ussal tutumunu felsefi açıdan ele almayı amaçlamaktadır.

I. Us ve Felsefe

Evvla vurgulamak gerekir ki şayet felsefe insan düşüncesi ve bilgisinin en yüksek biçimi (Marcuse, 1989: 79) ise savaş ve barışla ilgili ortaya konacak argümanların hayat, iyi, sevgi, özgürlük, adalet, zulüm, haksızlık, ölüm vb. kavramlar çerçevesinde çok boyutlu ve derinlikli bir şekilde ele alınması gerekir. Bu minvalde, filozofların olgular üzerinde içinde yaşadıkları toplum, zaman ve mekân gibi yaşam bağlamları çerçevesinde yaptıkları açıklamalar, zamanı ve mekânı aşan evrensel ve tümel nitelikler içermiyorsa felsefi mahiyette bir değerlendirmeye tabi tutulamaz. Bu kapsamda savaş, bir toplumun zihin dünyasında tarihsel ve toplumsal koşulların etkisiyle izafi/göreceli olarak olumlu bir yere sahip olsa da yeterli ussal argümanlarla desteklenmediği sürece meşru ve makul kabul edilemez. Bu yaklaşım, toplumlar için geçerli olduğu kadar filozoflar için de geçerlidir. Nitekim filozoflar, savaş ve barışla ilgili konularda genel olarak barışın yanında yer almış ve iyi olanı desteklemiş olsalar da onların bazı lokal vakalarda yerel ve tarihsel koşulların etkisiyle indî tutum ve tavır belirledikleri hatta savaşa ontolojik bir anlam yükledikleri görülmektedir. Özellikle antik çağ filozoflarından Platon ve Aristoteles gibi filozofların, içinde yaşadıkları toplumun siyasi ve kültürel koşullarından hareketle savaşın meşruiyetine yönelik ortaya koydukları olumsal ifadeler, bu filozofların, kendi milletlerinin yerel ve tarihsel duyarlıklarına bağlı kaldıklarını ve bu tür durumlarda evrensel kıstaslar üretmediklerini göstermektedir. Peleponnez savaşları ile Yunanlıların Perslerle yaptıkları savaşlarda filozofların kendi toplumları lehine yaptıkları açıklamalar bu minvalde değerlendirilebilir (Mallet, 2017: 87-89). Platon'un *Devlet/Cumhuriyet* adlı eserinde Greklerin savaş politikasıyla ilgili ortaya koyduğu görüşler ise bunlar içerisinde en dikkat çekici olanıdır: Platon'a göre, Yunanlıların birbirleriyle yaptıkları savaşlarda bir Yunanlının diğer bir Yunanlıyı köleleştirmesi, evini yakması ve ağaçlarını sökmesi mazur görülemez. Bu müeyyideler, ancak Yunanlı olmayan toplumlara uygulanmalıdır ve bu bağlamda Yunanlıların birbirine ettiğini ancak yabancılara yapmalıdır (Platon, *Devlet*, 471a-d). Görüldüğü üzere bu ifadeler, felsefi açıdan düşünsel ve evrensel bir nitelik taşımaktan ziyade bir filozofun kendi toplumunun menfaatleri doğrultusunda, düşüncesinin merkezine kendi ulusunu yerleştirerek ve diğer toplumları göz ardı ederek serdettiği subjektif değerlendirmelerdir. Nitekim İbn

(Plato, *Gorgias*, 423-425). Zira Sokrates, hikâyenin akabinde belirli çıkarsamalarda bulunmak suretiyle mitoloji üzerinden kendi akli temellendirmelerini ortaya koymuştur.

Rüşd, Platon'un *Devlet/Cumhuriyet* adlı eserine yazdığı şerhte böyle bir tarafgir yaklaşımı evrensel ilkelere aykırı olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir (İbn Rüşd, 2011: 123, 124).

Aristoteles'e gelince, o, *Politika* adlı eserinde barış ve savaş konusunda hocasına göre bir nebze farklı bir yaklaşım sergilemiş; konuyla ilgili belirlediği temel ilkeler üzerinden birbirinden ayrı birtakım normatif çıkarımlarda bulunmuştur. Ona göre, (i) *Aşağı olan, her zaman üstün olan için bir araçtır.* Bu bağlamda aşağı olan savaştır ve bu savaş üstün olan barış için araç konumundadır. Barışa ulaşmada savaş araç olarak kullanılabilir. (ii) *Küçük, daha büyük içindir veya küçük daha büyük için seçilir.* Bu çerçevede değersel olarak küçük niteliğine sahip olan savaş ancak büyük niteliğine sahip olan barış için tercih edilmeli ve kendi iç değerleri olan iyi şeyler yapmak için barış içinde yaşamalıdır. Bu manada savaş, sadece barış hâlinde yaşamak için yapılmalıdır. Salt savaş için savaş tercih edilemez (Aristoteles, 2017: 273).

Savaş ve barışı bu şekilde konumlandıran Aristoteles, askeri eğitim için de üç amaç belirlemiştir: (i) İnsanın kendisini başkalarının boyunduruğu altına girmekten kurtarması, (ii) Şehir/Yönetim için liderlik konumunun sağlanması⁴ ve (iii) Bir efendinin köle diye nitelenen kimseler üzerinde yönetimini sürdürmesidir. Bunların yanı sıra Aristoteles, yasa koyuculara gerek askeri gerekse genel yasalarında barış içinde kültürlü bir yaşamı amaç edinmelerini önermiştir. Ancak ona göre, her zaman barış içinde kalmak, toplumun keskinliğini yitirmesine de sebep olmaktadır (Aristoteles, 2017: 273, 275), (Aristoteles, 2014: 507). Dolayısıyla toplumsal dinamiği ve millete olan ait aidiyeti güçlü ve diri tutmak adına belirli aralıklarla savaşı ihmal etmemek gerekir.

Aristoteles'in savaşa ilgili yaklaşımı toplumsal dinamikler çerçevesinde bu şekilde değerlendirilse de ve toplumların hayatıyeti açısından kabul görse de onun *Politika* adlı eserinde bir başka pasajda, mülkiyet edinme yollarından biri olması sebebiyle savaşı *doğanın tasarısının bir parçası* olarak nitelmesi, savaşa tarihsel ve toplumsal değerlendirmelerin ötesinde ontolojik bir anlam yüklediğini göstermektedir. Aristoteles şöyle söylemektedir:

Şayet doğanın amaçsız bir şey yaratmadığına, boşu boşuna bir şey yapmadığına inanmakta haklıysak! Doğa tüm şeyleri özel olarak insan için yapmış olmalıdır. Buna göre, -avcılığın da bir parçasını meydana getirdiği- savaş sanatının mülkiyet edinme yollarından biri olması doğa'nın tasarısının bir parçasıdır; Bu sanatın, gerek vahşi hayvanlara, gerekse doğadan yöneltilmek için yaratılmış oldukları halde boyun eğmeyen insanlara karşı kullanılması gerekir; çünkü doğadan haklı olan savaş türü budur (Aristoteles, 2017: 23).⁵

Pasajda geçen son cümlede, savaşın vahşi hayvanlara ve boyun eğmeyen insanlara karşı kullanılmasına yönelik genel kabule imkân veren olumsuz bir vurgu olsa da bir bütün olarak değerlendirildiğinde metnin savaşın olumsuzluğu ile ilgili vazedilen argümanları bütünüyle ortadan kaldıracak bir niteliğe sahip olduğu da görülecektir. Çünkü mülkiyet edinme yollarından biri olarak savaşı doğanın tasarısının bir parçası olduğunu iddia etmek, onun asli ve doğal bir durum olduğunu, olağan bir vakaya karşılık geldiğini ve bu minvalde gerekliliğini ve zorunluluğunu ortaya koymaktır ve nihayetinde onu meşrulaştırmaktır.⁶

Bu bağlamda, filozofların ontolojik zeminde yahut tarihsel ve yerel koşulların etkisiyle savaş ekseninde olumlu yönde ortaya koydukları argümanlar, hem kendi zamanlarında hem daha sonraki dönemlerde, kral, tiran ve imparatorlar açısından savaşa yönelik bir dayanak oluşturmuş, (May, 2008: 2; Celal Yeşilçayır, 2016: 60, 61) evrensel niteliğe haiz olmayan birçok kıstas, felsefi açıdan savaşın meşruiyetine sebep olması bir yana toplumlara savaşa ilgili derinlikli bir bakış açısı da kazandıramamıştır. Hatta bu değerlendirmeler, toplumsal hafızada savaşın, Platon'da olduğu gibi başka

⁴ Bu konum, hegemonya kurmak amaçlı olmamalı, başkalarının yararına olmalıdır.

⁵ Bedreddin İbn Cemâa da Arap ve acem hikmet ehlinin şu söz üzerinde ittifak ettiklerini belirtir: "Mülk, temelini ordunun oluşturduğu bir binedir. Temel kuvvetli olursa bina varlığını sürdürür. Temel zayıf olursa bina çöker. Sultan, ancak ordusuyla sultandır. Ordunun varlığı mala bağlıdır. Mal [ülkenin] mamurluğuyla elde edilir. Mamurluk ise yalnızca adaletle mümkündür" (İbn Cemâa, 2010: 58).

⁶ Bütün bu açıklamalar, bize savaş ve barışla ilgili Yunan aklından olumlu anlamda bir paradigma çıkmayacağını göstermektedir.

toplumlara yahut Aristoteles'te görüldüğü gibi doğanın tasarısının bir parçası olarak diğer insanlara karşı uygulanmasının asli, doğal ve olgusal bir durum olduğunu teyit edici olumlu yönde etkiler bırakmıştır. Tarih boyunca yapılan savaşlar bunun kanıtıdır. Ancak burada farklı düşünsel bir evreye geçilmeli, felsefenin savaşla ilgili argümanları tarihsel ve toplumsal olgusalıkların dışında salt ussal faaliyetin ürünü olarak ortaya konmalıdır. Özellikle savaşla ilgili hususlarda bundan başka bir çıkış yolu yoktur.

II. Savaş ve Kavga

Verili olgular üzerinden ifade etmek gerekirse barış ve savaş tek taraflı ve tek şahıslı eylemler değildir. Her iki olgunun fiil hâline gelmesi ve eyleme geçmesinde örgütlü veya örgütsüz iki veya daha fazla insan grubuna ihtiyaç vardır. Bu kapsamda hem kolektif barışın gerçekleşmesi hem de savaşın savaş olarak nitelenmesinde örgütlü ve organize bir yapı⁷ gereklidir. Ancak barış her zaman kolektif bir yapıyı gerekli kılmayabilir. Zira uyum ve anlaşma çerçevesinde ortaya konan her örgütlü ve örgütsüz davranış barış kapsamında değerlendirilebilir. Barış için en az iki insanın varlığı yeterlidir. Buna mukabil savaş, bir örgütü ve sistematik bir organize yapıyı gerekli kılmaktadır. Örgütsüz ve organizasyonel olmayan bir savaş düşünülemez; düşünülse dahi bunun adı “kavga” olur, savaş olmaz. Bu manada, uyumsuzluk ve anlaşmazlıkta savaş ve kavga şeklinde iki farklı insan tepkisinin olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Hem savaşta hem de savaşın bir alt seviyesi olarak değerlendirilebilecek kavgada iki veya daha fazla insan grubu gerekli olsa da kavgada, birey ve grubun yapısı örgütlü veya devlet şeklinde bir organizasyon olmadığı için ortaya konan çatışma kavga olarak nitelenir, savaş olarak değil. Platon, bu durumu soydaşlık ve yabancılaşma çerçevesinde ele almış, iki çeşit kavga olduğunu söylemiştir: Bunlar: (i) Yakınlarla yani soydaşlar arasındaki mücadele. (ii) Soyca ve kanca ayrı insanlar arasındaki mücadeledir. Yakınlarla olana “çatışma”, yabancılarla olana “savaş” denir. Bu minvalde Yunanlılar, Yunanlılarla dövüşürse bunun adı çatışmadır. Zira Yunanlılar özünde birbirine dosttur. Yunanlılar yabancılarla dövüşürse bunun adı savaştır. Zira bunlar birbirine düşmandır (Platon, *Devlet*, 470bcd).⁸ Bu yaklaşım, yukarıda bahsedildiği şekliyle, filozofların savaş ve barış olgularına yerel ve tarihsel koşulların etkisiyle baktıklarını ve bazı durumlarda evrensel olmayan ilkeler ortaya koyduklarını ayrıca göstermektedir.

Savaş ve kavga arasında bir başka ayırım da karar verme açısındandır. Buna göre, kavgada, birey veya grup, bedeninin etkisinde kalarak hırs, öfke vb. dürtü ve duygu durumlarından hareketle iç dinamiklerin etkili olduğu bir yapı içerisinde kavga eylemine karar verirken, savaşta, organize yapı, politik bir tavırla, dış güç ve dinamiklerin etkili olduğu bir alan içerisinde karar verme mekanizmasını gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda “mekanizma”, savaşın açıklanmasında önemli bir kavramdır. Bu kavram, anlam olarak belli bir sonuca ulaşmak için karmaşık bir biçimde düzenlenmiş organ veya parçaların birleşimini gerekli kılmaktadır.⁹ Buna göre, savaş, yukarıda belirtildiği gibi organizasyonel yapı içerisinde dış dinamiklerin ve koşulların etkisiyle oluşan politik tavırla ortaya çıkmaktadır.

III. Bireysel ve Kolektif Us

Savaş, düşman olarak nitelenen insanları düzenli bir askeri yapı üzerinden savunma amaçlı geri püskürtmek veya tahakküm amaçlı yenmek ise, savaşa karar veren us, kavgada olduğu gibi bireysel ve grupsal¹⁰ us değil, kolektif ustur. Zira savaşın savaş olarak nitelenmesi, birey ve grubu aşan kolektif bir yapıyı ve usu gerekli kılmaktadır. Kolektif yapı ve us içerisinde, farzimuhal, devlet yöneticisi, savaşa tek başına karar verse dahi bu karar devlet yöneticisinin bireysel usunun gereği olan bir karar değil, kolektif yapının gereği olan bir karar olarak görülmelidir. Bu çerçevede devlet yöneticisinin usu, kendi bireysel yaşamının dışında kolektif yapıyı dışlayan ve onu aşan bir us olamaz. Çünkü yönetici, başka bir amaçla değil kolektif yapının amaç ve hedefleri için orada bulunmaktadır. Ancak devlet yöneticisinin kolektif yapının gereklerini hiçe sayarak kendi dürtü ve istekleri doğrultusunda bireysel olarak savaşa karar verdiği durumlar da olabilir.¹¹ Böylesi durumlarda, savaşın kazanılmasında -yine de- başka

⁷ Bu yapı devlet düzeyinde bir yapı da olabilir.

⁸ Bu yaklaşımın bağlamsal olduğu çok açıktır.

⁹ Bk. Türk Dil Kurumu. “Mekanizma Nedir”. Erişim: 16 Temmuz 2018. <http://www.tdk.gov.tr>.

¹⁰ Burada “grup” kelimesinden sayısal çoğunluk olarak çok büyük kitleler kastedilmemekte, bireyler topluluğunun oluşturduğu kümeler kastedilmektedir.

¹¹ Tiranlar bu konuda örnek olarak verilebilir. Aristoteles'e göre, tiranlar savaş açmaya pek heveslidir; çünkü bu uyruklarını oyalay ve onları sürekli olarak bir önder gereksinmesi içinde tutar (Aristoteles, 2017: 171).

bireysel uslara yani kolektif yapıya ve usa ihtiyaç vardır.¹² Zira savaş, tek başına karar verilebilen bir olgu olsa da tek başına yapılan ve kazanılan bir eylem değildir. Savaş, bahsi geçtiği şekliyle kolektif bir yapı olmadan yapılamaz ve kazanılmaz.¹³ Buna mukabil barış, bireysel usla tek başına karar verilebilen ve sonuç elde edilebilen bir eylemdir. Bu durumda savaş, -aşağıda ele alınacağı üzere- bir insanın tek başına karar verdiği bir süreç olmadığından insan usunun kararıyla ortaya çıkan doğal bir unsur veya olgu değildir. Bunun karşısında barış, insan usunun doğal bir sonucudur. Zira bir insanın, karşısında olumsal bir tutum ve tavır içerisinde olan bir başkası/öteki olduğu sürece tek başına barışa niyetlenmesi ve bunu uygulaması yeterlidir.

Tekrar etmek gerekirse, devlet veya organizasyonlar açısından düşünüldüğünde, barış ve savaşa bireysel us dışında kolektif usla karar verilmektedir. Bu manada devletlerde söz söyleyecek güç, siyasi erke sahip olan devleti yönetenlerdir. Devlet yöneticileri, dost veya düşman olarak niteledikleri ülkelere karşı barışçıl veya düşmanca tavırlar sergilemekte ve bunu ussal bir temele ve meşruiyete dayandırmaktadırlar. Ancak burada dayanak oluşturan ussal temel ve meşruiyet alanı tartışmalıdır. Zira başta insan us olmak üzere devlet usunda da ussal olan her zaman bizatihi ussal olmayıp görelî/izafi veya us-biçimli¹⁴ olabilir. Çünkü devlet us, temellendirmelerini genelde devletin/organizasyonel yapının ihtiyaçlarına ve çıkar durumlarına göre belirlemektedir. Gerçek us, arka planda doğruyu söylese de devlet us genel itibarıyla o doğruyu değil, kendi doğrusunu eyleme geçirmektedir.

O hâlde bir devlet mekanizması içerisinde yaşayan bireysel usların kolektif usa katkısı nedir? Kolektif us, bireysel usların toplamı mıdır? Yoksa bireysel usların dışında onları öteleyen, görmezden gelen başka bir us var mıdır? Bugünkü demokratik toplumlar zaviyesinden bakıldığında, kolektif us, bireysel usların toplamıdır, denilebilir. Özellikle bu niteliğe sahip toplumlarda kolektif us, genelde bireysel usların tercihleri doğrultusunda gerçekleşip şekillenmektedir.¹⁵ Nitekim demokratik toplumlarda kolektif us bireysel usların toplamı olmaktan çıktığında ve bu usun temsilcileri olan devlet yöneticileri kolektif usu bireysel usların irade ve tercihleri dışında yönlendirdiğinde, kolektif usu temsil edenler bireysel usların iradesiyle yer değiştirip devlet erki başka yöneticilerin eline geçebilir. Şayet kolektif usun temsilcilerinde bir değişiklik olmuyor ise burada bireysel uslarla kolektif us arasında bir bütünlük ve uyum var demektir. O hâlde -belirtildiği gibi- demokratik toplumlarda kolektif us, bireysel uslarla özdeşdir. Tiranların egemen olduğu toplumlarda ise tiranın görüşü her ne kadar bir yanılısma ile kolektif usu yansıtır görünse de esasında bu görüş kolektifin değil tiranın bireysel görüşüdür.

IV. Us, Savaş ve Barış

Us, gerçekte neyi söyler ve teşvik eder; savaşı mı barışı mı? Bir başka soru: Us salt us olarak kendini ifade edebilir mi yahut içinde veya bünyesinde bulunduğu yapının isteklerine boyun eğip us olmayı uslandırabilir mi? Us, özü itibarıyla saftır ve iyidir (Marcuse, 1989: 34). Ayrıca insan, her ne kadar bedensel bir varlık içinde bulunuyor olsa da onun tabiatı/özü akli âleme yöneliktir (Kindî. 2002: 290). Us, saf ve öz olarak iyi ve insan da tabiat/öz olarak akli âleme ait ise usun ürünleri olarak ortaya çıkan düşünceler de entelektüel ve nazari açıdan kendinde doğal ve iyi olacaktır ve bu sayede insan ahlaki faziletlere sahip olacaktır. Başka bir ifadeyle, insan, doğru düşünerek iyi ve güzel olanı seçer ve bunun sonucunda erdeme ulaşır (Ilgaroğlu-Yaqoob, 2019: 3088). Usa sahip olmakla yeryüzündeki üstün varlık konumunda bulunan insan, karşısında usa sahip başkası veya öteki olarak bulunan diğer insan(lar)ın kendini ifade etmesini engelleyecek ve varlığını ortadan kaldıracak bir edimsellik içerisinde olamaz. Bu bağlamda usun öz olarak tercih ve yönelimi hayattan ve dolayısıyla barıştan yanadır. Zira barış, tabiata intibak ve insanın sürekliliği açısından gereklidir. Savaş ise, bunun tersi olup varlığın imhası (Kılıçbay, 2003:144) ve ölümüdür.

Savaş, usun doğal ürünü olarak ortaya çıkmadığına göre, savaşa karar veren us/uslar, us cihetinden değil, usun etkilenimleri üzerinden karar vermektedir. Bu manada savaşı usun doğal düşünsel ürünü olarak değerlendirmek imkân dâhilinde değildir.¹⁶ Zira mutlak olan barıştır, savaş değil (Çiçek, 2009: 104,

¹² Bu konuda Aristoteles'in yönetimin işleyişi ile ilgili görüşlerine bakılabilir (Aristoteles, 2017: 133).

¹³ Tiranlarda olduğu gibi tek başına bireysel olarak karar verilen savaşların hezimetle sonuçlanması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁴ Bu kavrama ileride değinilecektir.

¹⁵ Aristoteles'in şöyle bir ifadesi vardır: "Devlet, yurttaşların toplamıdır." (Aristoteles, 2017, 85).

¹⁶ Örneğin, Habil ve Kabil kıssasında Kur'an'ı Kerim'de geçen "Nefsi onu kardeşini öldürmeye itti." (5/el-Maide, 30) ayetinde görüldüğü üzere Habil'i öldüren Kabil, buna usuyla değil, nefsinin dürtüleriyle karar vermiştir. Bu önemli bir yaklaşımdır.

105).¹⁷ Belirtildiği gibi, tabiatla uyumlu olmayan, kozmosun dengesine zarar veren ve nihayetinde insanın sürekliliğine katkı sağlamayan düşünceler ussal değil, us-dışı olarak değerlendirilmelidir. Bunların dışında us ürünü olarak ortaya çıkmayan; ancak savaşın mantıksal temellendirmesinde olduğu gibi ussal temele haiz olduğu zannedilen düşünceler de esasında insan usunun tarihsel, olgusal ve diğer toplumsal koşulların etkisiyle uslandırdığı¹⁸ us-biçimli düşüncelerdir, ussal düşünceler değil.¹⁹

O hâlde, usla ilgili üç temel yaklaşım vardır: (i) Ussal. (ii) us-dışı ve (iii) us-biçimli. Ussal akli olanı, us-dışı akli olmayanı, us-biçimli ise zahirde akli, bâtında akli olmayanı ifade eder. Bu minvalde, us(lu) iyiyi; us-dışı ve us-biçimli ise kötüyü temsil etmektedir. Savaş ve barış bu çerçevede değerlendirildiğinde, konu çoğu zaman dönüşüme uğramakta, dâhili ve harici tarihsel ve toplumsal sebeplerle birey(ler) ve devlet(ler) nezdinde savaşa bir ussallık zemini kazandırılmakta; savaş (us-biçimli) iyi; barış (ussal) ise kötü olarak nitelenmektedir. Bu manada savaş, aslında ussal zemine göreceli olarak sahip olmakta, özünde ise us-dışı niteliğini korumaktadır. Ancak burada, özünde us-dışı olan savaş, kendisine görece mantıki zemin oluşturulmasından dolayı us-biçimli olarak nitelenmektedir. Buradan hareketle, savaşın insan usunun ortaya koyduğu bir eylem olarak temellendirilmesinde şu soruların cevap bulması gerekmektedir: İnsanın kötü yönde irade ettiği, tercihte bulunduğu ve sonuçta karar verdiği hususlar ussalın dışında değil midir? Ve şayet savaş ussal olmayıp us-biçimli ise o zaman bunun usla ilişkisi nedir? Altını çizmek gerekir ki; ussaldaki olduğu gibi us-biçimli görünen fikirler de us olmadan üretilen düşünsel ürünler değildir. Bu çerçevede, insanın us-biçimli görünen hususlarda karar verme süreci insan dışındaki canlılarda olduğu gibi içgüdüsel bir tutumla izah edilemez. Olumsuz ve kötü olarak nitelenen konu ve eylemler hakkında, karar verme sürecinde, ussaldaki olduğu gibi belirli bir mantık silsilesi içerisinde düşünülürken, bahsi geçen konu ve eylemlerin alt yapısı ussal bir temel üzerine inşa edilmektedir.

Bunu başka bir açıdan temellendirirsek; insan, her yönüyle yetkin bir varlık değildir; yetersizdir. Bu, us açısından da böyledir. İnsanın doğal ve saf usu, doğruyu, güzeli, iyiyi ve bunların sonucu olarak barışı öncelerken, hem akıl hem de beden olarak yetkin olmama hâli insan usunu farklı yöne sevk etmekte, insan, özellikle düşünsel zafiyetin öne çıktığı durumlarda yaşamsal koşullarını sağlamak için çıkarı olanla barışçıl, çıkarı olmayanla da düşman ilişkisi kurmaktadır. Bu ilişkide barışçıl olanla düşmansı olan yer değiştirmekte; akli temellendirmede, çıkara dayalı olan ussal, çıkara dayalı olmayan ise us-dışı kategorisinde değerlendirilmektedir.²⁰ O hâlde us, insan hayatında menfaat, mülkiyet edinme ve başkasının iradesi üzerinde tahakküm kurma gibi dinamiklerin etkisiyle ussallaştırılmakta ve us-biçimli hâle getirilmektedir.²¹ Buradan bakıldığında insan eylemleri zahirde ussal, bâtında us-biçimli görünmektedir. Olumsuz ve kötü eylemlere dair mantıki temellendirmeler genel olarak us-biçimli ise, temel özelliği “yok edici” olan savaşa dair yaklaşımlar da us-biçimli olacaktır, ussal değil.

Konuya tabiat açısından bakıldığında da ussal olanın önsel ve öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tabiat, insana diğer varlıklarda olduğu gibi uyumu önermektedir. İnsan bu uyumu ussal eylemleriyle diğer hayvanat ise içgüdüsel davranışlarıyla gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda evrendeki varlıkların

Nefs, felsefenin dışında tasavvuf ilminde şerrin kaynağı ve kötülüklerin temeli olarak görülür. Özellikle Kur'an'ı Kerim'deki “Nefs, kötülüğü (fenayı) emreder.” (12/Yusuf, 53) ayeti bu hususu destekler. Platon'a göre de savaş, toplum hayatında kötülüklerin kaynağı olan şeyden, başkalarından çok mal edinmek hırsından doğar (Platon, *Devlet*, 373e).

¹⁷ Arendt'e göre, barışın amacı kendi içindedir. Ancak savaşın amacı, ereği ve sonu ya barıştır ya da zafer (bk. Aynı yer). Dolayısıyla mutlak olan barıştır.

¹⁸ “Uslandırmak” mefhumundan maksat, hakiki usun ürünü olmadığı hâlde ussalmış gibi görünen hususlardır.

¹⁹ Burada Hegel'in anlak ve us şeklinde ortaya koyduğu ayrım üzerinden de yaklaşılabilir (Marcuse, 1989: 36, 37). Ayrıca Horkheimer, bizim yukarıda us-biçimli olarak nitelediğimiz akılsal faaliyetleri “anlak” kavramı üzerinden ifade etmiştir. Buna göre anlak, mantığına dayalı, düşüncenin içeriğinden ziyade sınıflayıcı ve çıkarsayıcı formel yönüyle ilgili olan, kişisel çıkar ve kendini koruma ilkesiyle hareket eden, ulaşılmak istenen amacın kendinde istenir ve rasyonel olup olmadığına bakmadan sadece verili amaca nasıl ulaşılabileceğini hesaplayan özneldir. Horkheimer'e göre, Batı düşüncesi son yüzyıllarda özellikle aydınlanma çağında bu tür bir akıl tasavvuruna yönelmiştir. O, özneldir, biçimselleşmiş akıl ve araçsal akıl kavramlarını eş anlamlı olarak kullanır. İkincisi ise, felsefi açıdan araçları değil amaçları vurgulayan, nesnel yapısının bireyin düşünceleri ve eylemleri için ölçü olduğu, bir sistem olmaya meyleden ve insanın amaçlarının rasyonelliğini de sistematik bütün içerisindeki yeri bakımından değerlendiren nesnel akıldır. Nesnel akıl, evrensel hakikatlerin bilgisiyle kişisel çıkar ve kendini koruma da dâhil olmak üzere insani yaşayışı uzlaştırmaya çalışır (Onur, 2016: 80, 81).

²⁰ Aristoteles'e göre, insanlar kendi çıkarları söz konusu olduğunda genellikle kötü yargıçlardır (Aristoteles, 2017: 101). Dolayısıyla hakkaniyete uygun karar vermezler.

²¹ Daha öncesinde Platon ve Aristoteles'ten örnekler verilmişti.

temel görevi kendilerinde zati olarak bulunan özellik ve nitelikleri yansıtmaktır. Varlıklar, kendilerine verilen özellik ve nitelikleri yansıttıkça tabiata uyum sağlamakta, tabiata uyum sağladıkça da hayatta kalmaktadırlar; uyum sağlamadıklarında ise hayatları sona ermektedir.²² Tabiatta insana verilen en önemli özellik, onun us sahibi bir varlık olması ise bu usun en yetkin bir şekilde kullanılması savaş ortamında değil barış ortamında gerçekleşecektir. Tabiata uyum insan açısından us temelli bir tavır gerekli kıldığına göre, doğada asıl olan barışçıl olmaktadır; zira insan, fitratı/özü itibariyle barışa yatkındır, savaşa değil. Ayrıca insan, genel olarak çirkin ve kötü olan şeyleri yapmaya utanır, güzel olan şeyleri yapmaya özen gösterir (Platon, *Şölen*, 178d). Genel çerçevesini insan aklının çizdiği düşünme dizgesinde akıl, hiçbir aşamada kendini duygudan soyutlayamaz (İlgaroğlu, 2019: 35). Bu bağlamda aklın savaş ve barış karşısındaki tavır iyi olan barıştan yana olmalıdır. Zira barış, tabiata uyumu savaş ise uyumsuzluğu ifade eder.

V. Haklı ve Haksız Savaş

Haklı ve haksız savaş konusuna gelince, bu çerçevede, savaşın her daim kötü olup olmadığı meselesi önem kazanmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi, antik Yunan'dan bu yana öncü filozofların eserlerinde genel olarak savaşın meşruiyetine ve makuliyetine yönelik metinlere rastlamak mümkündür. Ancak burada, konu farklı zaviyeden ele alınmakta, iyinin kötü karşısında egemenlik sağlaması itibariyle savaş hakkında olumlu görüşler ortaya konmaktadır. Örneğin, sevgi ve dostluk üzerine yazılmış Platon'un *Şölen* kitabında şöyle bir pasaj yer almaktadır:

Diyelim ki sevenler ve sevilenlerde bir devlet veya ordu kurmanın yolu bulunsun, böyle bir devleti en iyi yürütecek düzen, onların çirkin bir şey yapmaktan kaçınmaları, [iyi konusunda] birbirinden daha çok ün kazanmaya çalışmalarıdır. Bu duygularla yan yana *savaşan*²³ insanlar ne kadar az da olsalar, bütün dünyayı yenerler elbet, yenmez olurlar mı? (Platon, *Şölen*, 178e-179a).

Görüldüğü üzere, sevgi ve dostluk üzerine olan eserde, sayıları az da olsa çirkin işler yapmaktan kaçınan ve sevgi boyutunda birbirine kenetlenen insanların bütün dünyayı yenmesinden bahsedilmekte, seven ve sevilenler tarafından başlatılan savaşın sevgi ve dostluk üzerine yaşamayıp düşmanlığı öne çıkaran insanlara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımı Aristoteles'in "Biz savaşı barış için seçeriz" (Aristoteles, 2017: 273). sözüyle birlikte değerlendirdiğimizde, sevgi ve nefret temelinde, sevginin, sadece sevginin egemen olmasını istediğini ve bu bağlamda nefretin, düşmanlığın ve çirkinliğin ortadan kaldırılması için mücadele ettiğini söyleyebiliriz. Zira sevgi; nefret, düşmanlık ve çirkinliği ortadan kaldırmadığında kendisi yok olacaktır. Böyle bir mücadele ortamında, sevginin nefrete, düşmanlığa ve çirkinliğe göz yumması veya ona alan açması düşünülemez.²⁴ Zira nefret egemen olduğunda, sadece savaşın bir tarafında yer alan sevgi ortadan kalmayacaktır; sevginin ortadan kalkmasıyla, esasında öz ve hakikat olan da ortadan kalkacak, onun yerine hakikat-dışı ve sahte ilintisel olarak hükümler olacaktır. O zaman, "Savaş, her şart ve ahvâlde kötüdür." denilemez. Kötü olan durumun savaş ihtimali dışında ortadan kaldırılması mümkün değilse ve iyi/sevgi, ancak savaş aracılığı ile egemen olarsa bu kapsamda savaşa bir meşruiyet alanı açılabilir ve savaş "haklı" niteliğiyle us kapsamı içerisinde değerlendirilebilir. Bu manada savaş, iyiyi tesis etme ve kötüyü ortadan kaldırmaya yönelik olmalıdır.²⁵ Buradan hareketle iki tür savaşın olduğu söylenebilir: (i) Haklı savaş (ii) Haksız savaş. Ancak haklı savaş meşru bir savaş ise bu savaşın ussal meşruiyet gerekçelerini; haksız savaş da meşru değilse bu savaşın engellenmesine yönelik ussal nedenleri belirlemek, kısaca haklı savaş ile haksız savaş ayrımlarını normatif değerler üzerinden açıklığa kavuşturmak elzemdir. Çünkü haklı savaş, aynı

²² İnsanın yeme, içme ve barınma gereksinimlerinden dolayı tabiattaki canlı ve cansız varlıklardan yararlanma imkânları bunların dışında tutulmalıdır.

²³ İtaliye tarafından yapılmıştır.

²⁴ Aristoteles, devleti oluşturan sınıfları ele aldığı pasajda, çiftçileri, zorunlu uğraşlarla meşgul olanları, tüccarları ve kiralık işçileri zikrettikten sonra savaşçı sınıfa da vurgu yapmış ve bu sınıfı diğer sınıflar kadar zorunlu görmüştür. Zira halkın, düşmanların merhametine kalması istenmiyorsa böyle olması gereklidir (Bk. Aristoteles, 2017: 140, 253).

²⁵ Aralarında yorum farklılıkları olsa da genel olarak filozoflar, toplumsal yaşamda iyiliğin elde edilmesi ancak kötülüğün ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağından, iyiliğe engel olan durumların ortadan kaldırılmasına yönelik savaşın meşruiyetine dair düşünceler ortaya koymuşlardır (Hoş, 2011: 47; Cihan, 2017: 247-257). Bunların dışında "savunma amaçlı savaş"ın meşruiyetine yönelik yorumlar da yapılmıştır. Aristoteles, savaş için alınan her tedbiri, en üstün bir amaç olarak değil sadece savunma gereklerini karşılayan bir şey olarak övgüye değer saymaktadır (Aristoteles, 2017: 273, 275). Fârâbî'ye göre de savaşın ilk gerekçesi savunma amaçlıdır ve bunun yolu da "medine"ye dışarıdan gelen düşmanı defetmektir (Cihan, 2017: 248).

zamanda usa uygun savaş olarak nitelenebilir özelliklere sahiptir. Bu savaşın toplum nezdinde ussal bir karşılığı vardır ve ussal durum her ne kadar tarihsel, toplumsal ve politik olanın etkisiyle oluşmuş olsa da akılsal niteliğini hâlâ korumaktadır. Çünkü bu savaş, toplum nezdinde kötüyü ortadan kaldırmak için vardır; başka bir amaçla değil. Bu konuda en büyük problem, haklı savaşa karar verenlerin “karar merci” olmalarına yönelik varlıksal (statü) konumlarıdır. Şayet bu konum, örneğin, tanrısal bir konum ise, tanrı adına savaşa karar verenlerin, tanrı buyruğu adına savaş eylemine giriştikleri ve düşman diye nitelenen karşı taraf üzerinde tahakküm kurdukları söylenebilir. Ancak bu iddiaya sahip insanların hakikatte tanrısal bir konuma sahip olup olmadıkları bir kesinlik taşımamaktadır. Çünkü savaşa sevgi ve nefret veya iyi ve kötü ekseninde ussal açıdan meşruiyet alanı açılrsa da iddia sahiplerinin, özünde sevgiyi veya iyiyi temsil ettikleri belirgin değildir. O hâlde haklı savaşa karar verecek mutlak bir otorite söz konusu değildir.

Haklı savaşa karar verme sürecinde usun etkin olup olmadığı meselesi ayrıca ele alınması gereken bir husustur. Zira haklı savaşa karar verme sürecinde usun bütünüyle egemen ve belirleyici olduğunu söylemek her zaman mümkün olmayabilir. Bu savaşı uslamada, ussal görünüm altında tarihsel, toplumsal ve menfaate dayalı politik unsurların bütünüyle egemen olduğu durumlar söz konusu olabilir. Nitekim barışın ancak savaşla sağlanacağı ve savaşın esasında barışın bizatihi kendisi olduğuna yönelik yaklaşımlar, tarih boyunca gerçekliği çarpıtma ve gizleme konusunda ciddi boyutlarda kendini göstermiştir (Bağcı, 2003:106). Buna göre, konuya haklı savaş, haksız savaş taksimatından ve yukarıda ortaya konan sevgi ve nefret betimlemeleri üzerinden bakıldığında, tarih boyunca yapılan savaşların salt iyinin ve sevginin tarafında yer alan erkler tarafından başlatıldığını ve bu savaşların iyi ve sevgiyi egemen kılmak için gerçekleştirildiğini söylemek imkân dâhilinde değildir. Hatta genel olarak değerlendirildiğinde, hakikatte nefret tarafında yer alanların kendilerini sevgi savunucusu gibi gösterip haklı savaş için gerekçeler ürettikleri gözlemlenmektedir. Özellikle içinde yaşadığımız çağda, sevgiyle uzaktan yakından bir ilişkisi olmadığı hâlde kendilerini sevginin tarafı olarak gösteren devletler; hakikatte sömürmek, görünürde barışı getirmek adına “nefret yanlısı”²⁶ olarak gösterdikleri ülke veya toplumlara “haklı savaş/adalet savaşı” adı altında tasallut etmekte ve onlar üzerinde hegemonya kurmaktadır. Bu ise barışı tesis etmemekte, tam aksine sulhu sağlamak adına zulmü ve haksızlığı beraberinde getirmekte ve nihayetinde toplumlarda onulmaz yaralar açmaktadır. Bu çerçevede, kimin haklı olduğu veya sevgi ve iyinin yanında yer aldığı kimin de haksız olduğu veya nefret ve kötü tarafında konumlandığı belli olmadığından böylesi durumlarda gösterilecek düşünsel tavır, savaşa esastan ve temelden karşı çıkmaktır. Savaşı bir dünya algısı oluşmadığı müddetçe barışın egemen olması mümkün değildir.

Sonuç

Savaşa felsefi ya da ussal bakış, birey ve toplumların hayatı için elzemdir. Felsefenin savaş paradigması kategorik değerlendirme ve indirgemeci yaklaşımlar üzerinden olmamalıdır. Çünkü felsefenin temel işlevi, ölüm üzerinden yokluğu özendirmek değil, hayat üzerinden varlığı ikame etmektir. Savaş, ulusal ve uluslararası düzeyde veya devletler nezdinde siyasi erklerin ve toplumların bekası için gerekli bir eylem ve vazgeçilmez bir unsur olsa da birey temelinde bakıldığında, insanın, kültürün ve en önemlisi de varlığın fesadı olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede savaş, bir realite olabilir; ancak ussal gerçeklik değildir. Savaşın ussal bir temeli yoktur. Ussal gerçeklik olan barıştır; çünkü barış, iyiyi, güzeli, erdemi ve nihayetinde hayatı; savaş ise, kötüyü çirkini, rezîleti ve nihayetinde ölümü temsil eder. Kötüyü, çirkini, rezîleti ve ölümü temsil eden de tabii olarak usun düşünsel bir ürünü ve gereği olamaz. Buna mukabil barış, hem insanın özsel yapısına hem de tabiatın gereklerine uygun bir eylem biçimi olarak usun hakikat temelinde ortaya koyduğu düşünsel bir üründür ve insan hayatının sürekliliği için gereklidir. Bu manada savaş, insan için hayati bir unsur ve asli bir ihtiyaç değildir; barış ise hem bireysel hem de toplumsal yaşam açısından hayati bir unsur ve asli bir ihtiyaçtır. Zira barış olmadan insanın hayatını idame ettirme imkânı yoktur.

Savaşlar içerisinde, “haklı savaş”; diğer “haksız savaş” biçimlerine göre bir istisna oluştursa bile bu hususun tartışmaya açık olduğu söylenebilir. Zira teolojik muhteviyatta ve felsefi külliyatta haklı savaş

²⁶ Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı George W. Bush’un, 11 Eylül terör olaylarından sonra İran, Irak, Kuzey Kore gibi ülkeleri “şer eksen” olarak değerlendirmesi ve bunlara yönelik savaş çağrısı yapması buna örnek olarak verilebilir (Daban, E. Z. 2018: 100), (Daban, C. 2018: 100).

destekleyen ve yapılması gerektiğini teşvik eden doktriner ilke²⁷ ve savlar olsa da bu ilke ve savların uygulanmasında haklıyı ve haksızı tespit etmeye yönelik -en azından günümüz dünyasında- temel ölçütler yoktur. Çünkü her savaşı, düşmana karşı kendini “haklı kılan” ve savaşa zorlayan argümantasyona dayalı meşru bir zemin bulmakta veya oluşturmaktadır. Kendini haklı kılma ve meşru bir zemin bulma/oluşturma ise esasında yoruma dayalıdır ve görecelidir. Bu durumda haklı savaşa karar verenlerin ussal temelde karar vermeye yönelik meşruiyetleri olmadığına göre, felsefi açıdan haklı savaşı da haksız savaş kategorisi içerisinde değerlendirmek ve savaşa bir bütün olarak karşı çıkmak gerekir.

Birey-devlet ilişkisi açısından söylenirse, bireylerin savaş ve barış konusuna yaklaşımları, kolektif usu dolayısıyla karar merci konumundaki siyasi erkleri/devlet aklını olumlu veya olumsuz yönde etkileyecektir. Bu minvalde bireysel uslar, us temelinde erdemlilik üzerinden hayatı ne kadar anlamlandırmaya çalışırsa devletler de erdemlilik üzerinden barışı o kadar tesis edecektir. Zira kolektif us, bireysel usların bir yansımasıdır.

Kaynakça

- Aristoteles. (2014). *Nikomakhos'a Etik*. Çev. Zeki Özcan. Bursa: Sentez Yayınları.
- Aristoteles. (2017). *Politika*. Çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Bağcı, H. E. (2003). “Küresel Savaşların Eşiğinde Kant ve Hegel'i Yeniden Okumak: Sürekli Barış İçin Savaş Gerekli mi?”. *Doğu Batı*, sy. (24): 105-121.
- Bedreddin İbn Cemâa. (2010). *Adl'e Boyun Eğmek*. Çev. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Cihan, A. K. (2017). “Fârâbî'nin Savaş Teorisi”. *el-Muallimu's-Sâni Fârâbî* içinde. Ankara: DİB Yayınları, 243-259.
- Çiçek, H. (2009). *Hannah Arendt: Şiddet Karşıtı Söylem*. Van: Bilge Adamlar.
- Daban, E. Z.-Daban C. (2018). “Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi”. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEUIİBFD)*. sy. (1): 83-109.
- Gilson, E. (1999). *Tanrı ve Felsefe*. Çev. Mehmet S. Aydın, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Hoş, H. S. (2011). “Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- İlgaroğlu, M. C. (2019). *Ahlak Felsefesi Açısından Duygu-Değer İlişkisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- İlgaroğlu, M. C.-Yaçoob, L. H. (2019). “Fârâbî ve Hocazâde'nin Görüşleri Bağlamında Mead Meselesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. (4): 3085-3100.
- İbn Rüşd. (2011). *Siyasete Dair Temel Bilgiler*. Çev. Muharrem Hilmi Özev. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Karakaya, M. M. (2010). *İslam ve Terakki*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2003). “Savaş ve Ekonomi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, sy. (24) : 143-146.
- Kindi. (2002). *Felsefi Risaleler*. Çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Mallet, J. A. (2017). “War and Peace in Plato's Political Thought”. *The Philosophical Journal of Conflict and Violence Vol. I*, (1):87-95.
- Marcuse, H. (1989). *Us ve Devrim Hegel ve Toplum Biliminin Doğuşu*, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- May, L. (2008). *War Essays in Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Onur, F. (2016). “Horkheimer'de Akıl”. *Kilikya Felsefe Dergisi / Cilicia Journal of Philosophy*. (1): 74-89.
- Platon. (2017). *Şölen* Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2018). *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Plato. (1864). *Gorgias*. Trs. by E.M. Cope. London.
- Türk Dil Kurumu. “Mekanizma Nedir”. Erişim: 16 Temmuz 2018. <http://www.tdk.gov.tr>
- Yeşilçayır, C. (2016). “Platon'dan Rousseau'ya Barış Düşüncesinin Evrimi”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. (2): 59-72.

²⁷ Felsefi açıdan örnekler daha önce Platon ve Aristoteles'in görüşleri üzerinden verilmişti.

YÖNETİM VE İÇ GÜVENLİK BİRİMLERİ ARASINDAKİ

İLİŞKİYE DAİR BİR İNCELEME: FRANSA ÖRNEĞİ*

A RESEARCH ON THE RELATIONSHIP BETWEEN

ADMINISTRATION AND INTERIOR SECURITY: THE CASE OF FRANCE

Abdullah ÇELİK¹

Ali Burak AKSUNGUR²

Ömer Faruk BİLBAY³

ÖZET

Devletin temel işlevleri arasında sayılan yönetim ve güvenlik, birbirini tamamlayan iki ayrı olgudur. Güvenlik olmadan yönetim, yönetim olmadan ise güvenliğin temin edilmesi düşünülemez. Birbirine yön veren yönetim ve güvenlik olgularından birindeki değişim diğ erinin de değişimine sebep olmaktadır. Böylelikle devletin yönetim mekanizmasında; merkezi yönetim ile yerel yönetimlere ilişkin politikalarda yapılan değişiklikler güvenlik hizmetlerinin işleyişine de sirayet etmektedir.

Devlet yönetiminde merkeziyetçilik düşüncesi ve idare hukukunun ülkede taşıdığı tarihsel öneme binaen Fransa, yönetiminde merkeziyetçi anlayışın hâkim olduğu ülkeler içerisinde akla ilk gelen örneklerden birisidir. Ülkedeki merkeziyetçi yönetim anlayışının izleri iç güvenlik hizmetlerinin işleyişinde de görülebilmektedir. Ancak Avrupa'da yerinden yönetim anlayışı üzerinde yoğunlaşan tartışmalar Fransa'daki bu geleneksel merkeziyetçilik düşüncesinin sorgulanmasına neden olmuş, bu durum ise birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada devletin yönetim ve güvenlik fonksiyonları arasındaki ilişki; merkezi yönetim ve yerel yönetim politikaları ile bu politikaların değişimi ekseninde Fransa örneği üzerinden incelenmiş, yerelleşme politikasının iç güvenlik hizmetlerinin işleyişine birtakım avantajların yanı sıra dezavantajlar getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye ve Fransa'nın merkezi ve yerel yönetim yapılanması büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Fransa'da yönetim ve iç güvenlik birimleri arasındaki ilişkiyi görebilmek için; süreç içerisinde ülkede yönetim ve güvenlik teşkilatında meydana gelen değişimler ortaya konulmuş, politika değişimine sebep olan etkenler incelenmiş, bu değişimlerin güvenlik hizmetlerini etkileme dereceleri tartışılmıştır. Ülkelerin polis sistemleri ile ilgili yabancı yazında dikkate değer ölçüde çalışma bulunmaktadır. Türkçe yazında ise bu çalışmalar sınırlı düzeydedir. Söz konusu çalışmaların akademik düzeyde incelenmesinin artması, bu alanda Türkçe yazının gelişmesi, yönetim birimleri ve güvenlik hizmetleri arasındaki ilişkinin irdelenmesine hizmet edecektir. Yapılacak çalışmalar, Türkiye'nin iç güvenlik politikalarında gerçekleştirilmek istenilen değişimler için uygulama örneği teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Güvenlik, Fransa, İç Güvenlik, Yerel Güvenlik

ABSTRACT

Administration and security, which are among the basic functions of the state, are two separate phenomena that complement each other. It is unthinkable to administer without security and to provide security without administration. The change in one of the administration and security approachment that leads to each other causes the change of the other. Thus, in the state administration mechanism; changes related to central government and local government policies are also affect the functioning of security services.

The idea of centralism in state administration and the historical importance of administrative law in the country, France is one of the first examples that comes to mind in the countries dominated by centralization. Traces of the centralized administration approach in the country can also be seen in the functioning of interior security services. However, the debates focused on the decentralization in Europe

* 21-23 Haziran 2019 tarihleri arasında Adıyaman'da düzenlenen 3. Uluslararası GAP Sosyal Bilimler Kongresi'nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Prof. Dr., Harran Üniversitesi, Türkiye, acelik@yahoo.com

² Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Türkiye, aliburakaksungur@gmail.com

³ Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Türkiye, farukbilbay@gmail.com

have led to the questioning of this traditional centralism idea in France, which has brought about some changes. In this study, the relationship between government and security functions; the central government and local government policies and the change of these policies were examined through the case of France. As a result of the analysis of the relationship between France's administrative and the interior security organization, it has been concluded that the policy of decentralization brings some advantages as well as disadvantages to the functioning of the interior security services.

Turkey and France's central and local government structure shows similarities to a large extent. In order to see the relationship between administrative and interior security units in France; the changes in the administrative and security organizations in the recent period have been put forward and the factors causing the change in policy have been examined and the effects of these changes on the security services have been discussed. There is a considerable number of studies in the foreign literature on the police systems of countries. In the Turkish literature, these studies are limited. The increase in the examination of these studies at the academic level will help to examine the relationship between the administration units and security services. Future studies, to be carried out in Turkey's interior security policy will constitute practices for the desired change.

Key Words: Administration, Security, France, Interior Security, Local Security

GİRİŞ

Avrupa'nın batısında yer alan bir Kıta Avrupası ülkesi olan Fransa, tarihsel süreçte ve günümüzde sahip olduğu yönetim anlayışına binaen mutlakiyetçiliğin ana vatani olarak bilinmektedir. Ülkede uygulanan yönetim biçimi, merkeziyetçi özelliği ağır basan birçok ülke tarafından model alınmıştır. Bu ülkeler içerisinde taşra yönetim teşkilatının büyük ölçüde benzerlik gösterdiği Türkiye de bulunmaktadır.

Fransa'da, Napolyon Dönemi'yle birlikte yönetim mekanizmasında gittikçe artan bir şekilde etkisini göstermeye başlayan devlet müdahaleciliği ülkenin merkezi yönetim ve yerel yönetim teşkilatlarını merkeziyetçi ve hiyerarşik bir düzen hâline getirmiştir. İlerleyen süreçle birlikte Avrupa Birliği'nin kurulması ve Fransa'nın da birliğin kurucu üyeleri arasında yer alması; birliğin yerel yönetimlere ilişkin daha özerk bir yapı öngörmesi ve Avrupa Birliği Hukuku'na uyum sağlama çabaları nedeniyle Fransız yönetim teşkilatında köklü değişimlerin gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Yönetim alanındaki reformların devletin güvenlik aygıtlarının örgütlenmesine doğrudan etki etmesi Fransa'da merkeziyetçi anlayış üzerine kurulu güvenliğe ilişkin politikaların da gözden geçirilmesini beraberinde getirmiştir.

Çalışmada Fransa'da uygulanan yönetim anlayışını açıklayan siyasi ve idari yapı kısaca incelendikten sonra ülkedeki yerel yönetim anlayışı ve yerel yönetim birimlerinin genel özelliklerine değinilecektir. Yerel yönetimler alanında yapılan politika değişiklikleri ve temel reformlar bu kapsamda değerlendirilecektir. Bu reformların devletin güvenlik aygıtlarına olan etkisini saptayabilmek adına ülkede yürütülen iç güvenlik hizmetlerinin genel yapısına yer verilecektir.

1. Fransa'nın Siyasi ve İdari Yapısı

Güneyinde yer alan Nice, Cannes, Marsilya, Toulon ve Montpellier gibi kentlerle Akdeniz'e, kuzeyinde bulunan Dunkerque, Le Havre, Cherbourg ve Brest gibi kentlerle Atlantik Denizi'ne kıyısı bulunan Fransa, resmi adıyla Fransa Cumhuriyeti (République Française), Avrupa'nın batısında yer alan bir Kıta Avrupası ülkesidir. 543.965 km² yüzölçümüne sahip olan ülke, 2017 yılı itibarıyla 65 milyon nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. 2015 yılı verilerine göre nüfusun %79,5'i kentsel alanlarda ikamet etmekte iken %20,5'lik nüfus kırsal alanlarda yaşamını sürdürmektedir (Encyclopedia Britannica, 2018).

Fransa, Avrupa'da demokrasinin doğduğu yer olarak bilinmektedir. Ülkenin demokrasiyle olan bu erken tanışması birtakım ağır olaylar neticesinde gerçekleşmiştir. Fransız İhtilali bunun en somut örneği olarak gösterilmektedir. Geçmişinde birçok otoriter rejimin baskısı altında kalmış olan Fransız halkı, son iki yüzyılda mutlakiyet (mutlak monarşi), devrimci diktatörlük, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemleriyle yönetilmiştir. Küçük krallıkları ve dukalıkları birleştirerek diğer Avrupa devletlerine kıyasla erken bir tarihte bütünlüğünü tamamlayan Fransa, "mutlakiyetçiliğin ana vatani" olarak tanınmış, siyasi ve idari alanda birçok ülke tarafından model alınmıştır. Fransa'nın birleşme arzusu

günümüzde merkeziyetçi özelliğiyle bilinen Fransız yönetim sisteminin oluşumunun da temel sebebi olmuştur (Yayla, 2014: 109-111).

Fransa'nın siyasi ve idari yapısı, tarihsel süreçte sahip olduğu dört temel özellik üzerinden şekillenmiştir. Bunlar; devlet müdahaleciliği, merkeziyetçilik ve hiyerarşik yapı, elitist kamu personel yapısı ve idare hukukudur (Sobacı, 2014: 162).

Devlet müdahaleciliği, Napolyon Dönemi'nden günümüze değin gelen bir anlayışın sonucudur. Bu anlayışa göre devlet, toplumu bütünleştirmenin bir aracı olarak görülmekte ve bu nedenle de vatandaşlara daha az katılımcı bir rol verilmektedir (Peters, 2008: 121-122). Merkeziyetçilik ve hiyerarşik yapı, ülkedeki yerel yönetim birimlerinin karakteristik özelliklerini belirlemiştir. Merkezi idare tarafından belirlenen politikaların yerel düzeyde uygulamaya geçirilmesi noktasında il yönetimlerinde yer alan valiler, yerel ile koordinasyonun sağlanmasında önemli rol üstlenmektedirler (Jones, 2006: 80). Kamu personel yapısı nedeniyle ülkede devlet memurluğu, elit olarak nitelenen üst düzey grupların sahip olduğu sosyal ve politik bir statüye sahiptir. Bunun yanında ülkenin siyasi ve idari yapısında etkisi öne çıkan bir diğer unsur ise idare hukukudur. Taşındığı anlam ve önem neticesinde idare hukuku, Fransa'da yönetimin temel rolünü ve görevlerini tanımlamakta, yöneticilerden risk almak yerine kuralların doğru şekilde olaylara uygulanması beklenilmektedir (Clark, 1998: 99-100). Fransa, yarı-başkanlık sisteminin uygulandığı ve güçler ayrılığı prensibine göre örgütlenmiş devlet yapısına sahip olan bir ülkedir. Devletin yürütme gücü, cumhurbaşkanı ile hükümet arasında paylaşılmıştır. Cumhurbaşkanı, devletin başıdır. Fransa'nın siyasi yapısının genel özellikleri şu şekilde sıralanabilmektedir (Erbay, 1999: 58-59):

- Halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı beş yıl süreyle görev yapmakta ve aynı kişi ikinci kez cumhurbaşkanı seçilebilmektedir.
- Hükümetin yürütülmesinden başbakan sorumludur. Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından atanmakta iken bakanlar ise başbakanın teklifi üzerine cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır.
- Yürütme gücüne sahip olan hükümetin taşradaki ilk kademe temsilcileri valilerdir.
- Valiler, İçişleri Bakanı ve Başbakan'ın önerisi, Bakanlar Kurulu kararı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanırlar. Merkez konumundaki ilin valisi aynı zamanda bölge valiliği görevini de yürütür. Vali, devleti temsil eder. Görevli olduğu ildeki devlet hizmetlerinin yürütülmesinden sorumludur. İlçelerde kaymakamlar, valinin hiyerarşisi altında görev yaparlar.
- Yasama yetkisi Millet Meclisi ve Senato'dan oluşan parlamento aittir. Millet Meclisi vatandaşlar tarafından 5 yıl için seçimle seçilen 577 üyeden, Senato ise her üç yılda bir 1/3'ü değiştirilen ve 9 yıl için seçilen 321 üyeden meydana gelmektedir. Seçimler "grand electors" denilen ve milletvekilleri, il genel meclisi üyeleri ve belediye meclisi üyeleri temsilcileri tarafından yapılır.
- Yargı görevi bağımsız mahkemeler tarafından yürütülür.
- Bu organların dışında Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Sayıştay, Yargıtay, Ekonomik ve Sosyal Konsey gibi çeşitli üst yargı ve danışma birimleri de bulunmaktadır.
- Ülkenin idari yapısı temelde Paris'teki merkezi bakanlıklar (departements) ile bakanlıkların bölge ve illerde bulunan alan hizmetlerinden (field services) oluşmaktadır (Sobacı, 2014: 162).
- Üniter devletlerde yerel yönetimlerin merkezi yasama organının karar alma faaliyetlerine katılması söz konusu değildir. Dolayısıyla yerel yönetim birimlerinin yasama organında temsili de söz konusu olmamaktadır. Ancak bir istisna olarak Fransa'da, ikinci meclis işlevi gören Senato'ya yerel yönetim birimlerini temsil etme fonksiyonu verilmiştir (Gözler, 2018: 94).

2. Fransa'da Yerel Yönetimler

Avrupa toplumlarında yerel yönetim düşüncesinin oluşması uzun bir tarihsel geçmişe sahiptir. Feodal sistemin Avrupa'da oluşturduğu bölünmüş yapı, Avrupa ülkelerinde kendine özgü bir yerel yönetim yapısının gelişimine olanak sağlamıştır. Dönemin aydınları, yönetim düzenleri ile ilgili düşüncelerini yazdıkları eserler vasıtasıyla topluma aktarmak için çabalamışlardır. İngiliz Anglo-Sakson kültüründen etkilenen Fransız yazarlar da eserlerinde yerel yönetimler hakkındaki düşüncelerinden bahsetmişlerdir. Jean Bodin, Montesquieu, Condorcet, Abbe-Sieyes gibi birçok düşünür Fransa'da yerel yönetim düşüncesine katkı sağlamıştır (Keleş, 2009: 43-45).

Fransa’da uygulanan yerel yönetim sistemi, düşünsel kökleri ve uzun geçmişe dayanan yapısıyla birçok ülke tarafından model alınmıştır. Çalışmanın bu bölümünde Fransa’da yerel yönetimlerin geçmişine kısaca yer verildikten sonra hukuki düzeyde yerel yönetimlerin sahip olduğu temel özelliklere değinilecektir.

2.1. Geçmişte Yerel Yönetimler

1789 Devrimi’nden önce krallar tarafından merkeziyetçi anlayışla idare edilen Fransa’da, 1789 yılından sonra yerinden yönetim anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. 14.12.1789 tarihli Kanun ile 83 il (departements) ve bölge altı seviyede kantonlar (cantons) oluşturulmuş, bunun yanında kökleri Orta Çağ’a kadar uzanan yaklaşık 44.000 şehir ve kilise yönetimi de hiçbir kriter gözetilmeksizin belde (communes) olarak kabul edilmiştir. Böylece Fransa genelinde karar organları seçimle işbaşına gelen üç kademeli bir yerel yönetim sistemi kurulmuştur (Koçdemir, 1999: 103-104).

1791 tarihine gelindiğinde devrimci güçler tarafından hazırlanan yeni Fransız Anayasası’na göre ülkenin departmanlar (iller) ve komünlerden (belediyeler) oluşan üniter bir sisteme göre yönetilmekte olduğu görülmektedir. Bu dönemde iktidar gücünü elinde bulunduran Napolyon Bonapart, 17.02.1800 tarihinde çıkarılan bir kanunla yerel yönetimler üzerindeki merkeziyetçi etkisini göstermiştir. Bu kanun, üç kademeli yerel yönetim sistemini korumakla birlikte yerel yönetim birimlerinin yetkilerini kısıtlamıştır. Temsil organları ve daire amirleri, merkezi hükümet tarafından atanmaya başlanmıştır. Merkezden atanan valiler, il idarelerinin başında görev yapmakta iken ilçelerde (arrondissements) kaymakamlar, beldelerde ise belediye başkanlarının valiler tarafından atanacakları hükmü getirilmiştir. Böylece en alt kademedeki en üst kademeye kadar Fransa genelinde kesintisiz bir hiyerarşi örüntüsü kurulmuştur. Bu sistemde yereldeki yetkiler, yetki genişliği esasına göre kullanılmış ve belediye başkanları merkezi idarenin vesayeti altında bulunmuştur (Koçdemir, 1999: 103-104; Sakıncı, 2012: 69).

19. yüzyıl boyunca Fransa’da merkeziyetçi anlayış korunmuş, yüzyılın sonuna doğru bu anlayışta değişim yaşanmıştır. 1871 yılında vilayet meclis başkanları, 1884 yılında ise belediye başkanları merkezi hükümet tarafından atanmak yerine seçilmiş organlar tarafından seçilmeye başlanmıştır (Koçdemir, 1999: 105). Bu katı merkeziyetçilik anlayışı uzun yıllar boyunca devam etmiş ve ancak 1970’lerden sonra başlayan girişimlerle katı merkeziyetçiliğin yumuşatılması ile yerel yönetimlerin güçlendirilmesi söz konusu hâle gelebilmiştir (Akçakaya, 2003: 154). 1982 yılında uygulamaya giren bir dizi kanunla birlikte yerel yönetimler üzerindeki merkezi yönetimin vesayet denetimi sınırlandırılmış ve yerel yönetim birimleri hareket alanı kazanmaya başlamıştır. Yapılan reformlar neticesinde Fransa’daki yerel yönetim türlerinin sayısı artmış ve yerel yönetim birimleri birçok açıdan değişime girmiştir (Sobacı, 2014: 165). O dönem cumhurbaşkanlığını görevini yürüten François Mitterrand’ın büyük etkisinin olduğu reformlar, ülkede 1800’lü yılların başında Napoleon tarafından yapılan yerel yönetim reformlarının ardından gerçekleştirilen en büyük reformlar olarak anılmıştır (Terrell, 2017: 130).

Mitterrand’ın yerel yönetimlere ilişkin politikası, yerel yönetimlerin idare fonksiyonunu genişletmek, halka daha yakın olan birimlere daha çok yetki devretmek üzerine olmuştur. Yerel birimlere gelir kazandırabilmek için daha çok yetki verilmiştir (Safran, 1998: 152; Terrell, 2017: 131). Ülkede 1982 yılından sonra yaşanan değişimler ile yerinden yönetim anlayışı anayasal düzende de etkili olmaya başlamıştır. 1982 yılında yapılan Fransız Yerel Yönetim Reformu ile daha önce valiler tarafından yürütülen İl Genel Meclisi başkanlığı görevi, bu meclis içerisinde seçilecek bir başkana verilmiştir (Toksöz, 2009: 58-60). 1983, 1985 ve 1986 yıllarında kabul edilen kanunlarla yerel yönetimlere büyük ölçüde yetki devri yapılmış, yerel yönetim birimleri arasında hiyerarşik ilişkinin bulunmaması kural olarak benimsenmiş, mali kaynak aktarımı konusunda da iyileştirmeler yapılmıştır. 1992 yılında yapılan düzenlemelerle valilerin yerel yönetim birimleri üzerindeki vesayet yetkisi kaldırılmış, valiye arabuluculuk rolü yüklenmiştir (Sobacı, 2014: 166-167). 2003 yılında yapılan anayasa değişikliği ise anayasaya desantralizasyon kavramının eklenmesi, bölge yerel yönetiminin anayasal hâle gelmesi, yerel yönetimlere referandum yapma ve bu vasıta ile karar alabilmesi yetkisi verilmesi gibi birçok yeniliği getirmiştir (Canatan, 2006: 306-311). Böylece ülkede bölge yerel yönetim birimleri anayasal dayanağa kavuşmuş ve daha çok hizmetin yerel düzeyde yürütülebilmesi için yetki sahibi olmuşlardır.

2.2. Yerel Yönetim Birimleri

Fransa'da günümüzde yerel yönetimler belediye (commune), il (departement) ve bölge (region) olarak üç kademeli görünümündedir. Bunlardan en küçük birimler belediyelerdir. İkinci kademede il yönetimleri bulunmaktadır. En büyük birimler olan üçüncü kademede ise bölge yönetimleri yer almaktadır. İl ve bölge yönetimleri 2015 yılına kadar genel yetkili olarak faaliyet göstermekte iken 7 Ağustos 2015 tarihli bir kanunla bu genel yetki kaldırılmış, il ve bölge yönetimleri sadece kanunlarda gösterilen konularda faaliyet gösterir hâle gelmiştir. Böylece Fransa'da belediye yönetimleri genel yetkili, il ve bölge yönetimleri ise özel yetkili kılınmıştır. Böylelikle yetki konusundaki bir tereddüt durumunda belediye yönetimlerinin söz sahibi olacağına hükmedilmiştir (Gözler, 2018: 110-115).

4 Ekim 1958 tarihli Fransız Anayasası'nın 72. maddesi yerel yönetimlerin tasnifini yapmaktadır. Anayasaya göre ülkedeki yerel yapılanma "belediyeler, iller, bölgeler, özel statülü idareler ve deniz-aşırı idareler" den oluşmaktadır. Özel statülü idareler ve deniz-aşırı idareler, anayasa ile verilen yetki doğrultusunda oluşturulan özel nitelikli birimlerdir. Anayasada yerel yönetimler ile ilgili temel ifadeler şu şekildedir:

- Yerel yönetimler gerektiğinde yeni bir yasa ile kurulabilir.
- Bölgesel olarak en etkin hizmeti görmek için yerel yönetimlerin karar alma yetkisi bulunmaktadır.
- Yerel yönetimler seçilmiş meclislerce serbest şekilde yönetilirler. Meclisler, görevleriyle alakalı düzenleyici işlem yapma yetkisine sahiptirler.
- Herhangi bir yerel birim diğer yerel ölçekteki birimler üzerinde vesayet yetkisine sahip değildir. Hizmet birlikleri şeklindeki oluşumlara yasayla izin verilebilir.
- Ulusal çıkarları koruma amacıyla hükümet üyelerini temsil eden devlet temsilcileri yerel organlarda görev alırlar.
- Yerel seçmenler görüşülmesini istedikleri konular için dilekçe verme hakkına sahiptirler.
- Yerel organlar alınması gereken kararlar için gerektiğinde referandum düzenleyebilirler.
- Yerel yönetimlerin sınırlarının, yetkilerinin değiştirilmesi, seçmenin görüşüne başvurularak gerçekleştirilir.
- Yerel yönetimlerin, üzerinde serbestçe kullanım hakkına sahip oldukları gelirleri bulunmaktadır. Gerekliğinde vergi matrah ve oranlarının yerel organlarca belirlenebilmesine yasayla izin verilebilir.
- Fransa'da yerel yönetim birimlerinin yürütme organlarının başında bulunan belediye başkanları, il meclisi başkanları ve bölge meclisi başkanları, halkın seçtiği yerel meclisler tarafından seçilmektedir (Gözler, 2018: 185). Yani halk; belediye, il ve bölge meclis üyelerini seçmekte, bu meclis üyeleri de başkanları seçmektedir.

2.2.1. Belediyeler

Fransa'da belediyeler en küçük yerel yönetim birimleri olarak nüfus veya fiziki ölçek açısından herhangi bir ayrıma tabi tutulmamıştır. Belediyeler kırsal alanlara özgü köy-kasaba gibi örgütlenme ve yönetim birimleri bulunmadığı için en alt kademe yönetim birimi olarak kabul edilmektedir (Toksöz, 2009: 59). Dolayısıyla yoğun nüfuslu bir belediye olabileceği gibi çok düşük nüfusa sahip bir belediye de bulunabilmektedir. Ülkede çok sayıda belediye birimi bulunması da bu durumdan ileri gelmektedir. Fransa Ulusal Ekonomik Çalışmalar ve İstatistik Enstitüsü (INSEE)'nin Şubat 2015 rakamlarına göre Fransa'da 36,681 belediye (communes) bulunmaktadır. Bu belediyelerden 36,552'si Fransa anakarasında, 129'u ise deniz-aşırı topraklarda yer almaktadır (Insee, 2018).

Fransız devlet geleneğinin bir unsuru olarak tüm yerel yönetimler eşit statüye sahiptir. Yönetim şekilleri aynıdır ve belediyelerin birbiri üzerinde vesayet yetkisine sahip olmaları söz konusu değildir (Yıldız, 2012: 313). Ülkede belediye sayısının çokluğu ve belediyelerin ölçek açısından büyük farklılıklar göstermesi, belediyeler arasında kaynakların eşitsiz dağılımına yol açabilmektedir. Bu nedenle, Belediye Hizmet Birlikleri olarak adlandırılan kuruluşlar bu sorunların giderilip, belediyeler arası iletişim ve etkileşime daha aktif bir yapı kazandırmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu yapılardan "syndicates" (belediye iş birlikleri), belediyelerin daha sık başvurduğu bir yöntemdir. Su, kanalizasyon ve çöp toplama hizmeti gibi farklı birçok hizmeti sunmak amacıyla kurulan "syndicates"lerden 15.000 tanesi tek amaçlı, 3.000'i ise çok amaçlı olarak kurulmuştur. Bu da belediyeler arasındaki hizmet odaklı iş birliklerinin fazlalığını göstermektedir (Toksöz, 2009: 60).

Belediyelerin görevleri ise genel olarak yerel yönetimlerden beklenen hizmetleri içermektedir. Bu görevlerden bazıları şu şekildedir (Erbay, 1999: 62):

- Belediye sınırları içerisinde bulunan yolları yapmak,
- Sosyal hizmetler ile ilgili görevleri yerine getirmek, eğlence ve park alanları oluşturmak,
- Anaokulu ve ilkokul yapmak, bunların bakımını ve onanımını yapmak,
- İçme suyu, atık su ve kanalizasyon tesislerini yapmak,
- Bayındırlık, arazi kullanımı işlemleri, imar ve inşaat işleri ve sosyal konutlar yapmak.
- Spor tesislerinin bakımını sağlamak ve sportif faaliyetleri desteklemek,
- Belediyeler arası kalkınma projelerini yürütmek,
- Belediye sınırları içinde taşımacılık hizmetlerini planlamak,
- İtfaiyecilik hizmetleri yürütmek.

2.2.2. İller

İl idareleri (departements) Fransa'nın merkeziyetçi yönetim yapısının yereldeki uygulanma alanlarıdır. Fransa Ulusal Ekonomik Çalışmalar ve İstatistik Enstitüsü (INSEE)'nin rakamlarına göre günümüzde Fransa genelinde 101 adet il örgütlenmesi bulunmaktadır. Bunlardan 96'sı anakarada iken kalan birimler deniz-aşırı topraklarda bulunmaktadır (Insee, 2018).

Ülkede il yönetimleri, genel meclis vasıtasıyla karar alma faaliyetlerini yürütmektedir. Meclis, il dâhilinde seçim bölgesi olarak belirlenen her kantondan bir üye seçilerek oluşturulur. Genel meclis, kendi üyeleri arasından yürütme organı işlevi gören genel meclis başkanını, başkan yardımcısını ve daimî encümeni teşkil eden diğer üyeleri seçer. Mutlak çoğunlukla seçilen ve çalışma süresi üç yıl olan başkan ilin siyasi ve idari sorumlusudur. Bütçeyi hazırlar sunar ve harcamaları denetler. İl hizmet birimlerinin başı olan başkan kamu mallarını ve polisi yönetir. 1982 yılında idari yapıda başlatılan reform çalışmaları sonucu, daha önce valinin yerine getirdiği yürütme görevi il genel meclisi başkanına verilmiştir (Erbay, 1999: 65). Böylelikle yerel yönetimler konusunda önemli bir adım atılmış, yürütme gücü merkezin taşradaki temsilcisi olan valinin eliyle değil, seçilmiş yöneticilerin aracılığıyla karar alma mekanizmasının önü açılmıştır.

Fransa'da illerin yetkileri çeşitli kanunlarda tek tek sayılarak gösterilmiştir. İller; sosyal yardım, sosyal konut, sağlık, ulaşım, eğitim, kültür gibi konularda yetkili durumdadırlar (Gözler, 2018: 116). İl hizmet birimlerinin yapmakla yükümlü olduğu görevler ise kısaca şu şekilde sıralanabilir (Erbay, 1999: 65):

- Bakıma muhtaç kişilere konaklama ve ulaşım imkânları sunmak,
- İmar ve iskân planları hazırlamak,
- İl yollarının onarımını yapmak,
- Ekonomik kalkınma projelerinde rol almak,
- Sanayi bölgeleri tahsis etmek,
- Eğitim hizmetleri için belediyeler yardımında bulunmak,
- Çevreyle ilgili her türlü koruma önlemleri almak,
- Su temininde sorun yaşayan belediyelere yardımında bulunmak,
- Şehirlerarası ulaşım hizmetlerini geliştirmek,
- Kültürel hizmetler, spor ve turizm alanında teşvik edici faaliyetlerde bulunmak.

2.2.3. Bölgeler

Bölge (region) bir yerel yönetim birimi olarak Fransa'da ilk kez 2 Mart 1982 tarihli bir kanun ile oluşturulmuştur (Akçakaya, 2003: 160). 1 Ocak 2016 tarihinden önce ülkede 27 bölge yönetimi bulunmaktayken, bazı bölgelerin sınırları değiştirilmiş ve isim değişikliğine gidilmiştir. Bu tarihten itibaren ülke, 13'ü Fransız anakarasında olmak üzere toplam 18 bölge yönetimine ayrılmıştır (French Entree, 2018).

Ülkede bölge yönetimlerinin yetkili olduğu alanlar çeşitli kanunlarda tek tek sayılarak gösterilmiştir. Bölgeler; ekonomi, arazi düzenlemesi, çevre, su yolları, limanlar ve ulaşım ile ilgili konularda yetkili durumdadırlar (Gözler, 2018: 116). Bölge yerel yönetimleri, sanayinin ve toplumsal hizmetlerin geliştirilmesi noktasında da bazı görevlere sahiptirler (Keleş, 2009: 89). Bunların içerisinde ekonomik gelişme, toprak planlaması, eğitim hizmetleri gibi sorumluluk alanları mevcuttur. Bölge yerel yönetimleri bu görevleri yerine getirebilmek için şirketlere destek sağlama, ekonomi alanında iş birliği

için “ekonomik gelişmeye dair bölge şemaları” düzenleme ve arazi planlaması yapabilmek için “arazinin düzenlenmesi ve gelişimine dair bölge şemaları” hazırlama yetkilerine sahiptirler. Eğitim konusunda ise bölgeler, lise ve dengi okullarına yer sağlanması, bina yapımı, personel istihdamı ve mesleki eğitimler düzenlenmesinden de sorumludurlar (Yıldız, 2012: 315).

Yukarıda söz edilen üç temel yerel yönetim biriminin dışında farklı yerel yönetim birimleri de bulunmaktadır. Özel statü idareler olarak adlandırılan yönetim birimleri Paris, Lyon ve Marsilya’da bulunmaktadır. Bu şehirler Fransa’nın ekonomik, ticari ve siyasi bakımdan en büyük merkezlerini oluşturmaktadır. Söz konusu şehirlerin “özel statülü idare” olarak anılmasının nedeni bölge içerisinde hem il yönetimi hem de belediye yönetimi bulundurmasından dolayıdır. Örneğin Paris, bu iki yerel yönetim birimini kapsayan “Paris Konseyi” adında tek bir meclis tarafından yönetilmektedir (Yıldız, 2012: 315).

Son olarak anayasal sınıflandırmada yer alan ve yukarıda da değinilen deniz-aşırı topraklar, Fransız anakarasında bulunmayıp merkezi idareye bağlı bulunan birimler olarak yönetilmektedir. 1958 tarihli Fransız Anayasası’nın 72,73 ve 74. maddelerinde bahsedilen bu birimler idari açıdan yerinden yönetim tarzı bir yapıya sahip olduğu görülmekle birlikte diğer yerel yönetim birimlerine kıyasla üzerlerinde merkezi idarenin vesayetini daha çok hissetmektedirler. Fransız Anayasası’nın 72. maddesinin 4. fıkrasında “Cumhurbaşkanı, hükümet ve iki meclisin birlikte Resmi Gazete’de yayınlanan önerisi üzerine, bir deniz-aşırı yönetim biriminin teşkilat biçimi, yetkileri veya yasama rejimi konusunda o birimin seçmenlerinin görüşüne başvurulmasına karar verebilir.” denilmektedir. 73. maddede yer alan “deniz-aşırı illerde ve bölgelerde yasalar ve tüzükler doğrudan uygulanır. Bu idarelerin kendine özgü özelliklerine ve zorluklarına bağlı olarak bazı uyarlamalar yapılabilir.” yerel düzeyde karar alma mekanizmalarına fırsat verebileceği düşünülebilir.

3. Fransa’da Güvenlik Hizmetleri

Dünya üzerinde hem demokratik hem de demokratik olmayan veya otoriter olarak nitelendirilen ülkelerin birçoğu ulusal güvenlik teşkilatına sahiptirler. Güvenlik teşkilatları ülkelerin siyasi ve idari örgütlenme tarzlarına bağlı olarak farklı şekillerde örgütlenmiştir. Örneğin federal yönetim yapısına sahip olan Amerika Birleşik Devletleri’nde parçalı hâlde polis güçleri bulunmakta iken üniter yapıya sahip ülkelerin birçoğunda hükümet tarafından yönetilen merkeze bağlı güvenlik birimleri bulunmaktadır (Terrill, 2013: 131). Otoriter ülkelerdeki polis güçlerini demokratik ülkelerdeki merkezleşmiş polis güçlerinden ayıran temel unsur, hesap verebilir bir polis teşkilatı için daha fazla mekanizmanın bulunmasıdır. Bu ülkelerde genellikle bakanlık düzeyinde güvenlik güçlerinin ulusal parlamentolara karşı sorumlulukları mevcuttur. Dahası bu ülkelerde polis, vatandaşların taleplerine karşı daha duyarlıdır (Bayley, 1999: 9).

Fransa’nın güvenlik teşkilatı, ulusal merkezi polis sisteminin tipik bir örneği olarak tanımlanmaktadır (Loveday, 1999: 132). Fransız idari sistemi ve bu sistem üzerinde örgütlenen güvenlik hizmetleri, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi birçok Avrupa ülkesi tarafından model olarak alınmıştır. Bu ülkelerin güvenlik teşkilatları Fransız geleneğinden esinlenerek oluşturulmuştur. Fransız İhtilali, siyasi ve idari yapıda olduğu gibi Fransız polis sistemi üzerinde de etkisini göstermiştir. Fransa’nın güçlü bir askeri düzenle ayakta kalabileceğini düşünen Napolyon Bonapart, güvenlik birimlerinin güçlendirilmesi için çaba harcamıştır. Devamında tahta gelen III. Napoleon, ülkenin sosyalist akımlar altında çalkantılı günler geçirdiği dönemlerde polis birimlerini birer yönetim organı olarak kullanmış ve 1854 yılına gelindiğinde ülkedeki tüm polis birimlerini düzenli hâle getirmiştir (Devroe and Ponsaers, 2017: 27).

1958 tarihli Fransız Anayasası’nda merkezi idare ile yerel yönetim birimleri arasında hangi yetkilerin paylaşılacağına ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. Fransız Anayasası bu noktada yetki paylaşımının kanunla yapılacağına hükmetmiştir. Bu doğrultuda Fransa’da yerel yönetim birimlerine verilen genel yetki, o yerel birimin kendi işleri ile sınırlandırılmıştır. Bu noktada savunma, güvenlik, adalet gibi konular merkezi idarenin yetki sahası içinde kalmıştır. Bahsedilen konularda karar alma yetkisinin merkezi idareye ait olduğu kabul edilmiştir (Gözler, 2018: 109-114).

1981 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Mitterrand’ın yukarıda da bahsedildiği üzere yerel yönetimlere verdiği destek, ülkedeki merkezîyetçi anlayışın daha da yumuşamasına zemin hazırlamıştır.

1982 yılında ülkede gerçekleştirilen yerel yönetim reformu, güvenlik hizmetlerinin yerel bölgelerde teşkilatlanmasında büyük bir etken olmuştur. Hatırlanacağı üzere Fransa'da bu yıldan sonra yerel yönetimlere büyük ölçüde yetki devri yapılmış, yerel yönetim birimlerinin yetkileri bu süreçte artırılmıştı. Tabii olarak güvenlik hizmetleri de bu güç devrinden payını almıştır.

Bonnemaison Politikası olarak da bilinen Bonnemaison Komite Raporu, Fransa'nın modern güvenlik teşkilatlanmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Söz konusu rapor, 1981 yılının yaz aylarında ülkenin birçok kentinde yaşanan kargaşa neticesinde ortaya çıkan suç olaylarıyla mücadele için hazırlanan bir kılavuz niteliğindedir. Raporun yazımı hükümet tarafından suç kontrol yöntemlerinin araştırılması talebi üzerine Gilbert Bonnemaison başkanlığındaki 800 belediye başkanının katılımıyla başlamış ve 1982 yılı içerisinde tamamlanmıştır. Dayanışma, birleşme, önleme ve yerellik konuları üzerine odaklanan rapor, daha etkin bir iç güvenlik politikası için yerel şartlara uyum kapasitesi yüksek olan yerel birimlere vurgu yapmıştır. Bu yolla bürokratik engellerin aşılması, yerelde kurulan ilişkiler ve ortaklıklar yoluyla daha etkin bir güvenlik mekanizması kurulabileceği saptanmıştır. Yerelde güçlü olan sosyal dayanışma ağları bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle güvenlik konusunda yeni bir yaklaşım geliştirilmiş, yerele güç aktarımı önerilmiştir. Raporun uygulanmaya geçirilmesiyle birlikte Fransa'da ulusal, bölgesel ve yerel etkileri olan suç önleme birimleri kurulmuştur (Crawford, 2002: 217-218).

Bonnemaison Raporu, belediye başkanlarının güvenlik hizmetlerinin düzenlenmesine ağırlık vermelerini sağlamış, merkezi ve yerel güvenlik hizmetlerinin sorgulanmasının yolunu açmıştır. Nitekim raporun yayınlanmasından sonraki ilk üç yılda belediye polislerinin sayısı dört katına çıkmış, belediyelerin sorumluluk sahası içinde kalan alanlarda suç önleyici kamera vb. ekipmanların sayısında da büyük artış gözlenmiştir (Maillard ve Mouhana, 2017: 78).

3.1. Fransa'da İç Güvenlik Teşkilatı

Avrupa'da iç güvenlik teşkilatının sadece ulusal düzeyde örgütlendiği çok az sayıda ülke bulunmaktadır. Ülkelerin büyük bir çoğunluğunda iç güvenlikten sorumlu birimler hem ulusal hem de yerel düzeyde örgütlenmişlerdir. Yani doğrudan merkezi idareye bağlı bir polis gücünün yanında yerel yönetim birimlerine bağlı olarak görev yapan güvenlik güçleri de bulunmaktadır. Fransa da hem ulusal hem de yerel düzeyde örgütlü iç güvenlik teşkilatına sahip olan bir ülke olarak bilinmektedir (Cole, 2017: 25).

1941'den sonra Fransa'da iç güvenlik birimleri Ulusal Jandarma ve Ulusal Polis isimleriyle iki ana birim altında, 1983'e kadar olan dönemde sadece ulusal düzeyde teşkilatlanmıştır (Donnelly, 2013: 37). Ulusal Polis (police nationale), İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapmakta iken Ulusal Jandarma (gendarmerie nationale) Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermiştir. 1983 yılında Fransız hükümeti tarafından belediyelere kendi polis güçlerini oluşturma izni verilmiştir. Bu izinle birlikte çok sayıda belediye tarafından yerel polis birimleri kurulmuştur (Kania, 1989: 125). Böylelikle ulusal düzeydeki polis güçlerinin yanında yerel düzeyde yetki sahibi olan belediye polisleri de eklenmiştir.

Fransa'da kolluk personelinin büyük bir kısmı devlet görevlisi niteliğinde, diğer bir ifadeyle doğrudan merkezi idareye bağlıdır. Jandarma ve polis teşkilatı içerisindeki personeller bu gruba dahildir. Bunun dışındaki kolluk personeli ise belediyelere bağlıdır. Bunlar da kır bekçisi (garde champêtres) ve belediye zabıta memuru- ya da belediye polisi- (agents de police municipale) olarak ikiye ayrılmaktadır (Gözler, 2003: 448).

Alt kısımdaki tablo Fransız iç güvenlik teşkilatının merkezi idare ile yerel yönetimler üzerindeki dağılımını göstermektedir (Tablo 1). Bölge, il ve belediye olarak üçlü kademeye sahip yerel yönetim birimlerinin bulunduğu Fransız idari sisteminde Ulusal Polis, 10.000 ve üzerinde nüfusa sahip olan her ilde teşkilatlanmıştır. Ulusal Jandarma ise başkent Paris ve ülkenin bazı bölgelerinde komutanlıklar şeklinde teşkilatlı bir yapıya sahiptir. Bu birim, Ulusal Polis'in sorumluluk sahası dışında bulunan 10.000'in altında nüfusa sahip illerin güvenliğinin sağlanmasından sorumludur (Kania, 1989: 125-126).

Tablo 1: Fransız Polis Sistemi

Ulusal Düzey	Bölgesel Düzey	Yerel Düzey
<ul style="list-style-type: none"> • Ulusal Jandarma • Ulusal Polis		<ul style="list-style-type: none"> • Belediye Polisi • Kır Bekçisi

Kaynak: Elke Devroe and Paul Ponsaers, “European National Police Systems and Metropolitan Realities”. *Policing European Metropolises*, Routledge, New York, 2017: 30)

3.1.1 Ulusal Polis

Ulusal düzeyde, illerde teşkilatı bulunan Ulusal Polis, adli suç araştırmaları, genel istihbarat ve sınır güvenliği ile ilgili faaliyet gösteren birimlerle sürekli bir ilişki içerisinde. Ayrıca Cumhuriyet Muhafızları (CRS) ile de yakın işbirliği hâlinde faaliyet göstermektedir (Kania, 1989: 125).

Ulusal Polis teşkilatına giriş, ülkede diğer kamu memuriyetlerine giriş ile benzer şekilde olmaktadır. Teşkilat içerisinde iki temel grup yer almaktadır. Bu grupların sınırlarını belirleyen, polis adaylarının eğitim düzeyidir. Alt düzeyde yer alan polisler genellikle lise mezunu veya lise mezuniyetinden sonra kısa süreli üniversite eğitimi almış (ön lisans derecesine sahip) kişilerden oluşmaktayken, üst düzey polisler ise genellikle lisans derecesine sahip adaylar arasından seçilmektedir. Her grup farklı eğitimlerden geçmektedir ancak gruplar arasında geçiş yapmak mümkündür. Örneğin CRS için seçilen bir aday, daha yoğun askeri tarzda eğitime tabi tutulmaktadır (Kania, 1989: 126). Bunun dışında teşkilat içerisindeki idari işler de yine polislik eğitiminden geçmiş adaylar arasından seçilen polisler tarafından yapılmaktadır. Bu grup tüm polisler içinde yaklaşık %20’lik kesime tekabül etmektedir (Randa’dan aktaran: Kania, 1989: 126).

Ulusal Polis, İçişleri Bakanlığı teşkilatına bağlı olarak görev yapmaktadır. Teşkilatın başında hükümet tarafından ataması yapılan bir müdür bulunmaktadır. Valiler, Ulusal Polis’in teşkilatı içerisindeki koordinasyonunu sağlamakla yükümlüdür. Uygulanacak emir ve talimatlar valiler aracılığıyla polis ve jandarma teşkilatına gönderilmektedir. Polis teşkilatı idari birim ve icrai (operasyonel) birimler şeklinde iki ana gruba bölünmüştür. İdari birim, polis teşkilatının iç düzen işlemleriyle ilgilenmekte olup icrai birimler ise sahadaki polis güçlerinden oluşmaktadır. Genel müfettişlik, adli polis, genel istihbarat, kamu güvenliği teşkilatı, denetim polisi, sınır kontrolü ve cumhuriyet muhafızları Fransız polis teşkilatının icrai birimleri olarak faaliyet göstermektedir. Ulusal Polis’in ana sorumluluk sahası 10.000 üzeri nüfusa sahip olan şehir merkezleridir (Terrill, 2013: 134-135). 1941 yılında merkezîyet yanlısı Vichy Hükümeti tarafından çıkarılan bir yasayla 10.000 üzeri yerleşim yerlerinin güvenliğinden Ulusal Polis sorumlu tutulmuştur (Loveday, 1999: 148).

Ulusal Polis, görevleriyle ilgili İçişleri Bakanı’na karşı sorumludur. İçişleri Bakanı’da parlamentoda polisi çıkarları ile görev ve yetkilerinden doğan sorumluluklarını temsil etmektedir. Bu yolla polisin hesap verebilir olmasına zemin hazırlanmıştır (Loveday, 1999: 132).

Ulusal Polis’in yapmakla yükümlü olduğu görevler 1995 yılında çıkarılan bir yasa ile tespit edilmiştir. Söz konusu görevler, polis teşkilatı içerisinde yukarıda sayılan birimler tarafından yerine getirilmektedir. Buna göre Ulusal Polis Teşkilatı’nın görevleri (Terrill, 2013: 135):

- Kamu güvenliğinin sağlanması,
- Yasadışı göçün kontrolü,
- Organize suçlarla mücadele,
- Terörizmden korumak,
- Kamu düzenini korumak.

Başkent Paris'in güvenliği 1800 yılından bugüne değin Ulusal Polis teşkilatı içerisinde bulunan "Prefecture de Police de Paris" isimli birim tarafından sağlanmaktadır. Bu teşkilat Siyasal, kültürel ve turistik açıdan büyük önem taşıyan kentin güvenliğinin özel birimler tarafından sağlanması kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır (Mouhana'dan aktaran: Devroe and Ponsaers, 2017: 29). İlk bakışta yerel bir polis gücü olarak belediye başkanının kontrolünde olacağı düşünülen Paris polisi, valinin sorumluluğunda olup merkezi hükümetin kontrolü altındadır (Dennis ve Erdos, 2005: 148-149). Özel statülü idareler olarak adlandırılan Lyon ve Marsilya da benzer şekilde valilerin sorumluluğu altında bulunmaktadır (Mairi de Paris, 1985: 60, akt. Dennis ve Erdos).

3.1.2. Ulusal Jandarma

1941 yılından önce Jandarma, belediyelerin sorumluluk sahası içinde bulunan alanlarda güvenlikten sorumlu baş aktör konumundaydı. Vichy rejiminin iktidara gelmesiyle birlikte kentsel alanlardaki güvenlik hizmetlerini tek bir merkezde toplama girişimleri, merkezileşmiş Ulusal Polis gücünü meydana getirmiştir. Böylelikle Ulusal Jandarma'nın belediyelere ait bölgelerdeki sorumluluğu ulusal polis gücüne devredilmiştir (Loveday, 1999: 148; Stead, 1985: 20).

Ulusal Jandarma, başkent Paris ve on bölgede komutanlıklar şeklinde teşkilatlanmıştır. 10.000'in altından nüfusa sahip, herhangi bir belediye sınırına dahil olmayan alanlarda iç güvenliği sağlamanın yanı sıra kırsal alanlarda kanunların uygulanmasından Ulusal Jandarma sorumludur (Kania, 1989: 126). Farklı bir ifadeyle kentsel alanların dışında kalan bölgelerde Ulusal Jandarma'nın sorumluluğu söz konusudur.

Ulusal Jandarma'nın temel olarak 3 ana sorumluluğu bulunmaktadır: Askeri polislik, hava kuvvetleri ve donanma. Ayrıca deniz-aşırı topraklarda yasaların uygulanması için kolluk hizmeti de vermektedirler. İdari açıdan Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak görev yapan Ulusal Jandarma, 2002 yılından sonra etkinliğinin artırılması ve hizmet sunumunun genişletilmesi için operasyonel açıdan İçişleri Bakanlığı'nın kontrolü altına girmiştir. Ülkede 10 askeri bölgeyi temsilen Ulusal Jandarma 10 bölge komutanlığına ayrılmıştır (Terrill, 2013: 138-139). Günümüzde Ulusal Jandarma, güçlü bir merkezi hiyerarşi etrafında örgütlenmiş askeri bir birim olma özelliği taşımaktadır (Devroe and Ponsaers, 2017: 28).

Ulusal Jandarma, Gendarmerie Departementale, Gendarmerie Mobile ve Republican Guard olarak üç ayrı birimden oluşmakta (Terrill, 2013: 139) ve sorumlu oldukları görevler genel olarak şu şekilde sıralanmaktadır (Terrill, 2013: 139; Devroe and Ponsaers, 2017: 28):

- Kamu düzeninin sağlanması,
- Suç soruşturmasının yapılması,
- Trafik suçlarıyla ilgili kontroller.
- Küçük kasabalarda kolluk faaliyetlerinin yürütülmesi.
- Doğal afetler esnasında acil ve gerekli yardım hizmetleri
- Başkent Paris'te resmi geçit törenlerinde ülkenin güvenlik güçlerini temsil etmek (Republican Guard)
- Başkentteki hükümet görevlilerinin korunması (Republican Guard),
- Terörist saldırılar, kitlesel isyanlar, rehine vb. durumlarda gerekli müdahalenin yapılması.

3.1.3. Cumhuriyet Muhafızları

Cumhuriyet Muhafızları -The Republican Security Company (Compagnies Republicaines de Securite-CRS), on askeri bölge merkezinde teşkilatlanmıştır. CRS, ana otoyolların trafik düzeninin sağlanması, toplumsal kargaşa durumlarında müdahale için çevik kuvvet, acil durumlar ve spor organizasyonları gibi etkinliklerde güvenliği sağlanmasından sorumludur (Safran, 1985: 238).

3.1.4. Belediye Polisi

Belediyelerde faaliyet gösteren polis teşkilatları Avrupa'da uzun bir geçmişe sahiptir. Bu nedenle "belediye polisi" kavramı, bazı kesimlerce modası geçmiş eski bir kavram olarak görülmektedir. Ancak kavram son zamanlarda bu tarihsel çerçevenin dışına çıkarak modern anlam kazanmıştır. Durumun temel sebebi ulusal polis teşkilatlarının yerel düzeydeki örgütlenmelerinde meydana gelen değişimdir.

Fransa’da modern belediye polis güçlerinin oluşumu da bu ekseninde gerçekleşmiştir. 1980’li yıllarda ulusal polise destek sağlanması amacıyla belediyelerde polis birimleri oluşturulmuştur (Donnelly, 2013: 14). Ulusal Jandarma ve Ulusal Polis’in hiyerarşik yapısının dışında günümüzde, belediye kontrolünde bulunan ve belediyeler tarafından maaş ödemeleri yapılan çok sayıda belediyede polis birimi bulunmaktadır (Devroe and Ponsaers, 2017: 28).

Fransa’da modern anlamda belediye polis güçlerinin oluşumu yukarıda bahsedilen eski Cumhurbaşkanı Mitterrand’ın yerel yönetim yanlısı politikaları neticesinde olmuştur. 1983 yılından sonra belediye başkanının kontrolünde olacak şekilde belediyelere polis teşkilatı kurma yetkisi verilmiştir (Terrell, 2017: 139).

Fransız polis sisteminin iki kolu olan idari kolluk ve adli kolluk, belediye polisi üzerinde etkiye sahiptir. Birincil görevi kargaşa durumlarına müdahale olan idari kolluk ile suç soruşturmalarından sorumlu olan adli kolluk, belediye polisine birtakım görevler yüklemiştir. Belediye polisi, idari kolluk açısından umuma açık yollarda motorlu taşıtların park denetimleri, eğlence faaliyetlerinin denetlenmesi, market ve sokak satıcılarının denetimi, içecek firmalarının denetimi, şehir planları, çevre ve gürültü denetimleri ile sorumludur. Adli kolluk açısından ise belediye polisi çok sınırlı yetkiye sahiptir. Bu konudaki yetki genel olarak Ulusal Jandarma ve Ulusal Polis’e aittir (Donnelly, 2013: 37-38).

Belediye başkanının kontrolü altında görev yapan belediye polisi, adli kolluk ile ilgili durumlarda hazırladıkları raporları Ulusal Polis veya Ulusal Jandarma ve belediye başkanı vasıtasıyla ilgili savcıya göndermekle yükümlüdürler. Ceza soruşturması yapmak gibi bir yetkileri bulunmamaktadır. Tutuklama yetkilerini sadece suçüstü hâllerinde kullanabilmektedirler, yine bu durumlarda üst birimlere derhal bilgi vermekle yükümlüdürler (Donnelly, 2013: 37-38).

Belediye polisinin ücretleri belediye kaynakları tarafından karşılandığı için zaman zaman bu birim, finansal sorunların kaynağı olarak görülmekte, bazen de ulusal düzeyde taşıdığı kritik önemden dolayı belediye başkanlarınca bu birimlerin işletilmesine gönülsüzce yaklaşılabilmektedir (Devroe and Ponsaers, 2017: 29). Duruma merkezi yönetim açısından yaklaşıldığında ise hükümet, yerelde uzmanlaşan ve kaynağını yerelden alan polis güçleri vasıtasıyla güvenlik maliyetlerini azaltmaktadır. Böylelikle Fransa’da kendi polis gücünü oluşturan belediye sayısı artış eğilimindedir (Waddington, 2003: 245).

3.1.5. Kır Bekçisi

Kır bekçileri, orijinal ismiyle garde-champetre- Fransa’da kırsal alanlarda hizmet gören yerel polis memurlarına verilen isimdir. 1791 yılında Fransız Ulusal Meclisi tarafından komünlere (rural communes) kırsal alanlarda yaşayan halkın mülklerini ve mahsullerinin korunması için kır bekçisi atama yetkisi verilmiştir. 19. ve 20. yüzyıl boyunca bu birimin kurumsal hale getirilmesi için çaba harcansa da istenilen sonuç elde edilememiş ve yerel yöneticiler tarafından atama yapılmaya devam edilmiştir. Kırsal alanlarda yetki sahibi olan ulusal jandarmanın kır bekçileri üzerinde büyük baskısı bulunmaktadır (Emsley, 2000: 95).

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde merkeziyetçi bir anlayışla yönetilen Fransa’da yönetim ve iç güvenlik sistemi, merkezileşmiş bir sistemin gelişmiş hâli olarak dikkat çekmektedir (Devroe and Ponsaers, 2017: 30). Ancak bu durum 1980’li yıllarda, özellikle yerelleşme politikasını destekleyen François Mitterrand’ın hükümete gelmesiyle birlikte esnemeye başlamıştır. Bu yıllarda ivmelenen yerelleşme politikası yerel birimlerde örgütlenen polis teşkilatlarının kurulmasına neden olmuştur. Oluşturulan yeni sistemin avantaj ve dezavantajları tartışmalarını gündeme getirmiştir. Söz konusu sistemin sağlayacağı avantaj ve dezavantajların belirlenmesi sistemin uygulanabilirliğinin ölçülmesi bakımından önem arz etmektedir. Yerelleşme politikasının iç güvenlik hizmetlerine olan etkisindeki avantajlar şu şekilde sıralanabilir:

- Merkezi bütçeden güvenlik hizmetlerine ayrılan harcamalar azalır.
- Yerel dayanışma ağları sayesinde daha etkin bir güvenlik politikası oluşturulabilir.

- Yerel kültüre hâkim olan polis güçleri güvenliğin sağlanması noktasında halk ile yakın ilişkiler geliştirebilir.
- Yerel polis güçleri güvenlik sorunlarına daha hızlı müdahale edebilir.
- Yerel polis güçlerinin yerel birimler tarafından denetlenmesi sorunun kaynağına ulaşılmasında daha etkindir.

Dezavantajlar ise şu şekildedir:

- Ulusal polis teşkilatı ile yaşanan yetki sorunları daha büyük güvenlik zafiyetlerine yol açabilir.
- Düşük bütçeli yerel yönetim birimlerinde güvenlik hizmetlerinin yönetilmesi sorun olabilir.
- Yerel halka yakın olan polis birimleri kayırmacılık için elverişli bir ortam oluşturabilir.
- Yereldeki polis güçlerin az yetkili olması bürokratik sorunlara yol açabilir.
- Yerel polis güçlerinin yerel tarafından denetimi mevzuattan ziyade amirin görüşleri doğrultusunda hareket edilmesine sebep olabilir.

Bu avantaj ve dezavantajlar doğrultusunda yönetim ve iç güvenlik hizmetlerinin ilişkisine Fransa örneği üzerinden bakıldığında şu sonuçlara ulaşılabilir:

- Yerel polis birimleri ile ulusal polis birimleri arasında yetki sorunları yaşanmaktadır. Özellikle kırsal alanlarda güvenlik sorunlarına kimin müdahale edeceği başlıca güvenlik sorunudur.
- Yerel ve ulusal güvenlik birimleri bulunmakla birlikte bölgesel polis teşkilatı bulunmamaktadır. Bölgesel polis birimleri kurularak yetki sorunlarının bu birimler vasıtasıyla aşılması etkin bir iç güvenlik hizmeti sağlanmasında fayda sağlayabilir.
- Fransa'nın il idare yapısı ve güvenlik teşkilatlanmasıyla büyük benzerlikler gösteren Türkiye, karşılaşılan avantajlar ve dezavantajlardan kendisine bir yol haritası çıkabilir.
- Fransa'nın yerelleşme politikası ve iç güvenlik hizmetlerinin değişiminde karşılaşılan durumlar Türkiye'deki güvenlik sorunlarının çözümünde ve yeni bir model kurulmasına örnek teşkil edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akçakaya, M. (2003), Fransa'da yerel yönetimler ve halkın karar alma sürecine katılımı. *Gazi üniversitesi i.i.b.f. dergisi*, 1(1), 153-174.
- Bayley, D. H. (1999). Policing: the world stage. R. I. Mawby (Ed.). *Policing across the world*. (pp. 3-13). London: UCL Press.
- Canatan, B. (2006), Fransa'da 28 Mart 2003 anayasa değişikliği: üniter devlette yerel yönetimlerin yeniden tanımlanması. H. Özgür ve B. Parlak (Ed). *Avrupa perspektifinde yerel yönetimler* (ss. 295-315). Bursa: Alfa Aktüel.
- Clark, D. (1998). The modernization the French civil service: crisis, change and continuity. *Public administration*. 76(1). 97-115.
- Cole, B. (2017). One for all and all for one: fostering accountability in community policing. P. S. Bayerl, R. Karlovic, B. Akhgar and G. Markarian (Ed). *Community policing – a european perspective* (pp. 21-35). Cham: Springer Nature.
- Crawford, A. (2002). The growth of crime prevention in France as contrasted with the English experience: some thoughts on the politics of insecurity. G. Hughes, E. McLaughlin and J. Muncie (Ed.). *Crime prevention and community safety* (pp. 214-240). London: Sage Publications.
- Dennis, N. and Erdos, G. (2005). *Cultures and Crimes*. London: The Institute for the Study of Civil Society.
- Devroe, E. and Ponsaers: (2017). European national police systems and metropolitan realities. E. Devroe, A. Edwards and P. Ponsaers (Ed). *Policing european metropolises* (pp. 23-75). New York: Routledge.
- Donnelly, D. (2013). *Municipal policing in the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
- Encyclopedia Britannica. (27 Kasım 2018). France. <https://www.britannica.com/place/France> adresinden edinilmiştir.
- Emsley, C. (2000). The policeman as worker: a comparative survey. *International review of social history*, 45, 89-110.
- Erbay, Y. (1999). Fransa'da idari sistem ve yerel yönetimler. *Çağdaş yerel yönetimler dergisi*. 8(2), 58-74.
- French Entree. (3 Aralık 2018). New map of France reduces regions to 13. <https://www.frenchentree.com/news/map-of-france-redrawn/> adresinden edinilmiştir.

- Gözler, K. (2003). *İdare hukuku 2. cilt*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Gözler, K. (2018). *Mahalli idareler hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Insee - National Institute of Statistics and Economic Studies. (27 Kasım 2018). <http://www.insee.fr/en/regions/> adresinden edinilmiştir.
- Jones, G. (2006). Why public sector reform does not transform: a processual explanation of the 1989-1997 french experience. *International journal of public sector management*. 19(1). 79-94.
- Kania, R. R. E. (1989). The French municipal police experiment. *Police studies: the international review of police development*, 12, 125-131.
- Keleş, R. (2009). *Yerinden yönetim ve siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçdemir, K. (1999). Mukayeseli mahalli idareler tarihi ve perspektifler. *Türk idare dergisi*, 71(424), 97-123.
- Loveday, B. (1999). Government and accountability of the police. R. I. Mawby (Ed.). *Policing across the world*. (pp. 132-150). London: UCL Press.
- Maillard, d. J. and Mouhanna, C. (2017). France: governing metropolises: the false pretences of metropolisation. E. Devroe, A. Edwards and P. Ponsaers (Ed). *Policing european metropolises* (pp. 77-95). New York: Routledge.
- Paris, de M. (1985). *Livre blanc du Conseil parisien de sécurité et de prévention de la délinquance*. Paris: Hôtel de Ville.
- Peters, G. (2008). The Napoelonic tradition. *International journal of public sector management*. 21(2). 118-32.
- Safran, W. (1985). Law, justice and civil liberties. *The French polity* (pp. 231-247). New York: Longman.
- Safran, W. (1998). Politics in Western Europe (pp. 117-213). *Part two: France*. London: Macmillan Press.
- Sakinç: (2012) *Yerel yönetimler maliyesi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Sobacı, M. Z. (2014). *İdari reform ve politika transferi*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Terrill, R. J. (2013). *World criminal justice systems*. Waltham: Anderson Publishing.
- Toksöz, F. (2009). *Yerel yönetim sistemleri*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Waddington: A. J. (2003). *Policing citizens*. London: UCL Press.
- Yayla, A. (2014). *Karşılaştırmalı siyasi sistemler*. Ankara: Liberte Yayınları.

**2005 SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİM PROGRAMI İLE 2018 SOSYAL BİLGİLER
ÖĞRETİM PROGRAMININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**
2005 SOCIAL STUDIES COURSE CURRICULUM AND 2018 SOCIAL STUDIES COURSE
CURRICULUM COMPARATIVE ANALYSIS

Semih EKER¹

ÖZET

Bu çalışmada, 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) ile 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programları'nın (SBDÖP) karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: 2005 SBDÖP' de bulunan her öğrenme alanındaki üniteler 2018 SBDÖP' de yer almamış ünite yerine doğrudan öğrenme alanları ve kazanımlara yer verilmiştir. Yeni programda ünite anlayışına son verildiği söylenebilir. 2005 SBDÖP' de 17 tane genel amaca yer verilirken; 2018 SBDÖP' de 18 tane özel amaç belirlenmiştir. 2005 SBDÖP' de her üniteye yer alan doğrudan verilecek değer ve beceriler yerine 2018 SBDÖP' de birden fazla değer ve beceri şeklinde öğrenme alanının başında verilmiştir. 2005 SBDÖP' de öğrenme alanı sayısı 9 iken; 2018 SBDÖP' de öğrenme alanı sayısının 7 olduğu görülür. 2005 SBDÖP' de yer alan Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler, Zaman, Süreklilik ve Değişim ile Güç, Yönetim ve Toplum öğrenme alanları 2018 SBDÖP' de yer almazken; Güç, Yönetim ve Toplum ve Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler öğrenme alanlarının kazanımları birleştirilerek ve sadeleştirilerek "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanı oluşturulmuştur. 2018 SBDÖP' de kazandırılmak istenen beceriler Türkiye Yeterlilik Çerçevesi (TYÇ) başlığı altında toplanmış 8 tane yetkinlik maddesi şeklinde sunulmuştur. 2005 SBDÖP' de bu şekilde bir uygulama bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP' de 15 olan doğrudan verilmesi istenen beceri sayısı, 2018 SBDÖP' de eklemeler yapılarak 27'ye yükseltilmiştir. Genel hatlarıyla özetlemek gerekirse; 2018 SBDÖP' nin, eski yani 2005 SBDÖP' ye göre daha sade bir yapıda olduğu fazla detaya girmediği söylenebilir. 2005 SBDÖP' de bulunan Atatürkçülük konuları, ilişkilendirmeler ve etkinlikler gibi kısımlar, 2018 SBDÖP' den çıkarılmış; kazanım sayısında ciddi bir azalma görülmüştür. 2018 SBDÖP' de ölçme ve değerlendirme anlayışı, 2005 SBDÖP' de olduğu gibi öğrenci merkezli ve süreç odaklı bir anlayış bulunur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, Kazanım, Beceri, Değer, Değerlendirme

ABSTRACT

In this study document analysis qualitative research methods were used. Descriptive analysis method was used to analyze the data. In the 2005 social studies lesson curriculum, the units in each learning field were included; however in 2018 social studies lesson curriculum program, instead for units in learning field, direct learning areas and learning outcomes were included. In the new program, it can be said that the of concept unit understanding was ented. The general aims of the 2005 SSLCP were gathered under 17 topics, while the objektives of the 2018 SSLCP were collected under 18 topics under the title of special aims. Instead of the value and skills to be given directly to each unit as it was done in the 2005 program, it was given at the entrance of the learning area as multiple values and skills in the 2018 program. In 2018 SSLCP, the number of learning areas were reduced form 9 to 7; Groups, Institutions and Social Organizations, Time, Continuity, Change and Power, Management and Community learning areas which had been took place in 2005 program, were not included in the 2018 program; Power, Management, Society and Groups, Institutions and Social Organizations were combined under the name of Effective Citizenship. The total number of skills required to be given directly in 2005 program was 15 in total. However in 2018 program it was increased to 27 in total. To summarize in general terms if necessary; It could be inferred that program of 2018 were simpler than the 2005 program. 2005 program sections such of Atatürkism, associations and activities in the not included from in the 2018 in program; moreover it could be said that there was a remarkable decrease in the number of learning outcomes. Mentality of measurement and evaluation in the 2018 program is student-centered and process-oriented as 2005 program. In this study it is aimed to compare social

¹ Bilim Uzmanı, semih.eker@gazi.edu.tr

studies lesson curriculum program (SSLCP) published in 2005 and 2018. In this study, a descriptive method, scanning model was used.

Keywords: Social studies lesson curriculum, skill, value, learning outcomes, evaluation

GİRİŞ

Türkiye’de sosyal bilgiler programıyla ilgili düzenlemelere bakıldığında, cumhuriyet döneminden önceki sosyal bilgiler programında yer alan derslerin ve konuların günümüzde ilkökul ve ortaokullarda okutulan programa da girdiği görülmektedir. Türkiye’de cumhuriyetle beraber birçok alanda yenilikler gelmiştir. Bu yenileşme eğitim öğretime de etki etmiştir. 1924’te Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) kabul edilmiştir. Böylece bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı kontrolü altına alınmış ve okul programları konusunda önemli yenilikler gelmiştir. Ders öğretim programları bu değişimle, laikliğe dayanan, yönünü batıya döndüren ve müspet bilimleri hedef alan bir tarza bürünmüştür (Varış,1994). Cumhuriyet döneminde 1926, 1930, 1936 ve 1948 programlarında da tek disiplinli program desenine uygun olarak tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi derslerine yer verilmiştir (Öztürk, 2005: 85). 1962’de ise o zaman için çok önemli radikal bir değişim yaşanmış, ilkökul 4. ve 5. sınıflarda “Toplum ve Ülke İncelemeleri” dersi programa konulmuş, 1968’de de bu dersin ismi sosyal bilgilere dönüştürülerek, tarih, coğrafya ve vatandaşlık üniteleri arka arkaya dizilmiştir (Ata, 2007). Sosyal Bilgiler dersi ABD’de, dünyanın siyasal ve sosyal gelişmelerine ve eğitim akımlarına göre, farklı gelişmeler göstermiştir. Türkiye’de ise, sosyal bilgilerin konuları farklı derslerin içeriğinde yer almış olsa da, 1968 yılında ayrı bir ders olarak ilk defa bu isimle eğitim programında yer bulmuştur (Çatak, 2015: 69; Şimşek, 2016). Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın 9. Milli Eğitim Şurası kararları uyarınca, 15.11.1974 tarih ve 459 sayılı kurul kararı ile temel eğitim 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda Sosyal Bilgiler dersinin okutulmasına karar verilmiştir. Böylece Sosyal Bilgiler dersi İlköğretim okullarında 1968’den itibaren, Ortaokullarda ise 1975’ten itibaren okutulmaya başlanmıştır. Bu uygulama 1985 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Sosyal Bilgiler dersi İlköğretim II. kademedeki Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgisi olarak verilmeye başlanmıştır. 1997-1998 yılında ilk defa ilkökul programında (4., 5., 6., 7. sınıflarda) Sosyal Bilgiler dersinin okutulmasına başlanmıştır (Safran, 2011: 13). Cumhuriyetin ilanı ile birlikte sosyal bilgiler kapsamına giren konular tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri ile 1924, 1926, 1930, 1932, 1936 ve 1948 programlarında tek disiplin anlayışı ile ayrı ayrı okutulmuştur (Öztürk - Dilek, 2005: 53). Bunun yanında toplu tedris (öğretim) ilkesinin benimsendiği de görülür (Akyüz, 2009: 327). 1962 ilkökul program taslağında tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerinin birleştirilerek “toplum ve ülke incelemeleri” dersi ile verildiği görülür (Güngördü, 2002). 1968 ilkökul programında “toplum ve ülke incelemeleri” dersinin adı “sosyal bilgiler” olarak değiştirilmiştir. 2005 yılı öncesi yapılan programlar daha çok ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık felsefesi ekseninde oluşturulmuş; ancak uygulama kısmında daimici ve esasici anlayıştan bir türlü kurtulamamıştır. Eğitim alanında, davranışçılık akımıyla öne çıkan eğitim programı yapma ve düzenleme faaliyetleri, Piaget’in bilişsel gelişim görüşüyle dünya genelinde büyük etki yapmış ve iz bırakmıştır. Son yıllarda öğrenmeye ve beynin işleyişini çözmeye yönelik psikoloji çalışmalarına ilgi giderek artmakta ve bu anlamda yapılan çalışmaların sayısı giderek çoğalmaktadır. Bunun ana sebebi psikoloji araştırma sonuçlarının direkt ya da dolaylı olarak eğitim ortamlarını ve eğitim programlarının yapısını farklılaştırmasında yatmaktadır. Bunun için, MEB öğretmenlere eğitim ortamlarını düzenlemede ara sıra bir takım yönlendirmelerde bulunmuştur (Akinoğlu, 2005: 31). Sosyal bilgiler dersi öğretim programları da diğer ders öğretim programlarında olduğu gibi zaman zaman değişikliklere uğramıştır. Bu değişimin kökenine bakıldığında ana amacın eğitim sistemini ileri taşımak olduğu söylenebilir (Sözen, E. ve Ada, S., 2018: 57). Bu değişikliklerle, programların yapısı, felsefesi ve yaklaşımı değişmiştir. 2005 yılında ortaya konulan sosyal bilgiler programında tematik anlayış ön plana çıkmıştır. Tematik anlayış neticesinde ünitelere bölünmüştür. Üniteler disiplinlerarası yaklaşımla oluşturulmuş, daha önceki programlarda yer almayan, Sosyal Bilimlerin; Arkeoloji, Andropoloji, Ekonomi, Hukuk, Siyaset Bilimi gibi disiplinleri ile zenginleştirilmiştir. Dünyada meydana gelen değişikliklerin bireysel ihtiyaçlar ve toplumsal fayda bağlamında eğitim programlarına uyarlanması bir zorunluluk şeklinde karşımıza çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Finlandiya gibi gelişmiş batı ülkelerinin eğitim programlarını bu değişimler sonucunda yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda geliştirmelerinden sonra ülkemizde de 2004-2005 eğitim öğretim yılından itibaren aynı yaklaşım doğrultusunda gelişmeler yaşanmıştır (Ersoy - Kaya, 2009: 71-72). Derslerin, yapılandırmacı anlayış çerçevesinde öğretmen merkezli değil de öğrenci merkezli işlenmesi gerektiği anlayışına yer

verilmiştir. Sever (2016), Sosyal bilgiler dersi öğretim programını değişen uluslararası koşullara bağlı olarak bilgi destekli kararlar alıp problem çözebilen, etkin vatandaş yetiştirmek amacıyla sosyal ve beşeri bilimlerle ilgili bilgileri yoğunlaştırarak sunan bir öğretim programı olarak tanımlamıştır (s.3). Genel başlıklar açısından 2005 Sosyal bilgiler dersi öğretim programında Türk milli eğitimin amaçları, dersin genel amaçları, programın yaklaşımı ve vizyon, öğrenme alanları, programın temel öğeleri olarak adlandırılan kavram, değer, beceri boyutları, sınıflar düzeyinde kazandırılmak istenen kazanımlar, Atatürkçülük konuları, derste kullanılacak bazı yöntem ve tekniklerin ile ölçme ve değerlendirme öğelerine yer verilmiştir (Çoban ve Akşit, 2018: 482). Sosyal Bilgiler programı 2005'teki önemli değişikliğin ardından 2017 yılına kadar çeşitli değişiklik ve düzenlemelere uğramıştır. 2017 sosyal bilgiler dersi taslak öğretim programının hazırlanma gerekçesi önceki programda da olduğu gibi toplumsal, ekonomik, bilim ve teknolojik gelişmelerin değinilmesi ve bireysel (ferdin) ihtiyaçları gibi nedenler olduğu belirtilmiştir. 2017 SBDÖP açısından önemli değişiklikler göze çarpsa da; programın yapılandırma yapısı, kazanım temelli modeli, aktif öğrenme özelliği, öğrenciyi merkeze alan bakış açısı korunmuştur (Sönmez, 2010: 225). 2017 sosyal bilgiler taslak öğretim programının içeriğini ise programın temel felsefesi, genel amaçlar, temel beceriler, değerler eğitimi, ölçme değerlendirme yaklaşımı, rehberlik, programın uygulamasında dikkat edilecek unsurlar ve kazanımlar olarak sıralanmıştır. 2018'de revize edilen programda bu özellikler korunmuştur.

SBDÖP (Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı) hakkında yapılan çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bunlar; Akınoğlu(2005); Çatak (2015); Şimşek (2016); Tay(2017); Topkaya - Tokcan (2013); Varış(1994). Bu çalışmaların bir kısmı öğretmen görüşlerini ele almış, bir kısmı eski programla yeni programı karşılaştırma yapmaya çalışmıştır.

AMAC

Bu araştırmanın amacı, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'ndaki (SBDÖP) değişikliklere dikkat çekerek 2017 yılında taslak olarak yayınlanan, 2018 yılında revize edilen değişiklikleri ele almaktır. Bu araştırmanın programın uygulayıcısı olan öğretmenlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma desenlerinden olan doküman incelemesi tekniği ile yapılmıştır. Nitel araştırmalar verilerin teker teker okunması yoluyla kod ve kategorilere dayalı olarak araştırma sonuçlarının sunulmasını sağlar (Merriam, 1998: 58). Çalışma Çalışmanın amacına göre içerik analizi şeklinde ele alınmıştır. 2005 ve 2018 SBDÖP karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Araştırma Evreni / Örneklemi

Araştırmanın evrenini, günümüze kadar yapılmış olan Sosyal Bilgiler Dersi Programları (SBDÖP) oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise, Sosyal Bilgiler Dersi Programlarından 2005 ve 2018 yılı programları oluşturmıştır.

Veri Toplama Süreci

Çalışma için öncelikle literatür taraması yapılmıştır. MEB ve Talim Terbiye Kurumu Başkanlığı'nın yayınladığı 2005 ve 2018 SBDÖP'leri ve bu alanla ilgili çalışmalar değerlendirilmiştir. Elde edilen bilgiler ışığında MEB ve Talim Terbiye Kurumu Başkanlığı'nın yayınladığı 2005 yılı ve 2018 yılı programları üzerinden SBDÖP' ye ilişkin önemli özellikler ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Çeşitli karşılaştırmalar yapılarak önemli kısımlar vurgulanmaya çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılarak; 2005 ve 2018 SBDÖP'ler ile ilgili kaynakların incelenmesi, kategorize edilmesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu kaynaklar ışığında ele alınan programlar amaçları, öğrenme alanları, yaklaşımı, kazanımları, becerileri, değerler ve ölçme-değerlendirme gibi başlıklar altında karşılaştırılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Bu kısımda 2005 SBDÖP ile 2018 SBDÖP'deki, amaçlarına, öğrenme alanlarına, yaklaşımlarına, kazanımlarına, becerilerine, değerler alanına ve ölçme-değerlendirme yöntemlerine ilişkin bulgulara yer

verilmiştir. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı çeşitli yıllarda değişikliğe uğramıştır. Son değişiklik 2017'de olmuş; ancak son şekline 2018'de kavuşmuştur. 2018 SBDÖP'de ayrı bir başlık altında 2005 SBDÖP'den farklı olarak yetkinlik alanları belirlenmiştir. Türkiye Yeterlilik Çerçevesi (TYÇ) başlığında toplamıştır. Bu yetkinlik alanları şu şekildedir:

- 1) Anadilde iletişim,
- 2) Dijital yetkinlik,
- 3) Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler,
- 4) Kültürel farkındalık ve ifade
- 5) Yabancı dillerde iletişim,
- 6) Öğrenmeyi öğrenme,
- 7) İnisiyatif alma ve girişimcilik

Tablo 1. 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) Amaçları

2005	2018
<p>6. Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi açıklar.</p> <p>7. Bilgiyi uygun ve çeşitli biçimlerde (harita, grafik, tablo, küre, diyagram, zaman şeridi vb.) kullanır, düzenler ve geliştirir.</p> <p>16.Farklı dönem ve mekânlardaki toplumlararası siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimi analiz eder.</p> <p><i>kısmî değişenler</i></p> <p>9. Meslekleri tanıır, çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli olduğuna inanır.</p> <p>11. Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanır.</p> <p>13. Birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri açıklarken, sosyal bilimlerin temel kavramlarından yararlanır.</p> <p>17. İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.</p>	<p>5. Yaşadığı çevre ile dünyanın genel coğrafi özelliklerini tanıyarak insan ile çevre arasındaki etkileşimi açıklamaları ve mekânı algılama becerilerini geliştirmeleri,</p> <p>6. Doğal çevrenin ve kaynakların sınırlılığının farkına varıp çevre duyarlılığı içerisinde doğal kaynakları korumaya çalışmaları ve sürdürülebilir bir çevre anlayışına sahip olmaları,</p> <p>7. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,</p> <p>16.Millî, manevi değerleri ile evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,</p> <p>9. Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,</p> <p>11. Bilim ve teknolojinin gelişim sürecini ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini kavrayarak bilgi ve iletişim teknolojilerini bilinçli kullanmaları,</p> <p>13.Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,</p> <p>17. Ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık göstermeleri,</p>

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP)'nda MEB'in genel amaçlarına uygun maddeler halinde 17 genel amaca yer verilmiştir. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP)'nda, 2005 SBDÖP genel amaçları temel alınarak ve bunlar üzerinde bazı değişiklikler yapılarak 18 özel amaç oluşturulmuştur.

Tablo 2. 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) Öğrenme Alanları

	2005 SBDÖP	2018 SBDÖP
Öğrenme Alanları	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Birey ve Toplum ➤ Kültür ve Miras ➤ İnsanlar, Yerler ve Çevreler ➤ Üretim, Dağıtım ve Tüketim ➤ Bilim, Teknoloji ve Toplum ➤ Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler ➤ Güç, Yönetim ve Toplum ➤ Küresel Bağlantılar ➤ Zaman, Süreklilik ve Değişim	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Birey ve Toplum ➤ Kültür ve Miras ➤ İnsanlar, Yerler ve Çevreler ➤ Üretim, Dağıtım ve Tüketim ➤ Bilim, Teknoloji ve Toplum ➤ Etkin Vatandaşlık ➤ Küresel Bağlantılar

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

Yukarıdaki tabloda (Tablo 2) belirtildiği üzere, 2005 SBDÖP’de 9 tane öğrenme alanı bulunurken; 2018 SBDÖP’de 7’ye düştüğü görülmektedir. 2005 SBDÖP’deki programda yer alan öğrenme alanlarından bazıları 2018 SBDÖP’den çıkarıldığı söylenebilir. 2005 programında bulunan ‘Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler’ ve ‘Güç, Yönetim ve Toplum’ öğrenme alanlarının 2018 programında ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı adında birleştirilmiştir.

2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) Yaklaşımlar

2015 SBDÖP ve 2018 SBDÖP yıllarındaki programların yaklaşım olarak değişmediği söylenebilir. 2005’teki SBDÖP yaklaşımı, 2018 SBDÖP’de korunmuştur. Bunlar;

- ❖ Öğrenci merkezli (etkinlik merkezli),
- ❖ Toplu öğretim yaklaşımı,
- ❖ Tematik yaklaşım, anlayışındadır.

2005’ten beri SBDÖP’ de öğrenci merkezli, toplu öğretim ve tematik yaklaşımın değiştirilmeden benimsendiği görülmektedir.

2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) Kazanımlar

Tablo 3. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı İle 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının (4. Sınıf) Kazanım Açısından Karşılaştırılması

Öğrenme Alanı 2005 -2018	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 4. Sınıf Kazanım Sayısı	2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 4. Sınıf Kazanım Sayısı
➤ Birey ve Toplum	6	5
➤ Kültür ve Miras	6	4
➤ İnsanlar, Yerler ve Çevreler	8	6
➤ Üretim, Dağıtım ve Tüketim	7	5
➤ Bilim, Teknoloji ve Toplum	6	5
➤ Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	5	-
➤ Güç, Yönetim ve Toplum	4	-
➤ Küresel Bağlantılar	4	4
➤ Etkin Vatandaşlık	-	4
Toplam	46	33

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

Tablo 3 incelendiğinde, 2018 SBDÖP’de; “Birey ve Toplum” öğrenme alanı,1 kazanım, “Kültür ve Miras” öğrenme alanı 2 kazanım, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı 2 kazanım, “Üretim, Tüketim ve Dağıtım” öğrenme alanı 2 kazanım, “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı 1 kazanım azaltılırken; 2005 Öğretim Programında yer alan “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler ile Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanlarının 2018 SBDÖP’de yer almadığı tespit edilmiştir. 2018 SBDÖP’ye eklenen “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanında ise 4 kazanım mevcuttur. Tablo 3’e göre,

2005 Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Öğretim Programında toplam 46 kazanım yer almışken; bu sayı 2018 Sosyal Bilgiler Dersi 5 Sınıf Öğretim Programında 33'e düşmüştür.

Tablo 4. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı İle 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının (5. Sınıf) Kazanım Açısından Karşılaştırılması

Öğrenme Alanı 2005 -2018	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 5. Sınıf Kazanım Sayısı	2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 5. Sınıf Kazanım Sayısı
➤ Birey ve Toplum	4	4
➤ Kültür ve Miras	6	5
➤ İnsanlar, Yerler ve Çevreler	7	5
➤ Üretim, Dağıtım ve Tüketim	7	6
➤ Bilim, Teknoloji ve Toplum	6	5
➤ Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	5	-
➤ Güç, Yönetim ve Toplum	5	-
➤ Küresel Bağlantılar	6	4
➤ Etkin Vatandaşlık	-	4
Toplam	46	33

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

Tablo 4 incelendiğinde, 2018 SBDÖP'de; "Birey ve Toplum" öğrenme alanı kazanımı aynı sayıda kalmış, "Kültür ve Miras" öğrenme alanı 1 kazanım, "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" öğrenme alanı 2 kazanım, "Üretim, Tüketim ve Dağıtım" öğrenme alanı 1 kazanım, "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanı 1 kazanım, "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanı 2 kazanım azaltılırken; 2005 Öğretim Programında yer alan "Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler ile Güç, Yönetim ve Toplum" öğrenme alanlarının 2018 SBDÖP'de yer almadığı tespit edilmiştir. 2018 SBDÖP'ye eklenen "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanında ise 4 kazanım mevcuttur. Tablo 4'e göre, 2005 Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Öğretim Programı'nda toplam 46 kazanım yer almışken; bu sayı 2018 Sosyal Bilgiler Dersi 5. Sınıf Öğretim Programında 33'e düşmüştür.

Tablo 5. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı İle 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının (6. Sınıf) Kazanım Açısından Karşılaştırılması

Öğrenme Alanı 2005 -2018	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6. Sınıf Kazanım Sayısı	2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 6. Sınıf Kazanım Sayısı
➤ Birey ve Toplum	6	5
➤ Kültür ve Miras	9	5
➤ İnsanlar, Yerler ve Çevreler	7	4
➤ Üretim, Dağıtım ve Tüketim	6	6
➤ Bilim, Teknoloji ve Toplum	5	4
➤ Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	-	-
➤ Güç, Yönetim ve Toplum	5	-
➤ Küresel Bağlantılar	5	4
➤ Etkin Vatandaşlık	-	6
Toplam	43	34

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

Tablo 5 incelendiğinde, 2018 SBDÖP'de; "Birey ve Toplum" öğrenme alanı,1 kazanım, "Kültür ve Miras" öğrenme alanı 4 kazanım, "İnsanlar, Yerler ve Çevreler" öğrenme alanı 3 kazanım, "Bilim, Teknoloji ve Toplum" öğrenme alanı 1 kazanım, "Küresel Bağlantılar" öğrenme alanı 1 kazanım azaltılırken; 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında yer alan "Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler ile Güç, Yönetim ve Toplum" öğrenme alanlarının 2018 SBDÖP'de yer almadığı tespit edilmiştir. 2018 SBDÖP'ye eklenen "Etkin Vatandaşlık" öğrenme alanında ise 6 kazanım mevcuttur. Tablo 5'e göre, 2005 Sosyal Bilgiler Dersi 6. Sınıf Öğretim Programı'nda toplam 43 kazanım yer almışken; bu sayı 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda 34'e düşmüştür.

Tablo 6. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı İle 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının (7. Sınıf) Kazanım Açısından Karşılaştırılması

Öğrenme Alanı 2005 -2018	2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 7. Sınıf Kazanım Sayısı	2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı 7. Sınıf Kazanım Sayısı
➤ Birey ve Toplum	6	4
➤ Kültür ve Miras	8	5
➤ İnsanlar, Yerler ve Çevreler	5	4
➤ Üretim, Dağıtım ve Tüketim	6	6
➤ Bilim, Teknoloji ve Toplum	5	4
➤ Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler	-	-
➤ Güç, Yönetim ve Toplum	5	-
➤ Küresel Bağlantılar	4	4
➤ Etkin Vatandaşlık	-	4
Toplam	39	31

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

Tablo 6 incelendiğinde, 2018 SBDÖP’de; “Birey ve Toplum” öğrenme alanı,2 kazanım, “Kültür ve Miras” öğrenme alanı 3 kazanım, “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanı 1 kazanım, “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanı 1 kazanım azaltılırken 2005 Öğretim Programında yer alan “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler ile Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanlarının 2018 SBDÖP’de yer almadığı tespit edilmiştir. 2018 SBDÖP’ye eklenen “Etkin Vatandaşlık” öğrenme alanında ise 4 kazanım mevcuttur. Tablo 6’ya göre, 2005 Sosyal Bilgiler Dersi 7. Sınıf Öğretim Programında toplam 39 kazanım yer almışken; bu sayı 2018 Sosyal Bilgiler Dersi 7. Sınıf Öğretim Programında 31’e düşmüştür.

2005 ve 2018 SBDÖP’de (4. Sınıf) kazanımlara ilişkin bulgular

Birey ve Toplum (4. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanına ait 4 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 5 kazanım bulunmaktadır. 2018 SBDÖP’ye iki yeni kazanım maddesi eklenmiştir. Bunlar: “4.1.1. Resmî kimlik belgesini inceleyerek kişisel kimliğine ilişkin çıkarımlarda bulunur.” ve “4.1.2. Yaşamına ilişkin belli başlı olayları kronolojik sıraya koyar.” kazanımlarıdır. 2005 SBDÖP’de bulunan “4.1.3. Arkadaşlarının kişisel özelliklerinin ve yeteneklerinin farkına varır.” kazanımı 2018 SBDÖP’de yer almaktadır.

Kültür ve Miras (4. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP ve 2018 SBDÖP’de ‘Kültür ve Miras’ öğrenme alanında kazanım sayısı 4 olarak kalmıştır. 2005 SBDÖP’de bulunan “4.5.2. Ailesi ve çevresindeki eşya ve nesnelere hareketle değişim ve sürekliliğe dair kanıtlar gösterir.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de “4.2.2. Ailesi ve çevresindeki millî kültürü yansıtan öğeleri araştırarak örnekler verir.” şeklinde değiştirilmiştir. 2018 SBDÖP’ye “4.2.4. Millî Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Millî Mücadele’nin önemini kavrar.” şeklinde bir kazanım eklenmiştir. Bu kazanım ile programda milli mücadeleye vurgu yapılmıştır. 2005 SBDÖP’de bu içerikte bir kazanım bulunmamaktadır.

İnsanlar, Yerler ve Çevreler (4. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP ve 2018 SBDÖP’de ‘İnsanlar, Yerler ve Çevreler’ öğrenme alanında kazanım sayısı 6 olarak kalmıştır. 2005 SBDÖP’de bulunan, “4.3.5. Yaşadığı çevrede görülen doğal afetlerin ve çevre sorunlarının farkına varır.” ve “4.3.6. Yaşadığı yerdeki doğal çevrenin ve kültürel unsurların korunmasının önemini savunur.” kazanımları; 2018 SBDÖP’de sırasıyla “4.3.5. Yaşadığı yer ve çevresindeki yer şekilleri ve nüfus özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur.” ve “4.3.6. Doğal afetlere yönelik gerekli hazırlıkları yapar.” şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Bilim, Teknoloji ve Toplum (4. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’ öğrenme alanına ait 4 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan “4.7.3. Teknolojik ürünleri kendisine,

başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.” Kazanımı 2018 SBDÖP’de yer almamaktadır. 2018 SBDÖP’ye iki yeni kazanım eklenmiştir; “4.4.3. Kullandığı teknolojik ürünlerin mucitlerini ve bu ürünlerin zaman içerisindeki gelişimini araştırır.” ve “4.4.4. Çevresindeki ihtiyaçlardan yola çıkarak kendine özgü ürünler tasarlamaya yönelik fikirler geliştirir.” şeklindedir. İnsan ihtiyaçlarına yönelik yeniliklere adapte olmaya yönelik kazanımlar olduğu söylenebilir.

Üretim, Dağıtım ve Tüketim (4. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP ‘Üretim, Dağıtım ve Tüketim’ öğrenme alanına ait 7 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’ de yer alan “4.4.4. Kaynakların kullanımında toplumsal paylaşım ve yardımlaşmayı önemser.” kazanımı 2018 SBDÖP’de bulunmamaktadır. 2018 SBDÖP’ de yer alan “4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.” kazanımının 2005 SBDÖP’ de yer almadığı görülür. 2005 SBDÖP’de yer alan; “İstek ve ihtiyaçlarını ayırt eder.”, “İhtiyaçlarından hareket ederek insanların temel ihtiyaçları hakkında çıkarımlarda bulunur.” ve “Mevcut kaynaklarla ihtiyaçlarını ilişkilendirir.” gibi kazanımlar 2018 SBDÖP’de birleştirilmiş bu kazanımların yerine “4.5.1. İstek ve ihtiyaçlarını ayırt ederek ikisi arasında bilinçli seçimler yapar.” kazanımı oluşturulmuştur.

Etkin Vatandaşlık (4. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan ‘Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler’ ve ‘Güç, Yönetim ve Toplum’ öğrenme alanlarında bulunan bazı kazanımlardan faydalanarak 2018 SBDÖP’de ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı adında yeni bir öğrenme alanı oluşturulduğu görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 4 tane kazanım bulunmaktadır.

Küresel Bağlantılar (4. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Küresel Bağlantılar’ öğrenme alanına ait 3 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan; “4.6.1. Dünya üzerindeki çeşitli ülkelerin özelliklerini fark eder.”, “4.6.2. Yaşadığı yerleşim yeri ile diğer yerleşim birimleri arasında ekonomi, eğitim ve sağlık alanlarında etkileşim olduğunu fark eder.” ve “4.6.3. Dünya üzerindeki farklı toplumlara ait kültürel unsurlarla kendi kültürünü karşılaştırır.” kazanımları sırasıyla 2018 SBDÖP’de; “4.7.1. Dünya üzerindeki çeşitli ülkeleri tanıtır.”, “4.7.2. Türkiye’nin komşuları ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini kavrar.” ve “4.7.3. Farklı ülkelere ait kültürel unsurlarla ülkemizin sahip olduğu kültürel unsurları karşılaştırır.” Şekliyle düzenlenmiş ve değiştirilmiştir.

2005 ve 2018 SBDÖP’de (5. Sınıf) kazanımlara ilişkin bulgular

Birey ve Toplum (5. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP ve 2018 SBDÖP’de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanında kazanım sayısı 4 olarak kalmıştır. 2005 SBDÖP’de bulunan; “Bulunduğu çeşitli grup ve kurumlar içindeki yerini belirler.”, “İçinde bulunduğu gruplar ile gruplara ait rolleri ilişkilendirir.” ve “Katıldığı gruplarda aldığı roller ile rollerin gerektirdiği hak ve sorumlulukları ilişkilendirir.” gibi kazanımlar, 2018 SBDÖP’de birleştirilmiş ve “5.1.3. Sahip olduğu haklarının farkında olan bir birey olarak katıldığı gruplarda aldığı rollerin gerektirdiği görev ve sorumluluklara uygun davranır.” kazanımı oluşturulmuştur. 2005 SBDÖP’de bulunan “Çocuk olarak haklarını fark eder.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de; “5.1.4. Çocuk olarak haklarından yararlanmaya ve bu hakların ihlal edildiği durumlara örnekler verir.” şekliyle küçük bir düzenleme geçirmiştir. 2018 SBDÖP’de; “5.1.1. Sosyal Bilgiler dersinin, Türkiye Cumhuriyeti’nin etkin bir vatandaşı olarak kendi gelişimine katkısını fark eder.” ve “5.1.2. Yakın çevresinde yaşanan bir örnekten yola çıkarak bir olayın çok boyutluluğunu açıklar.” şeklinde iki yeni kazanım oluşturulduğu görülmüştür.

Kültür ve Miras (5. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Kültür ve Miras’ öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de “Çevresindeki ve ülkemizin çeşitli yerlerindeki doğal varlıklar ile tarihî mekânları, nesnelere ve yapıtları tanıtır.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de “5.2.1. Somut kalıntılarından yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine önemli katkıları fark eder.” şeklinde değiştirilmiştir. 2005 SBDÖP’de yer alan “Kanıt kullanarak Atatürk inkılaplarının öncesi ile sonrasındaki günlük yaşamı karşılaştırır.” ve “Atatürk inkılaplarıyla ilkelerini

ilişkilendirir.” kazanımları 2018 SBDÖP’den çıkarıldığı görülür. Bunlardan farklı olarak 2018 SBDÖP’ye “5.2.5. Günlük yaşamdaki kültürel unsurların tarihî gelişimini değerlendirir.” yeni bir kazanım eklenmiştir.

İnsanlar, Yerler ve Çevreler (5. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘İnsanlar, Yerler ve Çevreler’ öğrenme alanına ait 7 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “Türkiye’nin kabartma haritası üzerinde, yaşadığı bölgenin yüzey şekillerini genel olarak tanıır.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de “5.3.1. Haritalar üzerinde yaşadığı yer ve çevresinin yeryüzü şekillerini genel olarak açıklar.” şeklinde yeniden düzenlenmiştir. Bir başka değişiklikte 2005 SBDÖP’de “Yaşadığı bölgedeki insanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerle coğrafi özellikleri ilişkilendirir.” ve “Yaşadığı bölgedeki insanların doğal ortamı değiştirme ve ondan yararlanma şekillerine kanıtlar gösterir.” kazanımları, 2018 SBDÖP’de birleştirilmiş bu kazanımların yerine “5.3.3. Yaşadığı yer ve çevresindeki doğal özellikler ile beşerî özelliklerin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkilerine örnekler verir.” kazanımı getirilmiştir. Değişiklikler bunlarla sınırlı kalmamış, 2005 SBDÖP’de “Yaşadığı bölgede görülen bir afet ile bölgenin coğrafi özelliklerini ilişkilendirir.” ve “Yaşadığı bölgede görülen doğal afetlerin zararlarını artıran insan faaliyetlerini fark eder.” kazanımları, 2018 SBDÖP’de “5.3.4. Yaşadığı çevredeki afetlerin ve çevre sorunlarının oluşum nedenlerini sorgular.” şeklinde birleştirilerek yeniden düzenlenmiştir. Son düzenleme ise, 2005 SBDÖP’de bulunan “Kültürümüzün sözlü ve yazılı öğelerinden yola çıkarak, doğal afetlerin toplum hayatı üzerine etkilerini örneklendirir.” kazanımında yapılmış, 2018 SBDÖP’de “5.3.5. Doğal afetlerin toplum hayatı üzerine etkilerini örneklerle açıklar.” şeklinde değiştirilmiştir.

Bilim, Teknoloji ve Toplum (5. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’ öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “Buluşların ve teknolojik ürünlerin toplum hayatımıza etkilerini tartışır.” Kazanımı, 2018 SBDÖP’de “5.4.1. Teknoloji kullanımının sosyalleşme ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisini tartışır.” şeklinde düzenlenmiştir. Bir başka değişiklik 2005 SBDÖP’deki “Bilim ve teknoloji ile ilgili, düzeyine uygun süreli yayınları tanıır ve izler.” ve “Yaptığı çalışmalarda yararlandığı kaynakları gösterir.” kazanımları, sırasıyla 2018 SBDÖP’de 5.4.2. Sanal ortamda ulaştığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini sorgular.” ve “5.4.5. Yaptığı çalışmalarda bilimsel etiğe uygun davranır.” şeklinde değiştirilmiştir. 2005 SBDÖP’de bulunan “Kanıtlara dayanarak, Atatürk’ün bilim ve teknolojiye verdiği önemi gösterir.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de bulunmamaktadır. 2018 SBDÖP’de bulunan “5.4.3. Sanal ortamı kullanırken güvenlik kurallarına uyar.” kazanımının bir karşılığı 2005 SBDÖP’de yer almamıştır.

Üretim, Tüketim ve Dağıtım (5. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’ öğrenme alanına ait 7 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 6 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “Yaşadığı bölgedeki ekonomik faaliyetler ile coğrafi özellikleri ilişkilendirir.” ve “Yaşadığı bölgedeki ekonomik faaliyetlere ilişkin meslekleri belirler.” kazanımları; 2018 SBDÖP’de “5.5.2. Yaşadığı yer ve çevresindeki ekonomik faaliyetlere bağlı olarak gelişen meslekleri tanıır.” şeklinde tek bir kazanımda birleştirilmiştir. 2005 SBDÖP’de bulunan “Üretime katkıda bulunma konusunda görüş oluşturur.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de bulunmamaktadır. 2018 SBDÖP’ye “5.5.6. Bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanır.” kazanımı eklenmiştir.

Etkin Vatandaşlık (5. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan ‘Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler’ ve ‘Güç, Yönetim ve Toplum’ öğrenme alanlarında bulunan bazı kazanımlardan faydalanarak 2018 SBDÖP’de ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı adında yeni bir öğrenme alanı oluşturulduğu görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 4 tane kazanım bulunmaktadır. Daha çok ‘katılım ve düşünce özgürlüğü’ öne çıkarılmıştır.

Küresel Bağlantılar (5. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘Küresel Bağlantılar’ öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’deki kazanımlarda ‘ortak miras’ öğeleri ön plana çıkarılırken, 2018 SBDÖP’de daha çok ‘kültürel unsurlar’ vurgulanmıştır.

2005 ve 2018 SBDÖP’de (6. Sınıf) kazanımlara ilişkin bulgular

Birey ve Toplum (6. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 5 kazanım bulunmaktadır. 2018 SBDÖP’de, 2005 SBDÖP’ye göre “Birey ve Toplum” öğrenme alanında vurgulanan noktaların benzer olduğu görülmekle beraber 2018 SBDÖP’deki kazanımların sadeleştirilerek önyargıların kırılmasına, birlik ve beraberliğin önemine vurgu yapıldığı görülmüştür. Ayrıca “Birey ve Toplum” öğrenme alanında 2005 programında Atatürkçülük ile ilgili yer alan kazanımın 2018 SBDÖP’de yer almadığı tespit edilmiştir.

Kültür ve Miras (6. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘Kültür ve Miras’ öğrenme alanına ait 9 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “Günümüz Türk Silahlı Kuvvetlerini ilk Türk devletlerinin ordusu ile ilişkilendirilerek, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin önemini ve görevlerini kavrar”, “Dönemin devlet adamları ve Türk büyüklerinin hayatından yararlanarak ilk Türk - İslam devletlerinin siyasal, sosyal ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.”, “Örnek incelemeler yoluyla kutlama ve törenlerimizdeki uygulamaların kültürümüzü oluşturan unsurlarla ilişkisini değişim ve süreklilik açısından değerlendirir.” ve “Orta Asya ilk Türk devletleri ve Türk - İslam devletlerinin Türk kültür, sanat ve estetik anlayışına katkılarına kanıtlar gösterir.” kazanımları, 2018 SBDÖP’de yer almamıştır. 2005 SBDÖP’de bulunan “Destan, yazıt ve diğer belgelerden yararlanarak, Orta Asya ilk Türk devletlerinin siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.” ile “Orta Asya ilk Türk devletlerinin kültürel özellikleriyle yaşadıkları yerlerin coğrafi özelliklerini ilişkilendirir.” kazanımları, 2018 SBDÖP’de “6.2.1. Orta Asya’da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.” şeklinde düzenlenerek birleştirilmiştir. Yine 2005 SBDÖP’de yer alan “İpek Yolu’nun toplumlar arası siyasal, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü fark eder.” ve “Görsel ve yazılı materyallerden yararlanarak İslamiyet’in ortaya çıkışı ve yayılışını inceler.” kazanımları, sırasıyla 2018 SBDÖP’de “6.2.5. Tarihî ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar.” ve “6.2.2. İslamiyet’in ortaya çıkışını ve beraberinde getirdiği değişimleri yorumlar.” şeklinde yeniden düzenlenmiştir. 2018 SBDÖP’ye “6.2.4. Türklerin Anadolu’yu yurt edinme sürecini XI. ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder.” şeklinde yeni bir kazanım eklendiği tespit edilmiştir.

İnsanlar, Yerler ve Çevreler (6. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘İnsanlar, Yerler ve Çevreler’ öğrenme alanına ait 7 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “Farklı ölçeklerde çizilmiş haritalardan yararlanarak ölçek değiştiğinde haritanın değişen özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur.”, “Örnek incelemeler yoluyla tarih öncesindeki ilk yerleşmelerden günümüze, yerleşmeyi etkileyen faktörler hakkında çıkarımlarda bulunur.” ve “Anadolu ve Mezopotomya’da yaşamış ilk uygarlıkların yerleşme ve ekonomik faaliyetleri ile sosyal yapıları arasındaki etkileşimi fark eder.” kazanımları, 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. 2005 SBDÖP’de bulunan “Haritalardan ve görsel materyallerden yararlanarak Türkiye’deki iklim tiplerinin özellikleri hakkında çıkarımlarda bulunur” ve “Haritalardan ve görsel materyallerden yararlanarak Türkiye’deki iklim tiplerinin dağılımında, konumun ve yeryüzü şekillerinin rolünü açıklar.” kazanımları, sırasıyla “6.3.2. Türkiye’nin temel fiziki coğrafya özelliklerinden yer şekillerini, iklim özelliklerini ve bitki örtüsünü ilgili haritalar üzerinde inceler.” ve “6.3.3. Türkiye’nin temel beşerî coğrafya özelliklerini ilgili haritalar üzerinde gösterir.” şeklinde yeniden düzenlendiği görülmektedir.

Bilim, Teknoloji ve Toplum (6. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’ de ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’ öğrenme alanına ait 5 kazanım bulunurken; 2018 SBDÖP’ de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “Tıp alanındaki buluş ve gelişmelerle insan hayatı ve toplumsal dayanışma arasındaki ilişkiyi fark eder.” ve “Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk’ün akılcılığa ve bilime verdiği önemi fark eder.” kazanımları 2018 SBDÖP’de yer almamıştır. 2005 SBDÖP’de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanında bulunan “Bilimsel araştırma basamaklarını kullanarak araştırma yapar.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’ öğrenme alanında kazanım olarak yer almıştır.

Üretim, Dağıtım ve Tüketim (6. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 ve 2018 SBDÖP' de 'Üretim, Dağıtım ve Tüketim' öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP'de yer alan "Ülke kaynaklarıyla ekonomik faaliyetlerini ilişkilendirerek, bunların ülke ekonomisindeki yerini ve önemini değerlendirir." kazanımı, 2018 SBDÖP'de sadeleştirilerek "6.5.1. Ülkemizin kaynaklarıyla ekonomik faaliyetlerini ilişkilendirir." şeklinde yer almıştır. Bir başka değişiklik 2005 SBDÖP'de bulunan "Doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin insan yaşamına etkilerini tartışır." kazanımı, 2018 SBDÖP'de "6.5.2. Kaynakların bilinçsizce tüketilmesinin canlı yaşamına etkilerini analiz eder." şeklinde kapsamı genişletilmiştir.

Etkin Vatandaşlık (6.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP'de 'Etkin Vatandaşlık' öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP'de bulunan 'Güç, Yönetim ve Toplum' öğrenme alanında bulunan kazanımlardan faydalanarak 2018 SBDÖP'de 'Etkin Vatandaşlık' öğrenme alanı adında yeni bir öğrenme alanı oluşturulduğu görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 6 tane kazanım bulunmaktadır. Daha çok yasaların, kuvvetler ayrılığının ve demokrasinin önemine vurgu yapıldığı görülür.

Küresel Bağlantılar (6. Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP' de 'Küresel Bağlantılar' öğrenme alanına ait 5 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP' de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP'de yer alan "Görsel materyalleri ve verileri kullanarak dünyada nüfus ve ekonomik faaliyetlerin dağılışının nedenleri hakkında çıkarımlarda bulunur." ve "Uluslararası kültür, sanat, fuar ve spor etkinliklerinin toplumlar arası etkileşimdeki rolünü değerlendirir." kazanımları, 2018 SBDÖP'de yer almamıştır. 2005 SBDÖP'de bulunan diğer kazanımlardan "Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini, kaynaklar ve ihtiyaçlar açısından değerlendirir." kazanımı ve "Türk Cumhuriyetleri, komşu ve diğer ülkelerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerimizi Atatürk'ün milli dış politika anlayışı açısından değerlendirir." kazanımı sırasıyla 2018 SBDÖP'de "6.7.2. Ülkemizin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkilerini analiz eder." ile "6.7.1. Ülkemizin Türk Cumhuriyetleri ve komşu devletlerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerini analiz eder." şeklinde değiştirildiği görülmektedir. 2018 SBDÖP'de "6.7.4. Popüler kültürün, kültürümüz üzerindeki etkilerini sorgular." kazanımı yeni kazanım olarak göze çarpmaktadır.

2005 ve 2018 SBDÖP'de (7. Sınıf) kazanımlara ilişkin bulgular

Birey ve Toplum (7.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP' de 'Birey ve Toplum' öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP' de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP'de bulunan "İnsanlar arasında kurulan olumlu ilişkilerde iletişimin önemini fark eder." ve "İnsanlar arası etkileşimde kitle iletişim araçlarının rolünü tartışır" kazanımları sırasıyla, 2018 SBDÖP'de "7.1.2. Bireysel ve toplumsal ilişkilerde olumlu iletişim yollarını kullanır." ve "7.1.3. Medyanın sosyal değişim ve etkileşimdeki rolünü tartışır." şeklinde yeniden düzenlenmiştir. 2005'te yer alan "Doğru bilgi alma hakkı, düşüncüyü açıklama özgürlüğü ve kitle iletişim özgürlüğü arasındaki bağlantıyı fark eder." ile "Kitle iletişim özgürlüğü ve özel hayatın gizliliği kavramlarını, birbirleriyle ilişkileri çerçevesinde yorumlar." kazanımları, 2018 SBDÖP'de "7.1.4. İletişim araçlarından yararlanırken haklarını kullanır ve sorumluluklarını yerine getirir." şeklinde sadeleştirilerek birleştirilmiştir. 2005 SBDÖP'de bulunan "Atatürk'ün iletişime verdiği öneme kanıtlar gösterir." kazanımı, 2018 SBDÖP'de yer almamıştır.

Kültür ve Miras (7.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP' de 'Kültür ve Miras' öğrenme alanına ait 8 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP' de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP'de yer alan "Türkiye Selçukluları döneminde Türklerin siyasal mücadeleleri ve kültürel faaliyetlerinin Anadolu'nun Türkleşme sürecine katkılarını değerlendirir." kazanımı 2018 SBDÖP'de bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP'de bulunan, "Şehir incelemesi yoluyla, Türk kültür, sanat ve estetik anlayışındaki değişim ve sürekliliğe ilişkin kanıtlar gösterir." ile "Seyahatnamelerden hareketle Türk kültürüne ait unsurları örneklendirir." kazanımları, 2018 SBDÖP'de "7.2.5. Osmanlı kültür, sanat ve estetik anlayışına örnekler verir." şeklinde birleştirilmiştir.

İnsanlar, Yerler ve Çevreler (7.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP' de 'İnsanlar, Yerler ve Çevreler' öğrenme alanına ait 5 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP' de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP'de yer alan "Eğitim ve çalışma hakkının

kullanılması ile devletin ve vatandaşın bu konudaki sorumluluklarını ilişkilendirir.” Kazanımı, 2018 SBDÖP’de bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan “Görsel materyaller ve verilerden yararlanarak Türkiye’de nüfusun dağılışının neden ve sonuçlarını tartışır.”, “Tablo ve grafiklerden yararlanarak, ülkemiz nüfusunun özellikleri ile ilgili verileri yorumlar.” ve “Yerleşme ve seyahat özgürlüğünü açıklar.” kazanımları sırasıyla; 2018 SBDÖP’de “7.3.1. Örnek incelemeler yoluyla geçmişten günümüze, yerleşmeyi etkileyen faktörler hakkında çıkarımlarda bulunur.”, “7.3.2. Türkiye’de nüfusun dağılışını etkileyen faktörlerden hareketle Türkiye’nin demografik özelliklerini yorumlar.” ve “7.3.4. Temel haklardan yerleşme ve seyahat özgürlüğünün kısıtlanması halinde ortaya çıkacak olumsuz durumlara örnekler gösterir.” şeklinde değiştiği görülmektedir.

Bilim, Teknoloji ve Toplum (7.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Bilim, Teknoloji ve Toplum’ öğrenme alanına ait 5 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “İlk uygarlıkların bilimsel ve teknolojik gelişmelere katkılarını örnekler verir.” kazanımı 2018 SBDÖP’de bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan “İlk yazı örneklerinden yola çıkarak yazının kullanım alanlarını ve bilgi aktarımındaki önemini fark eder.”, “Coğrafi keşiflerle birlikte Avrupa’da başlayan gelişmelerin günümüz bilimsel birikiminin oluşmasına etkisini tartışır.” ve “Tarihsel süreçte düşüncüyü ifade etme ve bilim özgürlüklerini bilimsel gelişmelerle ilişkilendirir.” kazanımları sırasıyla; 2018 SBDÖP’de “7.4.1. Bilginin korunması, yaygınlaştırılması ve aktarılmasında değişim ve sürekliliği inceler.”, “7.4.3. XV-XX. yüzyıllar arasında Avrupa’da yaşanan gelişmelerin günümüz bilimsel birikiminin oluşmasına etkisini analiz eder.” ve “7.4.4. Özgür düşüncenin bilimsel gelişmelere katkısını değerlendirir.” şeklinde yeniden düzenlendiği görülmektedir.

Üretim, Dağıtım ve Tüketim (7.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 ve 2018 SBDÖP’de ‘Üretim, Dağıtım ve Tüketim’ öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan “Kaynakların, ürünlerin ve ticaret yollarının devletlerin gelişmesindeki önemine tarihten ve günümüzden örnekler verir.” kazanımı, 2018 SBDÖP’de bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan, “Tarih boyunca Türklerde meslek edindirmede ve meslek etiği kazandırmada rol oynayan kurumları tanıır.” ile “Eğitimin meslek edindirme hedefini kavrayarak ilgi ve yetenekleri doğrultusunda meslekî tercihlerine yönelik planlama yapar.” kazanımları, 2018 SBDÖP’de “7.5.4. Tarih boyunca Türklerde meslek edindirme ve meslek etiği kazandırmada rol oynayan kurumları tanıır.” şeklinde birleştirmiştir. 2018 SBDÖP’de iki yeni kazanıma yer verilmiştir. Bunlar; “7.5.5. Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni meslekleri dikkate alarak mesleki tercihlerine yönelik planlama yapar.” ve “7.5.6. Dijital teknolojilerin üretim, dağıtım ve tüketim alanında meydana getirdiği değişimleri analiz eder.” şeklindedir. Bu düzenlemelerle öğrenme alanında, küresel rekabette nitelikli insan gücünün ve tüketim alışkanlıklarının küresel çaptaki etkisi ön plana çıkmıştır.

Etkin Vatandaşlık (7.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 SBDÖP’de ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2005 SBDÖP’de bulunan ‘Güç, Yönetim ve Toplum’ ve ‘Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler’ öğrenme alanında bulunan kazanımlardan faydalanarak 2018 SBDÖP’de ‘Etkin Vatandaşlık’ öğrenme alanı adına yeni bir öğrenme alanı oluşturulduğu görülmektedir. Bu öğrenme alanında toplam 4 tane kazanım bulunmaktadır. Bu kazanımlarda genel olarak demokrasinin önemine vurgu yapıldığı görülür.

Küresel Bağlantılar (7.Sınıf) Öğrenme Alanı

2005 ve 2018 SBDÖP’de ‘Küresel Bağlantılar’ öğrenme alanına ait 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, doğal ve kültürel varlıkları korumakla ilgili kazanımlar, 2018 SBDÖP’de yer almamış, bu kazanımların yerine ülkelerarası dayanışma ve yardımlaşmayı ön plana çıkaran kazanımlara yer verilmiştir.

2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) Beceriler

Tablo 7. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı İle 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Beceri Açısından Karşılaştırılması

2005 SBDÖP Beceriler	2018 SBDÖP Beceriler
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Eleştirel Düşünme Becerisi ❖ Yaratıcı Düşünme Becerisi ❖ İletişim Becerisi ❖ Araştırma Becerisi ❖ Problem Çözme Becerisi ❖ Karar Verme Becerisi ❖ Bilgi Teknolojilerini Kullanma Becerisi ❖ Girişimcilik Becerisi ❖ Türkçeyi Doğru, Güzel ve Etkili Kullanma Becerisi ❖ Gözlem Becerisi ❖ Mekân Algılama Becerisi ❖ Zaman ve Kronolojiyi Algılama Becerisi ❖ Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi ❖ Sosyal Katılım Becerisi ❖ Empati Becerisi	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Dijital okuryazarlık ❖ Finansal okuryazarlık ❖ Kalıp yargı ve önyargıyı fark etme ❖ Konum analizi ❖ Medya okuryazarlığı ❖ Tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama ❖ Yenilikçi düşünme ❖ İşbirliği ❖ Çevre okuryazarlığı ❖ Değişim ve sürekliliği algılama ❖ Harita ve Hukuk okuryazarlığı ❖ Kanıt kullanma ❖ Karar verme ❖ Özdenetim ❖ Politik okuryazarlık

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

2005 SBDÖP programında 15 tane beceriye yer verilirken, 2018 programında ise 27 tane beceriye yer verildiği görülmüştür. Yani 2005 SBDÖP’de bulunan 13 tane beceri korunarak bu becerilere 14 tane daha yeni beceri eklenmiştir. 2005 SBDÖP’de bulunan “Yaratıcı Düşünme Becerisi” ve “Bilgi Teknolojilerini Kullanma Becerisi” 2018 SBDÖP’de yer almamıştır. 2018 SBDÖP’ye eklenen beceriler; Tablo 7’de verilmiştir.

2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) Değerler

Tablo 8. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı İle 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının Değer Açısından Karşılaştırılması

2005	2018	2005	2018
Aile birliğine önem verme	Aile birliğine önem verme	-	Eşitlik
Adil olma	-	-	Tasarruf
Bağımsızlık	Bağımsızlık	-	Adalet
Barış	Barış		
Özgürlük	Özgürlük		
Bilimsellik	Bilimsellik		
Çalışkanlık	Çalışkanlık		
Dayanışma	Dayanışma		
Duyarlılık	Duyarlılık		
Dürüstlük	Dürüstlük		
Estetik	Estetik		
Hoşgörü	-		
Misafirperverlik	-		
Sağlıklı olmaya önem verme	-		
Saygı	Saygı		
Sevgi	Sevgi		
Sorumluluk	Sorumluluk		
Temizlik	-		
Vatanseverlik	Vatanseverlik		
Yardıms severlik	Yardıms severlik		

Kaynak: MEB, 2005 & MEB, 2018

Tablo 8 incelendiğinde, 2005 SBDÖP’de 20 olan genel değer sayısı 2018 SBDÖP’de 18’e düşmüştür. 2005 SBDÖP’de bulunan “adil olma, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme ve

temizlik” değerlerine 2018 SBDÖP’de yer verilmemiştir. 2018 SBDÖP’ye üç tane yeni değer “eşitlik, tasarruf, adalet” eklenmiştir.

2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) Ölçme ve Değerlendirme

2005 ve 2018 SBDÖP’nin ortak noktası; öğretmeni öğrencileri, yönlendiren rehber rolünde görmesi ve öğrencilerin potansiyellerini ortaya koyabilecekleri ortamlar yaratan bir uzman olarak kabul etmektedir. Öğrencileri bilgiyi ezberlemek yerine, bilgiyi uygulamalarına vurgu yapılmıştır. 2005 SBDÖP’de geleneksel ölçme ve değerlendirme uygulamalarının yanında, gösteri, anekdot, görüşme, gözlem, sözlü sunum, proje, öz değerlendirme, öğrenci ürün dosyası, performans değerlendirme, dereceleme ve tutum ölçekleri gibi süreç odaklı ölçme ve değerlendirme yöntemlerine önem verilmiştir. 2018 SBDÖP’de bulunan kazanım ve açıklamalar üzerinde ısrarlı bir şekilde durulmuş, ölçme ve değerlendirmenin bu eksende yapılması gerektiğini belirtilmiştir. Önceki yıllarda yayınlanan programlardan farklı olarak soruların kazanımlara uygun olarak yazılmasına süreç ve değerlendirme bölümlerinde açık uçlu soruların oluşturularak öğrencilerin yordama gücünü geliştirmeyi hedeflediği söylenebilir. 2005 SBDÖP ölçme ve değerlendirmeye verdiği önem ve detay açısından, 2018 SBDÖP’den bir adım öndedir. Çünkü Tay (2017)’ya göre; 2005 programında değerlendirme ile ilgili olarak program kitabında 4 ve 5. sınıflar için toplam 18, 6 ve 7. sınıflar için toplam 37 sayfa açıklama yer alırken, 2017 programında ise 2 sayfaya yakın açıklama yer almıştır (s.476). Aynı anlayış 2018 SBDÖP’de devam etmiştir.

SONUÇ

2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nın karşılaştırılması sonucunda elde edilen veriler aşağıda değerlendirilmiştir.

2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda 17 tane genel amaç olmasına karşın; 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda 18 tane özel amaç yer almıştır. 2005 SBDÖP’de bulunan her öğrenme alanındaki üniteler, 2018 SBDÖP’de yer almamış ünite yerine doğrudan öğrenme alanları ve kazanımlara yer verilmiştir. Yeni programda üniteler kaldırılmış, öğrenme alanları ve kazanımlar ön plana çıkmıştır. 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında 4. ve 5. sınıf düzeyinde 8 öğrenme alanı; 6. ve 7. sınıf düzeyinde ise 7 öğrenme alanı olmasına karşın; 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nda tüm sınıf düzeylerinde 7 öğrenme alanı mevcuttur. “Birey ve Toplum, Kültür ve Miras, İnsanlar, Yerler ve Çevreler, Bilim, Teknoloji ve Toplum, Üretim, Tüketim ve Dağıtım ile Küresel Bağlantılar” öğrenme alanları her iki programda değişmezken, “Gruplar, Kurumlar ve Sosyal Örgütler ile Güç, Yönetim ve Toplum” öğrenme alanları 2018 SBDÖP’de değişiklik göstermiştir. Bu değişiklik gösteren iki öğrenme alanı “Etkin Vatandaşlık” adında yeni bir öğrenme alanında birleştirilmiştir. 2005 sosyal bilgiler dersi öğretim programında toplamda 174 kazanım; 2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programında ise toplamda 131 kazanımın yer aldığı tespit edilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında 2018 öğretim programında kazanımların yaklaşık olarak %25 oranında azaltıldığı görülmektedir. Sınıf düzeyinde bakıldığında 4. ve 5. sınıflarda yaklaşık olarak %28, 6. sınıflarda yaklaşık olarak %20 ve 7. sınıflarda yaklaşık olarak %20 oranında azaltıldığı görülmektedir.

2005 ve 2018 SBDÖP’de bulunan 4. sınıf kazanımları genel olarak incelendiğinde, programlarda kazanım sayıları bazı öğrenme alanlarında arttığı bazılarında ise sadeleştirilerek azaltıldığı görülmektedir. 2005 SBDÖP’de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanına ait 4 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’de 5 kazanım bulunmaktadır. “Birey ve Toplum” öğrenme alanında, saygı ve sorumluluk değerleri ön plana çıkmıştır. “Kültür ve Miras” öğrenme alanında hem 2005 hemde 2018 SBDÖP’de kazanım sayısı 4’tür, 2005 programında yer alan Atatürkçülük ile ilgili kazanımların kaldırılmıştır. 2018 SBDÖP’de yer alan ‘SB.4.2.4. Millî Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Millî Mücadele’nin önemini kavrar.’ kazanımının 2005 SBDÖP’de bulunmamaktadır. Aile birliğine önem verme, kültürel mirasa duyarlılık ve vatanseverlik gibi değerler ön plana çıkarılmıştır. “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında hem 2005 hemde 2018 SBDÖP’de kazanım sayısı 6’dır. Yeni programdaki kazanımlarda daha çok doğal afetler konusuna yönelim vardır. Doğal çevreye duyarlılık değerine vurgu yapılmıştır. 2005 SBDÖP’de “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanına ait 4 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’de yer alan ‘4.7.3. Teknolojik ürünleri kendisine, başkalarına ve doğaya zarar vermeden kullanır.’ kazanımını 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. Bu öğrenme alanında bilimsellik ve doğal çevreye duyarlılık değerlerine

vurgu yapılmıştır. “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında hem 2005 hemde 2018 SBDÖP’de kazanım sayısı 5’tir. 2005 SBDÖP’ de yer alan ‘4.4.4. Kaynakların kullanımında toplumsal paylaşım ve yardımlaşmayı önemser.’ kazanımı 2018 SBDÖP’ de yer almamaktadır. 2018 SBDÖP’ de yer alan ‘SB.4.5.3. Sorumluluk sahibi bir birey olarak bilinçli tüketici davranışları sergiler.’ kazanımı 2005 SBDÖP’de bulunmamaktadır. Bu öğrenme alanında sorumluluk ve tasarruf değerleri ön plana çıkarılmıştır. 2005 SBDÖP’de “Etkin Vatandaşlık” adı ile oluşturulmuş bir öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2018 SBDÖP’de yer alan bu öğrenme alanında sorumluluk ve bağımsızlık değerleri vurgulanmıştır. 2005 SBDÖP’ de ‘Küresel Bağlantılar’ öğrenme alanına ait 3 kazanıma yer verilmişken, 2018 SBDÖP’ de kazanım sayısı 4’e çıkarılmıştır. Bu öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık ve saygı gibi değerlere yer verilmiştir.

2005 ve 2018 SBDÖP’de bulunan 5. sınıf kazanımları genel olarak incelendiğinde, programlarda kazanım sayıları bazı öğrenme alanlarında arttığı veya aynı kaldığı, bazılarında ise sadeleştirilerek azaltıldığı görülmektedir. 2005 ve 2018 SBDÖP’de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanında kazanım sayısı aynı kalmıştır yani 5 olarak belirlenmiştir. “Birey ve Toplum” öğrenme alanında, bilimsellik, aile birliğine önem verme ve sorumluluk değerleri ön plana çıkmıştır. “Kültür ve Miras” öğrenme alanında, 2005 SBDÖP’de 6 tane kazanım olmasına rağmen, 2018 SBDÖP’de bu sayı 5’e düşmüştür. 2005 programında yer alan Atatürkçülük ile ilgili kazanımların kaldırılmıştır. Estetik ve kültürel mirasa duyarlılık gibi değerler ön plana çıkarılmıştır. “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında 2005 SBDÖP’de 7 tane kazanım olmasına rağmen, 2018 SBDÖP’de bu sayı 5’e düşmüştür. Yeni programdaki kazanımlarda daha çok doğal faktörlerin insana etkisine yönelim vardır. Doğal çevreye duyarlılık ve dayanışma değerine vurgu yapılmıştır. 2005 SBDÖP’ de “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanına ait 6 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 5 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’ de yer alan ‘Kanıtlara dayanarak, Atatürk’ün bilim ve teknolojiye verdiği önemi gösterir.’ kazanımı 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. Bu öğrenme alanında dürüstlük, çalışkanlık ve bilim etiği değerlerine vurgu yapılmıştır. 2005 SBDÖP’de “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında 7 tane kazanım olmasına rağmen, 2018 SBDÖP’de bu sayı 6’ya düşmüştür. Bu öğrenme alanında sorumluluk değeri ön plana çıkarılmıştır. 2005 SBDÖP’de “Etkin Vatandaşlık” adı ile oluşturulmuş bir öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2018 SBDÖP’de yer alan bu öğrenme alanında özgürlük ve bağımsızlık değerleri vurgulanmıştır. 2005 SBDÖP’ de ‘Küresel Bağlantılar’ öğrenme alanına ait 6 kazanıma yer verilmişken, 2018 SBDÖP’ de kazanım sayısı 4’e düşmüştür. Bu öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık değerlerine yer verilmiştir.

2005 ve 2018 SBDÖP’de bulunan 6. sınıf kazanımları genel olarak incelendiğinde, programlarda kazanım sayıları bazı öğrenme alanlarında arttığı veya aynı kaldığı, bazılarında ise sadeleştirilerek azaltıldığı görülmektedir. 2005 SBDÖP’de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanına ait 6 kazanıma yer verilmişken, 2018 SBDÖP’ de kazanım sayısı 5’e düşmüştür. 2005 SBDÖP’ de yer alan ‘6.1.6. Atatürk’ün ülkemizde sosyal bilimlerin geliştirilmesi için yaptığı uygulamalara örnekler verir.’ kazanımı 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. “Birey ve Toplum” öğrenme alanında, dayanışma ve yardımseverlik değerleri ön plana çıkmıştır. “Kültür ve Miras” öğrenme alanında, 2005 SBDÖP’de 9 tane kazanım olmasına rağmen, 2018 SBDÖP’de bu sayı 5’e düşmüştür. Kültürel mirasa duyarlılık değeri ön plana çıkarılmıştır. “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında 2005 SBDÖP’de 7 tane kazanım olmasına rağmen, 2018 SBDÖP’de bu sayı 4’e düşmüştür. Vatanseverlik ve doğal çevreye duyarlılık değerlerine vurgu yapılmıştır. 2005 SBDÖP’ de “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanına ait 5 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’ de yer alan ‘6.5.5. Uygulama ve eserlerinden yola çıkarak Atatürk’ün akılcılığa ve bilime verdiği önemi fark eder.’ kazanımı 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. Bu öğrenme alanında bilimsellik değerine vurgu yapılmıştır. 2005 ve 2018 SBDÖP’de “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında kazanım sayısı aynı kalmıştır yani 6 olarak belirlenmiştir. Bu öğrenme alanında vatanseverlik, doğal çevreye karşı duyarlılık ve sorumluluk değerleri ön plana çıkarılmıştır. 2005 SBDÖP’de “Etkin Vatandaşlık” adı ile oluşturulmuş bir öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2018 SBDÖP’de yer alan bu öğrenme alanında eşitlik değeri vurgulanmıştır. 2005 SBDÖP’ de ‘Küresel Bağlantılar’ öğrenme alanına ait 5 kazanıma yer verilmişken, 2018 SBDÖP’ de kazanım sayısı 4’e düşmüştür. 2005 SBDÖP’de yer alan ‘6.7.3. Türk Cumhuriyetleri, komşu ve diğer ülkelerle olan kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik ilişkilerimizi Atatürk’ün milli dış politika anlayışı açısından değerlendirir.’ kazanımı 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. Bu öğrenme alanında kültürel mirasa duyarlılık değerlerine yer verilmiştir.

2005 ve 2018 SBDÖP’de bulunan 7. sınıf kazanımları genel olarak incelendiğinde, programlarda kazanım sayıları bazı öğrenme alanlarında arttığı veya aynı kaldığı, bazılarında ise sadeleştirilerek azaltıldığı görülmektedir. 2005 SBDÖP’de ‘Birey ve Toplum’ öğrenme alanına ait 6 kazanıma yer verilmişken, 2018 SBDÖP’ de kazanım sayısı 4’e düşmüştür. “Birey ve Toplum” öğrenme alanında, özgürlük ve sorumluluk değerleri ön plana çıkmıştır. “Kültür ve Miras” öğrenme alanında, 2005 SBDÖP’de 8 tane kazanım olmasına rağmen, 2018 SBDÖP’de bu sayı 5’e düşmüştür. kültürel mirasa duyarlılık ve estetik değerleri ön plana çıkarılmıştır. “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında 2005 SBDÖP’de 5 tane kazanım olmasına rağmen, 2018 SBDÖP’de bu sayı 4’e düşmüştür.

2005 SBDÖP’de yer alan ‘7.3.4. Eğitim ve çalışma hakkının kullanılması ile devletin ve vatandaşın bu konudaki sorumluluklarını ilişkilendirir.’ kazanımı 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. Özgürlük değerine vurgu yapılmıştır. 2005 SBDÖP’ de “Bilim, Teknoloji ve Toplum” öğrenme alanına ait 5 kazanım bulunurken 2018 SBDÖP’ de 4 kazanım bulunmaktadır. 2005 SBDÖP’ de yer alan ‘7.5.1. İlk uygarlıkların bilimsel ve teknolojik gelişmelere katkılarına örnekler verir.’ kazanımı 2018 SBDÖP’den çıkarılmıştır. Bu öğrenme alanında bilimsellik ve özgürlük değerlerine vurgu yapılmıştır. 2005 ve 2018 SBDÖP’de “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında kazanım sayısı aynı kalmıştır yani 6 olarak belirlenmiştir. Bu öğrenme alanında dayanışma, dürüstlük ve çalışkanlık değerleri ön plana çıkarılmıştır. 2005 SBDÖP’de “Etkin Vatandaşlık” adı ile oluşturulmuş bir öğrenme alanı bulunmamaktadır. 2018 SBDÖP’de yalnızca bu sınıf düzeyinde ve öğrenme alanında Atatürkçülük kazanımına yer verilmiştir. Bu kazanım; ‘7.6.2. Atatürk’ün Türk demokrasisinin gelişimine katkılarını açıklar.’ şeklindedir. 2018 SBDÖP’de yer alan bu öğrenme alanında barış değeri vurgulanmıştır. 2005 ve 2018 SBDÖP’de ‘Küresel Bağlantılar’ öğrenme alanında kazanım sayısı aynı kalmıştır yani 4 olarak belirlenmiştir. Bu öğrenme alanında barış ve saygı değerlerine yer verilmiştir.

2018 SBDÖP’de; anadilde iletişim, yabancı dillerde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık gibi yetkinliklere, 2005 SBDÖP’den farklı olarak Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (TYÇ) adında bir bölüme yer verilmiştir. 2005 ve 2018 yıllarındaki programların yaklaşım olarak değişiklik göstermediği öğrenci merkezli, toplu öğretim yaklaşımı ve tematik yaklaşım olarak kaldığı görülmektedir.

2005 sosyal bilgiler dersi öğretim programında 15 beceri yer alırken bu becerilerden “yaratıcı düşünme” ve “bilgi teknolojilerini kullanma” becerileri çıkarılarak geri kalan 13 becerinin olduğu gibi 2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer aldığı ve bu becerilere ek olarak 14 beceri daha 2018 yılı sosyal bilgiler dersi öğretim programına eklenmiştir.

2005 SBDÖP’ de 20 olan genel değer sayısı 2018 SBDÖP’ de 18’e düşmüştür. 2005 SBDÖP’de yer alan “Adil olma” değeri 2018 SBDÖP’de “Adalet” olarak değiştirilmiştir. 2005 SBDÖP’de yer alan “Hoşgörü”, “Temizlik”, “Sağlıklı olmaya önem verme” ve “Misafirperverlik” değerleri, 2018 SBDÖP’de yer almamıştır. 2018 SBDÖP’ye “Eşitlik” ve “Tasarruf” iki yeni değer olarak girmiştir. 2005 ve 2018 SBDÖP’leri, ölçme ve değerlendirme açısından geleneksel yöntemleri kullanmanın yanı sıra alternatif nitelikteki ölçme ve değerlendirme yöntemlerini ön plana çıkarıp öğrenciyi, öğrenme sürecinde ve sürecin sonunda bir bütün olarak kapsamlı şekilde değerlendirmeyi hedeflemişlerdir. 2005 SBDÖP, ölçme ve değerlendirmeye verdiği önem ve detay açısından 2018 SBDÖP’den bir adım öndedir. 2005 SBDÖP incelendiğinde ölçme ve değerlendirme hakkında detaylı bir anlatım yoluna gitmiştir. 2018 SBDÖP’de bu durum söz konusu değildir.

ÖNERİLER

2005 SBDÖP’de her öğrenme alanında bulunan ünite anlayışı, 2018 SBDÖP’de terk edilmiştir. Bu durum dersin işleniş aşamasında öğrencilerde bir kafa karışıklığı oluşturacağı için yeniden ünite anlayışına dönülmesi gerektiği söylenebilir. Bu kafa karışıklığının nedeni yayınevlerinin kendi tanımlamalarına göre öğrenme alanlarını farklı isimlerde ünitelere bölmeleridir.

2005 SBDÖP’de bulunan “Hoşgörü”, “Misafirperverlik”, “Sağlıklı olamaya önem verme”, “Temizlik” gibi değerlerin yeniden 2018 SBDÖP’ye eklenmesi önem arz etmektedir. Bu değerler Türk toplumunun karakteristik özelliklerini barındırdığı için yeniden programda yer almalıdır.

2005 SBDÖP’de bulunan Atatürkçülük ile ilgili kazanımlar, 2018 SBDÖP’ye dâhil edilmelidir. Çünkü sarmal anlayış gereğince 8. sınıf İnkılap Tarihi dersine bir temel oluşturması açısından bu konu önem taşımaktadır.

2018 SBDÖP’de, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi (TYÇ) başlığı altında verilen yeterliliklerin kapsamının genişletilmesi önem arz etmektedir. Bu yeterliliklere, “Yaratıcı düşünme”, “Sorgulama yetkinliği” ve “Milli ve manevi değerleri özümseme” gibi eklemeler yapılmalıdır.

2005 SBDÖP’de etkinlik örneklerine ve açıklamalara yer verilerek uygulayıcıların programdaki kazanımları daha kolay ve sağlıklı şekilde öğrencilere aktardığı düşünülüyordu. 2018 SBDÖP’de bu etkinlik örnekleri ve açıklamaların yer almaması uygulayıcıların programı yeterince kavrayamamasına neden olduğu düşünüldüğünden yeni programa da bu örneklerin ve açıklamaların dâhil edilmesi gerektiği tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

AKINOĞLU, O. (2005). Türkiye’de uygulanan ve değişen eğitim programlarının psikolojik temelleri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 22, 31-46.

AKYÜZ, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi “M.Ö. 1000-M.S. 2009”*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

ATA, B. (2007). Yeni Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Lisans Programının İlköğretim 2005 Sosyal Bilgiler Dersi (6, 7. Sınıflar) Öğretim Programı Açısından Değerlendirilmesi. *I. Uluslararası Bilim Çalıştayı 08–09 Mart 2007 (Prof. Dr. Suzan ERBAŞ Anısına)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

ÇATAK, M. (2015) *Ekev Akademi*, 19(62), 69-94.

ÇOBAN, O. ve AKŞİT, İ. (2018). 2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Öğrenme Alanı, Kazanım, Kavram, Değer ve Beceri Boyutları Açısından Karşılaştırılması. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 479-505.

ERSOY, F. A. ve KAYA, E. (2009). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının (2004) Uygulama Sürecine İlişkin Öğrenci Görüşleri. *Kastamonu Eğitim*, 17(1), 71-86.

GÜNGÖRDÜ, E. (2002). *İlköğretimde hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

MEB (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Ve Kılavuzu (4-5. Sınıflar) Talim Ve Terbiye Kurulu Başkanlığı*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.

MEB (2005). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Ve Kılavuzu (6-7. Sınıflar) Talim Ve Terbiye Kurulu Başkanlığı*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.

MEB (2006). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Ve Kılavuzu (6. Sınıf) Talim Ve Terbiye Kurulu Başkanlığı*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.

MEB (2018). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Ve Kılavuzu (4, 5, 6 ve 7.Sınıflar) Talim Ve Terbiye Kurulu Başkanlığı*, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basım Evi.

MERRIAM, S. (1998). *Qualitative research and case study applications in education. Revised and expanded from case study research in education*. USA: JB Printing.

ÖZTÜRK, C. ve DİLEK, D. (2005). Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretim programları. C. Öztürk ve D. Dilek (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi içinde (s.53-96)*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

SAFRAN, M. (2011). Sosyal Bilgiler Öğretimine Bakış. B. Tay ve A. Öcal (Ed.), *Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde (s.1-18)*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

SEVER, R. (2016). Alternatif yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler öğretimi ile ilgili temel kavramlar. R. Sever, M. Aydın ve E. Koçoğlu (Ed.), *Alternatif yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler Eğitimi içinde (s.1-13)*, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

SÖNMEZ, V. (2010). *Sosyal Bilgiler Öğretimi ve Öğretmen Kılavuzu*, Ankara: Anı Yayıncılık.

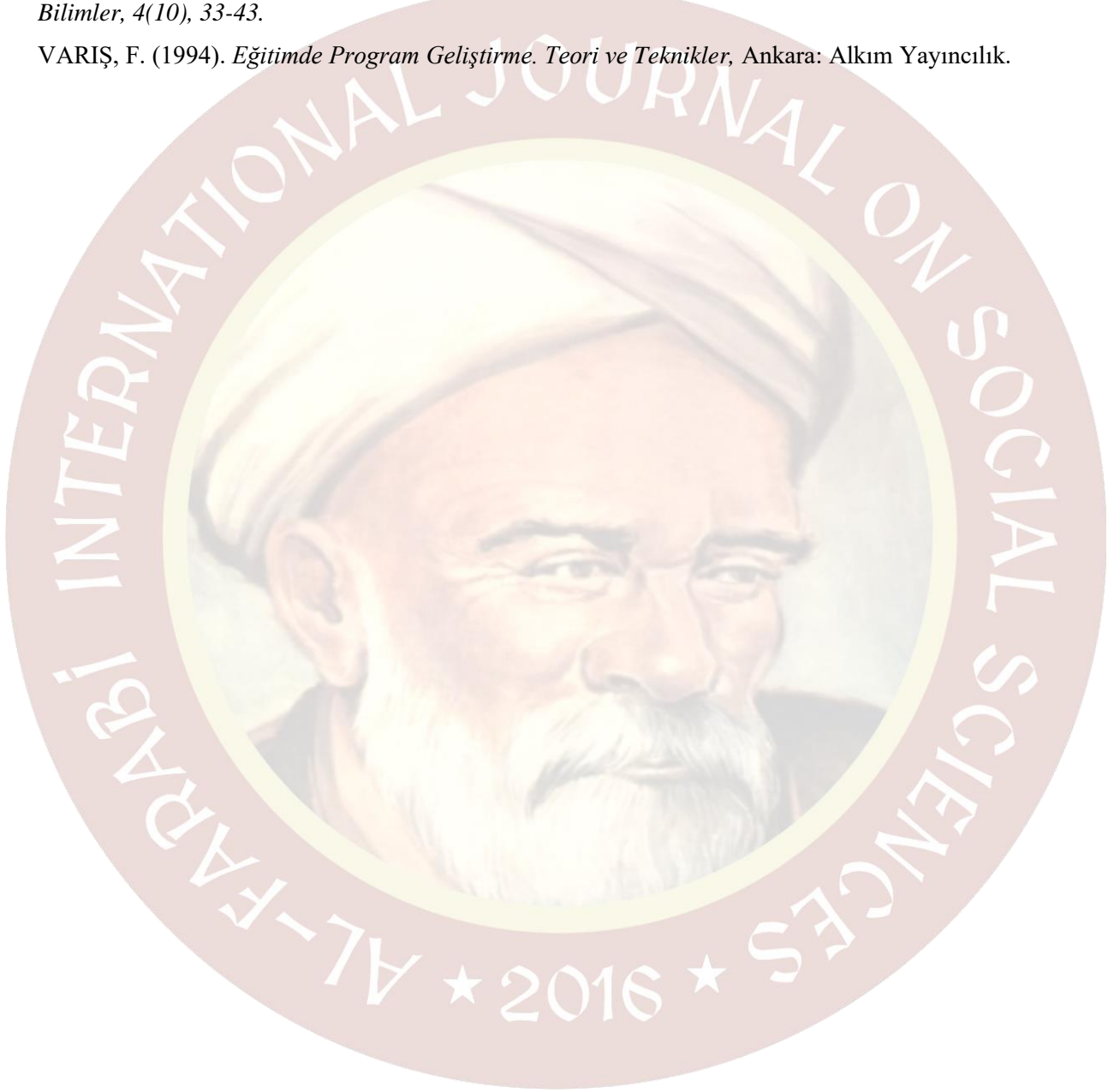
SÖZEN, E. - ADA, S. (2018). 2005 ve 2018 4. sınıf Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının (SBDÖP) karşılaştırılması. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim*, 6(1), 53-71.

ŞİMŞEK, S. (2016). *Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: Anı Yayıncılık.

TAY, B. (2017). 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Taslak Öğretim Programının Karşılaştırılması, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 8(27), 461-487.

TOPKAYA - TOKCAN (2013). Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Belirlediği Değerlerin 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıma Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler*, 4(10), 33-43.

VARIŞ, F. (1994). *Eğitimde Program Geliştirme. Teori ve Teknikler*, Ankara: Alkım Yayıncılık.

**TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR VE YENİLENEMEYEN ENERJİ TÜKETİMİNİN
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**
THE IMPACT OF RENEWABLE AND NON-RENEWABLE ENERGY CONSUMPTION ON
ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

**Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK¹
Selin SAYGIN²**

ÖZET

Ülke ekonomilerinde sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda enerji kaynaklarının etkin, verimli ve çevreye duyarlı kullanımı büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, yenilenebilir enerji tüketimi ve yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca teknolojik gelişme açıklayıcı değişken olarak modele ilave edilmiştir. Türkiye ekonomisi için 1978-2016 dönemini kapsayan yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tespiti için ARDL sınır testi kullanılmıştır. Bir sonraki aşamada ARDL modeline ek olarak DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleriyle değişkenlere ilişkin uzun dönem katsayı tahminleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları, yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi, teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki eşbütünleşme ilişkilerinin varlığını ortaya koymaktadır. Uzun dönem katsayı tahmini sonuçları, yenilenebilir enerji ve yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu doğrulamaktadır. Çalışmada ayrıca kontrol değişkeni olarak modele dahil edilen teknolojik gelişme değişkeninin de ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisi için önemli politika çıkarımlarının yapılmasına imkan vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Yenilenemeyen Enerji, Ekonomik Büyüme, ARDL.

ABSTRACT

Effective, efficient and environmentally sensitive use of energy resources is of great importance in line with sustainable development goals in the country's economies. In this study, the effects of renewable energy consumption and non-renewable energy consumption on economic growth were investigated. Technological development was also added to the model as an explanatory variable. ARDL bounds test is used to determine the long-run relationship between the series in studies using annual data covering the period 1978-2016 in Turkish economy. In the next step, in addition to the ARDL model, long run coefficient estimates for variables were made with DOLS, FMOLS and CCR methods. Findings of the study reveal the existence of cointegration relations between renewable energy consumption, non-renewable energy consumption, technological development and economic growth variables. Long run coefficient estimation results confirm that renewable energy and non-renewable energy consumption have positive effects on economic growth. In the study, it was also determined that the technological development variable included in the model as a control variable had a positive effect on economic growth. The obtained findings, Turkey gives the opportunity of making important policy implications for the economy.

Key Words: Renewable Energy, Non-renewable Energy, Economic Growth, ARDL.

1. Giriş

Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi ekonomik aktiviteyle, dolayısıyla ekonomik büyümeyle, güçlü şekilde ilişkilidir (Apergis-Payne, 2012; Salim vd. 2014). 1970'lerde yaşanan enerji krizleri ve özellikle petrol arzında/talebinde meydana gelen değişikliklerin gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesini olumsuz etkilemiş olması bu durumun en temel örneklerinden biridir (Altınay-Karagöl, 2004; Öztürk-Saygın, 2017). Bu yüzden enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1970'lerden bu yana temel araştırma alanlarından biri olmuştur.

¹ (<https://orcid.org/0000-0001-6851-951X>), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat, e-mail: salihozturk@nku.edu.tr

² (<https://orcid.org/0000-0003-4617-3882>), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, e-mail: selinsaygin-@hotmail.com

Yenilenebilir enerji (rüzgar, güneş, jeotermal, biyokütle, dalga ve gelgit gibi), son yılların önemli araştırma konularındandır. Özellikle 2000'li yılların sonlarından bu yana en hızlı büyüyen enerji kaynağı olmuştur (Apergis-Payne, 2012). Toplam enerjinin küçük bir payını oluştursa da enerji güvenliği konuları, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve küresel ısınmadaki artışlar sonucunda meydana gelen çevresel tahribat ve tehdit yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimi artırarak iktisat politikalarının sürdürülebilir bir büyüme perspektifinde şekillenmeye başlamasında etkili olmuştur (La Vina vd., 2002, Sadorsky, 2009, Gozgor vd., 2018). Uluslararası Enerji Ajansı (IEA, 2019) da yenilenemeyen kaynaklardan sağlanan enerji arz ve talebinin sosyal, ekonomik ve çevresel açılardan sürdürülebilir olmadığını ifade etmektedir. IEA projeksiyonları, 2015-2030 döneminde birincil enerji kaynakları kullanımının %1,5 artacağını öngörmekte ve 2050 yılında şu anki seviyesinden iki kat fazla karbon salınımına neden olacağını vurgulamaktadır. Nüfus, gelir ve enerji talebi artış tahminleri yakın gelecekte özellikle gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerde enerji ve doğal kaynak üzerindeki baskının artacağını göstermektedir (Voigt vd., 2014). Dolayısıyla olumsuz sonuçlardan kaçınmak adına yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek hem ekonomik hem de çevresel açıdan yarar sağlayacaktır.

Türkiye'de 1980 sonrasında dışa açılımla birlikte sanayi ve hizmetler sektörü önem kazanmış ve buna bağlı olarak petrol, doğalgaz, kömür gibi fosil kaynaklı enerji tüketimi artmıştır. BP (2019) istatistiklerine göre, Türkiye'de 1990 yılında yenilenemeyen enerji kullanımı 47.674 milyon ton petrol eşdeğerinden 2018 yılında 153.540 milyon ton petrol eşdeğeri miktarına yükselmiştir. Ülke sınırlarında çok düşük rezervi bulunan yenilenemeyen enerji kaynaklarındaki hızla yükselen bu artış, enerji konusunda yüksek oranda dışa bağımlı olan Türkiye'de cari açık sorununu da beraberinde getirmektedir. Yine BP (2019) verilerine göre, Türkiye'nin yenilenebilir enerji tüketimi 1990 yılında 0.018 iken 2018'de 8.530 milyon ton petrol eşdeğerine ulaşmıştır. Söz konusu dönemde Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketiminde artış olduğu görülse de, yenilenemeyen enerji tüketiminin yanında düşük bir paya sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Çalışmada yukarıdaki açıklamalardan hareketle, Türkiye ekonomisi için 1978-2016 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılarak yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Yenilenebilir enerji tüketimi ve yenilenemeyen enerji tüketiminin yanı sıra teknolojik gelişme değişkeni de kontrol değişkeni olarak modele ilave edilmiştir. Çalışmanın ekonometrik metodolojisi bağlamında ilk olarak ADF, PP ve DF-GLS klasik birim kök testleri ve Lee Strazicich iki yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılarak serilerin durağanlık dereceleri araştırılmıştır. Sonraki aşamada ARDL sınır testi kullanılarak seriler arasındaki eşbütünlüşme ilişkileri incelenmiştir. Son olarak, ARDL modeli çerçevesinde uzun ve kısa dönem katsayı tahminleri yapılmıştır. Çalışmada ayrıca ARDL modeline ilave bir kanıt olarak DOLS, FMOLS ve CCR yöntemleriyle de uzun dönem tahminleri yapılmıştır.

Çalışmanın buradan sonraki bölümleri şu şekilde belirlenmiştir. İkinci bölümde ampirik literatüre ilişkin bilgi verilerek, literatürde yer alan bazı çalışmalar özetlenmiştir. Üçüncü bölümde, model ve veri setine ilişkin bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmada takip edilen metodoloji açıklanmıştır. Beşinci bölümde elde edilen bulgular verilmiştir. Son bölüm ise, sonuç ve politika önerilerinden oluşmaktadır.

2. Literatür Özeti

Ülkelerin ekonomik gelişmeleri, üretimi/tüketimi ve sanayileşmesi gibi çoğu ekonomik faaliyetlerinde yer alan belirleyici parametrelerden biri enerjidir. Dolayısıyla, enerji ekonominin her kaleminde önemli bir unsurdur. Literatürde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisinin yönüyle ilgili dört farklı hipotez üzerinde yoğunlaşmıştır (Apergis-Payne, 2011: 2012). Enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik büyüme hipotezi olarak açıklanmaktadır (Ito, 2017). Ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik koruma hipotezi olarak tanımlanmaktadır (Apergis-Danuletiu, 2014). Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi geri besleme hipoteziyle açıklanmaktadır. (Rafindadi-Öztürk, 2017). İki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmaması ise yansızlık hipoteziyle (Menegaki, 2011) açıklanmaktadır. Tablo 1'de enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen seçilmiş bazı çalışmalar özetlenmiştir. Tablo 1'de Tsani (2010), Shahbaz vd. (2013) ve Kumar vd. (2015) çalışmalarında büyüme hipotezinin geçerliliğini yani enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını destekleyen kanıtlar sunmuştur. Kyophilavong (2015) iki değişken

arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin, geri besleme hipotezinin, varlığını doğrulayan bulgular elde etmiştir. Erdoğan vd. (2019) ise iki değişken arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını, yansızlık hipotezini, destekleyen sonuçlar elde etmiştir. Ekonomik büyüme ve enerji tüketimiyle ilgili literatürde bu ilişkinin tek veya çift taraflı olmasıyla ilgili ortak bir kanı olmasa da, birbirleriyle genel anlamda ilişkili iki parametre olduğu görülmektedir.

Üretim sürecinin önemli bir girdisi olan enerji tüketiminde en büyük payı birincil kaynaklardan elde edilen enerji oluşturmaktadır. Apergis ve Payne (2012), Farhani vd. (2014), Salim vd. (2014), Doğan (2015), Rahman-Velayutham (2020) çalışmalarında yenilenemeyen enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Ancak enerjinin büyük bir kısmının yenilenemeyen kaynaklardan sağlanması son yıllarda küresel anlamda sürekli artış gösteren karbon emisyonları nedeniyle küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi ciddi problemlere yol açmaktadır. Dolayısıyla bu durum, ülkelerin yenilenebilir kaynaklara olan yönelimini artırmaktadır. Yenilenebilir enerji kullanımının artmasıyla yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür de önem kazanmıştır. Salim vd. (2014), Shahbaz vd. (2015), Saad-Taleb (2018) yenilenebilir enerji tüketimindeki artışların ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler meydana getireceğini ortaya koymuşlardır. Maji vd. (2019) yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere neden olacağına dair kanıtlar sunmuştur. Doğan (2015) ise, uzun dönemde yenilenebilir enerjinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar	Dönem/ Ülke	Yöntem	Eşbütünleşme	Uzun Dönem Etkisi	Nedensellik
Tsani (2010)	1960-2006 Yunanistan	Toda-Yamamoto nedensellik	Araştırılmadı	Araştırılmadı	$E \rightarrow Y$
Apergis-Payne (2012)	1990-2007 80 Ülke	Pedroni eşbütünleşme, panel FMOLS, panel Granger nedensellik	Evet	Pozitif	$NRC \leftrightarrow Y$ $RC \leftrightarrow Y$
Shahbaz vd. (2013)	1971-2011 Çin	Johansen eşbütünleşme, ARDL, VECM Granger nedensellik	Evet	Pozitif	$E \rightarrow Y$
Farhani vd. (2014)	1980-2010 Tunus	ARDL, Toda-Yamamoto nedensellik	Evet	Pozitif	$NRC \rightarrow Y$
Salim vd. (2014)	1980-2011 29 OECD Ülkesi	Westerlund eşbütünleşme, panel Granger nedensellik	Evet	Pozitif	$NRC \leftrightarrow Y$ $RC \rightarrow Y$
Shahbaz vd. (2015)	1972:1- 2011:4 Pakistan	ARDL, VECM Granger nedensellik	Evet	Pozitif	$RC \leftrightarrow Y$
Kumar vd. (2015)	1971-2011 Güney Afrika	ARDL, Toda-Yamamoto nedensellik	Evet	Pozitif	$E \rightarrow Y$
Doğan (2015)	1990-2012 Türkiye	ARDL, Gregory-Hansen eşbütünleşme, VECM Granger nedensellik	Evet	Pozitif(NRC) Anlamsız(RC)	$NRC \rightarrow Y$
Kyophilavong (2015)	1971-2012 Tayland	Bayer-Hanck eşbütünleşme, Granger nedensellik	Evet	Pozitif	$E \leftrightarrow Y$
Gozgor (2018)	1965-2016 ABD	ARDL	Evet	Pozitif	Araştırılmadı
Saad-Taleb (2018)	1990-2014 12 AB Ülkesi	Panel eşbütünleşme, panel FMOLS, panel VECM	Evet	Pozitif	$Y \leftrightarrow RC$
Gozgor vd. (2018)	1990-2013 29 OECD ülkesi	Panel ARDL, panel quantile regresyon	Evet	Pozitif	Araştırılmadı
Maji vd. (2019)	1995-2014 Batı Afrika	Pedroni ve Kao eşbütünleşme, DOLS, FMOLS, OLS	Evet	Negatif	Araştırılmadı
Yıldırım vd. (2019)	1990-2014 BRICS-T	Pedroni eşbütünleşme, Westerlund ve Edgerton eşbütünleşme, panel FMOLS	Evet	Pozitif	Araştırılmadı
Erdoğan vd. (2018)	1983-2017 Türkiye	Hacker ve Hatemi-J nedensellik testi	Araştırılmadı	Araştırılmadı	Nedensellik yok
Rahman-Velayutham (2020)	1990-2014 Güney Asya	Pedroni eşbütünleşme, Kao eşbütünleşme, panel FMOLS, panel DOLS, Dumitrescue-Hurlin nedensellik	Evet	Pozitif	$Y \rightarrow RC$ (Bangladeş hariç) $Y \rightarrow NRC$ (Pakistan)

Not: Tabloda E enerji tüketimini, Y ekonomik büyümeyi, NRC yenilenemeyen enerji tüketimini ve RC yenilenebilir enerji tüketimini göstermektedir. $\rightarrow$, $\leftrightarrow$ sırasıyla değişkenler arasındaki tek yönlü ve çift yönlü nedenselliği ifade etmektedir.

3. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada, yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, Türkiye ekonomisi için 1978-2016 döneminde yıllık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Ayrıca teknolojik gelişme değişkeni kontrol değişkeni olarak analize dahil edilmiştir. Çalışmada, Apergis-Payne (2012) ve Gozgor (2018) çalışmalarını takiben aşağıdaki gibi bir model geliştirilmiştir:

Denklemden GDP , GSYH sabit fiyatlarla 2010 US\$ olarak Dünya Bankası web sitesinden temin edilen ekonomik büyüme değişkenini göstermektedir. PEC , yenilenemeyen enerji tüketimini temsilen BP istatistiklerinden elde edilen birincil enerji tüketimini (milyon/ton) ifade etmektedir. REC , OECD web sitesinden elde edilen yenilenebilir enerji tüketimi (kg/ton) değişkenini temsil etmektedir. PAT , teknolojik gelişme değişkenini temsilen Dünya Bankası web sitesinden temin edilen ulusal patent sayısını göstermektedir. β_0 sabit terimi, ε_t hata terimini göstermektedir. β_1 , β_2 ve β_3 sırasıyla yenilenemeyen enerji tüketiminin, yenilenebilir enerji tüketiminin ve teknolojik yeniliklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Modelde yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir ($\beta_1, \beta_2, \beta_3 > 0$). Değişkenler logaritmaları alınarak işlemlere dahil edilmiştir.

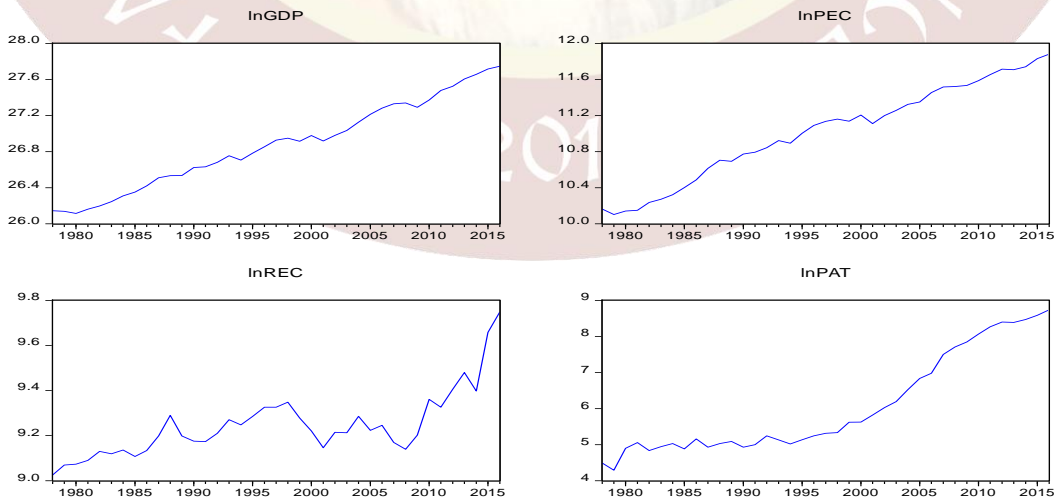
Tablo 2: Tanımlayıcı istatistikler

Panel A: İstatistikler	lnGDP	lnPEC	lnREC	lnPAT
Ortalama	26.873	11.015	9.247	6.065
Medyan	26.914	11.111	9.214	5.313
Maks.	27.746	11.880	9.748	8.737
Min.	26.113	10.102	9.025	4.290
Std. sapma.	0.487	0.536	0.147	1.396
Çarpıklık	0.097	-0.208	1.486	0.755
Basıklık	1.951	1.913	5.795	2.010
Gözlem S.	39	39	39	39

Panel B: Korelasyon Matrisi	lnGDP	lnPEC	lnREC	lnPAT
lnGDP	1			
lnPEC	0.992	1		
lnREC	0.769	0.752	1	
lnPAT	0.928	0.890	0.686	1

Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur. Ayrıca serilerin zamana göre seyri Grafik 1’de verilmiştir. Grafik 1, serilerin genellikle bir artış trendinde olduğunu ve genel olarak aynı yönde bir seyir izlediklerini göstermektedir.

Grafik 1: Serilerin zaman içindeki seyri (logaritmik)

4. Ekonometrik Yöntem

Çalışmanın ekonometrik metodoloji klasik birim birim kök testleri, yapısal kırılmalı birim kök testi ve ARDL sınır testinden oluşmaktadır. Serilerin bütünleşme derecelerinin tespiti, ilk olarak ADF, PP ve DF-GLS kullanılarak araştırılmıştır. ADF testi, Dickey-Fuller (1979), tarafından geliştirilen DF testinde ortaya çıkan otokorelasyon problemini ortadan kaldırmak amacıyla önerilmiştir. Denklem sağına bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenerek elde edilmektedir (Dickey-Fuller, 1981). PP testi, hareketli ortalama yapısının seriyi etkileyerek yapay birim kök içermesi durumunda bunu ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilmiştir (Phillips-Perron, 1988). DF-GLS testi ise, ADF'nin dönüştürülmüş bir şekli olarak tanımlanmaktadır. Denklemde ADF birim kök testi denklemi, genelleştirilmiş EKK (GLS) yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir. Bu testin bir avantajı, bilinmeyen ortalama ve trend söz konusu iken, etkin sonuçlar vermesi olarak açıklanmıştır (Elliot vd., 1996). Her üç birim kök testi için de boş hipotez, serilerde birim kökün varlığını göstermektedir.

Klasik birim kök testleri, ekonomik gelişmeler ve siyasi bazı olaylar sonucunda ekonomide meydana gelebilecek kırılma dönemlerini dikkate almadıkları için sapmalı ve sahte regresyon problemlerine yol açabilmektedir. Dolayısıyla bu tür birim kök testleri, önemli istatistiksel sorunlara neden olabileceğinden bazı eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu nedenle çalışmada yapısal kırılma dönemleri de dikkate alınarak geliştirilen Lee Strazicich birim kök testi kullanılmıştır. Lee Strazicich birim kök testi, kırılmaları içsel olarak belirlemekte ve çift yapısal kırılmalara izin vermektedir. Yapısal kırılmaları uygun bir şekilde test eden bu test, ölçek bozukluklarının da önüne geçebilmektedir (Lee-Strazicich, 2003). LM testi için şu şekilde bir regresyon denklemi kurulmaktadır:

$$\Delta y_t = y' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + \varepsilon_t \quad \tilde{S}_t = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \tilde{y} \quad t = 2, \dots, t \quad (3)$$

Lee Strazicich birim kök testinde birim kökün varlığı $\phi = 0$ yokluk hipotezine göre belirlenmektedir. Serinin kırılmalar dikkate alınarak birim kök içerip içermediği, LM test istatistiği ile hesaplanan t istatistiğine göre belirlenmektedir.

4.1. ARDL sınır testi

Uygulamada birçok avantaja sahip olan ARDL sınır testinde, seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri araştırılırken, değişkenlerin aynı dereceden ya da farklı derecelerden durağan olmaları dikkate alınmaksızın uzun dönem ilişkileri tahmin edilebilmektedir. Küçük örneklem büyüklüklerinde de anlamlı sonuçlar veren ARDL testi, kısıtsız hata düzeltme modeli yardımıyla hem kısa hem de uzun dönem parametrelerinin aynı anda tahmin edilebilmesine de imkan vermektedir (Pesaran vd., 2001). Çalışmada kullanılan modeller dikkate alınarak kurulacak bir ARDL modeli ise şu şekilde ifade edilebilir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln GDP_t = & \delta_0 + \sum_{i=1}^p \delta_{1i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^k \delta_{2i} \Delta \ln PEC_{t-i} + \sum_{i=0}^k \delta_{3i} \Delta \ln REC_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^k \delta_{4i} \Delta \ln PAT_{t-i} + \gamma_1 D_{1988} + \gamma_2 D_{1999} + \gamma_3 \ln GDP_{t-1} + \gamma_4 \ln PEC_{t-1} \\ & + \gamma_5 \ln REC_{t-1} + \gamma_6 \ln PAT_{t-1} + \mu_t \end{aligned} \quad (4)$$

ARDL modellerine ilişkin denklemlerde Δ değişkenlerin fark değerlerini, δ_0 sabit terimi, μ_t hata terimlerini göstermektedir. D_{1988} ve D_{1999} , yapısal kırılmayı göstermek üzere kukla değişkenleri ifade etmektedir. Modellerde kukla değişkenler, Lee-Strazicich birim kök testinden elde edilen kırılma dönemlerine göre belirlenmiştir.

ARDL modeli kurulurken uygulanacak optimum gecikme uzunluğu VAR modeli yardımıyla belirlenen kritik değerlere göre saptanmaktadır. Model sonuçlarında hesaplanan F -(ya da t) istatistiği değeri, Pesaran vd. (2001)'de verilen üst sınır değerlerini aşarsa değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına hükmedilir. Çalışmada kurulan modeller çerçevesinde ARDL modeli için sıfır hipotez $H_0 = \gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = \gamma_5 = 0$ ve alternatif hipotez $H_1 = \gamma_1 \neq \gamma_2 \neq \gamma_3 \neq \gamma_4 \neq \gamma_5 \neq 0$

şeklinde belirlenmektedir. ARDL modelinin doğru kurulup kurulmadığı normal dağılım, değişen varyans ve otokorelasyon gibi tanısal testler aracılığıyla belirlenebilmektedir. Ayrıca uzun dönem parametrelerinin istikrarlılığı, Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen *CUSUM* ve *CUSUM*² testleri aracılığıyla tespit edilmektedir.

Diğer taraftan seriler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin araştırılmasında tahmin sürecinde meydana gelebilecek içsellik sorunu ve uzun dönem katsayılarının yorumlanamaması nedeniyle geleneksel yöntemler yerini Stock-Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS, Hansen-Phillips (1990) tarafından geliştirilen FMOLS ve Park (1992) tarafından geliştirilen CCR metotlarına bırakmaktadır. Bu nedenle, çalışmada kullanılan model için uzun dönem parametrelerinin incelenmesinde ARDL modeline ilave bir kanıt olarak DOLS, FMOLS ve CCR yöntemlerinden elde edilen sonuçlar da sunulmuştur. Bu yöntemler ARDL modeli gibi küçük örneklerde güvenilir sonuçlar üretmektedir.

5. Bulgular ve Tartışma

Çalışmanın ekonometrik metodolojisi bağlamında öncelikle ele alınan değişkenlerin durağanlık dereceleri belirlenmiştir. Bu amaçla ADF, PP, DF-GLS birim kök testleri ve Lee Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmıştır. Tablo 3, ADF, PP ve DF-GLS testlerinden elde edilen test sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, tüm değişkenlerin birinci farkında durağan olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3: ADF, PP, DF-GLS Birim Kök Test Sonuçları

Panel A: Düzey	ADF	PP	DF-GLS
Değişkenler	<i>t</i> -istatistiği	<i>t</i> -istatistiği	<i>t</i> -istatistiği
lnGDP	-2.831	-2.930	-2.647
lnPEC	-2.242	-2.344	-2.276
lnREC	-0.886	-0.863	-1.428
lnPAT	-1.064	-1.076	-2.324
Panel B: Birinci fark			
ΔlnGDP	-6.161***	-6.296***	-6.136***
ΔlnPEC	-7.225***	-7.348***	-5.877***
ΔlnREC	-6.447***	-6.448***	-6.503***
ΔlnPAT	-6.914***	-6.837***	-6.571***

Not: Sonuçlar sabitli ve trendli model sonuçlarını yansıtmaktadır. ***, %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Optimal gecikme uzunluğu SIC kriteri kullanılarak belirlenmiştir. PP testinde Newey-West metodu ile bant genişliği belirlenmiştir.

Çalışmada durağan olmayan serilerin kriz, şok vb. dönemler içermesi ve bu dönemlerde meydana gelebilecek yapısal kırılmalar nedeniyle birim kök içerebilecekleri varsayımıyla, bu serilere ilişkin birim kök analizleri Lee Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testiyle de araştırılmıştır. Lee Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testinden elde edilen sonuçlar, Tablo 4'te verilmiştir. Analiz sonuçlarında teknolojik gelişme düzeyde durağan olarak elde edilirken, diğer değişkenlerin birinci farkında durağan oldukları belirlenmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme, yenilenemeyen enerji, yenilenebilir enerji ve teknolojik gelişme için kırılma tarihleri sırasıyla 1988-1999, 1994-2000, 1998-2011 ve 1992-2012 olarak belirlenmiştir. Birim kök testi sonucunda elde edilen kırılma tarihlerinin genel olarak krizler ve kriz sonrası dönemleri işaret ettiği görülmektedir.

Tablo 4: Lee Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçları

Panel A: Düzey	TB1	TB2	<i>t</i> -istatistiği
lnGDP	1988	1999	-5.625 (3)
lnPEC	1994	2000	-5.068 (6)
lnREC	1998	2011	-5.208 (2)
lnPAT	1992	2012	-7.801 (8)***
Panel B: Birinci fark			
ΔlnGDP	1998	2007	-6.482 (5)**
ΔlnPEC	1988	1998	-6.552 (6)**
ΔlnREC	1995	2005	-5.908(3)*

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. TB1 ve TB2 kırılma tarihlerini ifade etmektedir.

Bir sonraki aşamada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığını araştırmak için ARDL sınır testi uygulanmıştır. ARDL sınır testinin uygulanabilmesi için ilk olarak VAR modeli kurulmuş ve uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Tablo 5, kurulan VAR modeli sonuçlarını yansıtmaktadır. Modelde optimum gecikme uzunluğu, AIC bilgi kriteri kullanılarak belirlenmiştir.

Tablo 5: Optimal gecikme uzunluğunun tespiti

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	8.130	-2.670	-2.493	-2.609
1	283.483*	1.610*	-11.206*	-10.317*	-10.899*
2	22.568	1.750	-11.159	-9.560	-10.607
3	11.987	2.810	-10.790	-8.479	-9.992
4	20.645	2.740	-11.023	-8.001	-9.980

Not: LR: Yarı modifiye LR test istatistiği; FPE: Son tahmin hatası; AIC: Akaike bilgi kriteri; SIC: Schwarz bilgi kriteri; HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri. * ilgili kritere göre optimal gecikme uzunluğunu gösterir.

Tablo 6, ARDL sınır testi sonuçlarını göstermektedir. Sınır testi sonuçları, hesaplanan F -istatistiği ve t -istatistiği değerlerinin Pesaran vd. (2001)'de öngörülen üst kritik tablo değerlerini aştığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, sınır testi bulguları yenilenemeyen enerji, yenilenebilir enerji, teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkilerinin varlığını kanıtlamaktadır. Tablo 6'nın alt kısmında modele ilişkin tanısal test sonuçları yer almaktadır. Tanısal test sonuçları, modelin uygun bir model olduğunu modelde herhangi bir değişen varyans ve otokorelasyon probleminin bulunmadığını ve model kurulumunda bir hatanın olmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 6: F -Sınır Testi Sonuçları

Panel A: ARDL sınır testi				
Model	$f(\ln GDP/\ln PEC, \ln REC, \ln PAT)$			
Yapısal kırıma tarihi	1988, 1999			
Max. gecikme uzunluğu	4			
AIC optimal gecikme uzunluğu	1			
F -istatistiği	4.28*			
t -istatistiği	-3.94**			
Panel B: Pesaran vd. (2001) kritik tablo değerleri				
Kısıtsız sabitli-trendsiz model (Case III)	F -istatistiği kritik değerleri		t -istatistiği kritik değerleri	
Anlamlılık seviyesi	Alt $I(0)$	Üst $I(1)$	Alt $I(0)$	Üst $I(1)$
%1	4.29	5.61	-3.43	-4.37
%5	3.23	4.35	-2.86	-3.78
%10	2.72	3.77	-2.57	-3.46
Panel C: Tanısal Testler				
R^2	0.997			
Adj- R^2	0.996			
F -istatistiği	1328.601***			
Breusch-Godfrey LM testi	0.355 (0.704)			
ARCH LM testi	0.342 (0.562)			
J-B normallik testi	0.623 (0.732)			
Ramsey RESET testi	1.263 (0.217)			

Not: ***, **, ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Bir sonraki aşamada, uzun ve kısa dönemde yenilenebilir enerji, yenilenemeyen enerji ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki ARDL modeli kullanılarak araştırılmıştır. Tablo 7, modele ilişkin uzun ve kısa dönem katsayı tahmin sonuçlarını göstermektedir. Bulgular, yenilenebilir enerji ve yenilenemeyen enerjinin uzun dönemde ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Apergis ve Payne (2012), Salim vd. (2014) ve Rahman ve Velayutham (2020) çalışmalarından elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir. Ancak Ocal ve Aslan (2013) ve Maji vd. (2019)'un çalışmasından elde edilen bulgularla uyuşmamaktadır. Analiz sonuçları ayrıca uzun dönemde teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğunu kanıtlamaktadır. Bu sonuç, Adak (2015) sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Kısa dönem sonuçlarında, yenilenebilir enerji ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır. Yenilenemeyen enerji ise, kısa dönemde de ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir. Ayrıca hata düzeltme terimi (ECT_{t-1}) katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilere ek bir kanıt sunmaktadır.

Tablo 7: ARDL Modeline İlişkin Uzun ve Kısa Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Panel A: Uzun dönem sonuçları		
Bağımlı Değişken: lnGDP	Katsayı	t-istatistiği
C	16.100***	17.813
lnPEC	0.775***	9.097
lnREC	0.207*	1.991
lnPAT	0.063***	3.260
TB1	-0.038	-1.320
TB2	0.001	0.074
Panel B: Kısa dönem sonuçları		
C	9.667***	4.361
lnPEC	0.666***	6.972
lnREC	-0.011	-0.173
lnPAT	0.001	0.043
TB1	-0.038**	-2.703
TB2	0.001	0.141
ECT_{t-1}	-0.600***	-4.357

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

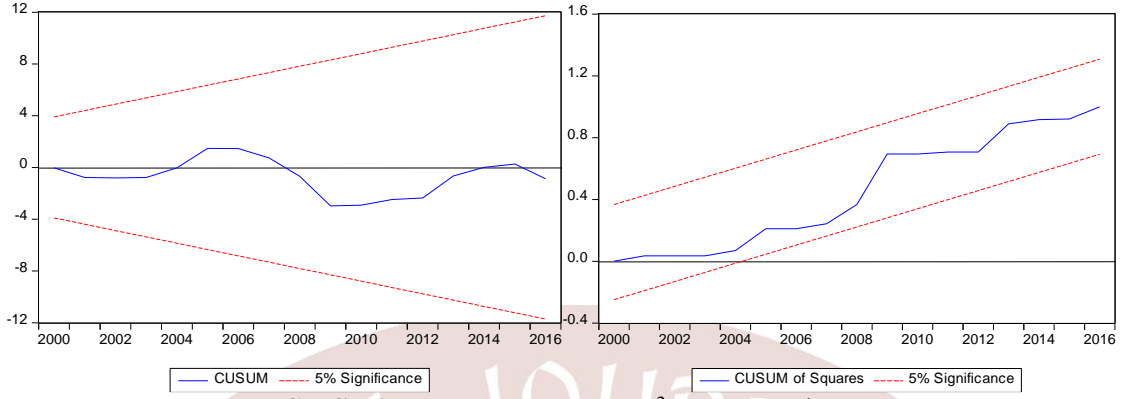
Çalışmada ayrıca yenilenebilir enerji, yenilenemeyen enerji, teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkileri ARDL modeline ek olarak DOLS, FMOLS ve CCR metotları kullanılarak belirlenmiştir. Tablo 8, DOLS, FMOLS ve CCR yöntemlerinden elde edilen sonuçları göstermektedir. Tüm tahmin yöntemlerinden elde edilen sonuçlar incelendiğinde yenilenebilir enerji, yenilenemeyen enerji ve teknolojik gelişme değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler meydana getirdiğini kanıtlamaktadır. Kısaca DOLS, FMOLS ve CCR modellerinden elde edilen bulgular, kısa ve uzun dönem ilişkilerinin ayrıştırılmasına imkan veren ARDL tekniğinden elde edilen sonuçları destekleyecek kanıtlar sunmaktadır.

Tablo 8: DOLS, FMOLS ve CCR modellerine ilişkin tahmin sonuçları

Bağımlı Değişken: lnGDP	DOLS	FMOLS	CCR
C	15.339***	16.436***	16.264***
lnPEC	0.722***	0.747***	0.729***
lnREC	0.343***	0.202***	0.240**
lnPAT	0.071***	0.058***	0.059***
TB1	-0.041	-0.040	-0.034
TB2	-0.007	0.012	0.018

Not: ***, ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Grafik 2, uzun dönem parametrelerinin istikrarlılığına ilişkin elde edilen $CUSUM$ ve $CUSUM^2$ test sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar, %5 anlamlılık düzeyinde band aralığında kaldığından, uzun dönem parametrelerinin istikrarlı bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır.

Grafik 2: CUSUM ve CUSUM² Test Sonuçları

6. Sonuç ve Politika Önerileri

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki son yıllarda en çok incelenen konular arasında yer almaktadır. Bu nedenle çalışmada yenilenebilir enerji tüketimi ve yenilenemeyen enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmada ayrıca teknolojik gelişme kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. Türkiye ekonomisi bağlamında 1978-2016 döneminde yıllık verilerin kullanıldığı çalışmada ekonometrik yöntem olarak ADF, PP, DF-GLS birim kök testleri ve Lee Strazicich yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılmıştır. Bir sonraki aşamada değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin belirlenmesinde ARDL sınır testi kullanılmıştır. Son olarak, ARDL modeli çerçevesinde değişkenlerin uzun dönem katsayıları tahmin edilmiştir. Ayrıca ARDL modelinden elde edilen katsayı tahmin sonuçları DOLS, FMOLS ve CCR tahmin yöntemleri kullanılarak desteklenmiştir. Çalışmanın bulguları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur. Elde edilen uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarında yenilenebilir enerji tüketimi, yenilenemeyen enerji tüketimi ve teknolojik gelişme değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, üretim sürecinin önemli bir girdisi olan enerjinin özellikle yenilenemeyen enerji kaynakları açısından dışa bağımlılığı yüksek olan Türkiye gibi ülkelerde bu kaynakların verimliliğinin artırılması ve yenilenebilir enerji kullanımını teşvik edici olmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yenilenemeyen kaynakların yerine yenilenebilir kaynakların ikame edilmesi, sürdürülebilir bir büyümenin sağlanması adına büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu anlamda yürütülebilecek devlet politikaları, vergi indirimleri, sübvansiyonların artırılması ve bu kaynaklara yönelimin sağlanabilmesi için uygulanacak teşvik edici politikalar, büyümenin sürdürülebilir olmasında önem taşımaktadır. Özellikle enerji konusunda dışa bağımlılığı yüksek olan Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarına olan talebin artırılması için teşvik politikalarının uygulanması, tasarruf tedbirlerinin alınması ve ekonomiye maksimum katkıyı sağlayacak ülke içi kaynakların kullanılmasına dayalı bir enerji politikasının uygulanması gerekmektedir. Böylece, ülkenin dışa bağımlılığı azalacak ve dolayısıyla Türkiye’de önemli bir problem olan cari açığın da azaltılması sağlanacaktır.

Global ölçekte ülke ya da firmaların rekabet edebilirliğinin belirleyicileri arasında girdi maliyetleri, teknolojiye gelişmeler, ekonomik kalkınma ve büyüme gibi parametreler sayılabilmektedir. Dolayısıyla enerji faktörleri üretim aşamasında bir girdi olarak düşünüldüğünde, verimli ve etkin şekilde kullanılması önem arz etmektedir. Ayrıca, enerji maliyetlerinin düşük olması minimum maliyetle üretimi sağlayarak firmaların/ülkelerin rekabet koşullarını avantajlı duruma getirebilmektedir. Çalışmada ayrıca teknolojik gelişme değişkeninin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerinin saptanması, küreselleşen ekonomide teknolojinin ülkeler/firmalar arası rekabeti belirleyen önemli bir unsur olarak ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Günümüz küresel piyasalarında rekabet gücünü geliştirme ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması teknolojik inovasyon kapasitesiyle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda teknolojik gelişmeler desteklenerek üretimde verimliliği sağlayacak politikaların uygulanmasına yönelik teşvikler önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Adak, M. (2015). Technological Progress, Innovation and Economic Growth; the case of Turkey, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 195: 776-782.
- Altınay, G. ve Karagöl, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey, *Energy Economics*, 26(6): 985-994.
- Apergis, N. ve Danuletiu, D.C. (2014). Renewable Energy and Economic Growth: Evidence from the Sign of Panel Long-run Causality, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4): 578-587.
- Apergis, N. ve Payne, J.E. (2011). The Renewable Energy Consumption-Growth nexus in Central America. *Applied Energy*, 88(1): 343-347.
- Apergis, N. ve Payne, J.E. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption-growth nexus: Evidence from a panel error correction model, *Energy Economics*, 34 (3): 733-738.
- BP (2019). BP Statistical Review of World Energy June 2019, <http://www.bp.com/statisticalreview>, (03.05.2019).
- Brown, R.L., Durbin, J. ve Evans, J.M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relations over Time, *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2): 149-163.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74: 427-431.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49(4): 1057-1072.
- Doğan, E. (2015). The relationship between economic growth and electricity consumption from renewable and non-renewable sources: A study of Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52: 534-546.
- Elliot, G., Rothenberg, T.J. ve Stock, J.H. (1996). Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root, *Econometrica*, 64: 813-836.
- Erdoğan, S., Gedikli, A. ve Kırca, M. (2019). A note on time-varying causality between natural gas consumption and economic growth in Turkey, *Resources Policy*, 64: 101504.
- Farhani, S., Shahbaz, M., Aroui, M. ve Teulon, F. (2014). The role of natural gas consumption and trade in Tunisia's output, *Energy Policy*, 66: 677-684.
- Gozgor, G. (2018). A New Approach to The Renewable Energy-Growth Nexus: Evidence From the USA, *Environmental Science and Pollution Research*, 25(17): 16590-16600.
- Gozgor, G., Lau, Chi K.M. ve Lu, Z. (2018). Energy consumption and economic growth: New evidence from the OECD countries, *Energy*, 153: 27-34.
- Hansen, B.E. ve Phillips, P.C.B. (1990). Estimation and Inference in Models of Cointegration: A Simulation Study, *Advances in Econometrics*, 8: 225-248.
- IEA (2019). International Energy Agency, World Energy Outlook 2019, <https://www.iea.org/> (22.03.2020).
- Ito, K. (2017). CO₂ emissions, renewable and non-renewable energy consumption and economic growth: evidence from panel data for developing countries, *International Economics*, 151: 1-6.
- Kumar, R. R., Stauvermann, P.J., Loganathan, N. ve Kumar, R.D. (2015). Exploring the role of energy, trade and financial development in explaining economic growth in South Africa: A revisit, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52: 1300-1311.
- Kyophilavong, P., Shahbaz, M., Anwar, S. ve Masood, S. (2015). The energy-growth nexus in Thailand: Does trade openness boost up energy consumption? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 46: 265-274.
- La Vina, A.G.M., Hoff, G. ve DeRose, A.M. (2002). The Successes and Failures of Johannesburg: A Story of Many Summits. *World Resources Institute* 1-24. http://pdf.wri.org/wssd_joburg_english.pdf (07.05.2019).
- Lee, J. ve Strazicich, M.C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks, *The Review of Economics and Statistics*, 85(4): 1082-1089.
- Maji, İ.K., Sulaiman, C. ve Abdul-Rahim, A.S. (2019). Renewable energy consumption and Economic growth nexus: A fresh evidence from West Africa, *Energy Reports*, 5: 384-392.
- Menegaki, A.N. (2011). Growth and Renewable Energy in Europe: A Random Effect Model with Evidence for Neutrality Hypothesis, *Energy Economics*, 33(2): 257-263.

- Ocal, O. ve Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption-economic growth nexus in Turkey, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28: 464-499.
- OECD, www.oecd.org, (03.05.2019).
- Öztürk, S. ve Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12): 1-12.
- Park, J.Y. (1992). Canonical Cointegrating Regressions, *Econometrica*, 60(1), 119-143.
- Pesaran, M.H., Shin, Y. ve Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 389-326.
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- Rafindadi, A.A. ve Öztürk, İ. (2017). Impacts of Renewable Energy Consumption on the German Economic Growth: Evidence from Combined Cointegration Test, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75: 1130-1141.
- Rahman, M.M. ve Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: New evidence from South Asia, *Renewable Energy*, 147: 399-408.
- Saad, W. ve Taleb, A. (2018). The Causal Relationship Between Renewable Energy Consumption and Economic Growth: Evidence From Europe, *Clean Technologies and Environmental Policy*, 20: 127-136.
- Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption, CO₂ emissions and oil prices in the G7 countries, *Energy Economics*, 31(3): 456-462.
- Salim, R.A., Hassan, K. ve Shafiei, S. (2014). Renewable and non-renewable energy consumption and economic activities: Further evidence from OECD countries, *Energy Economics*, 44: 350-360.
- Shahbaz, M., Khan, S. ve Tahir, M.I. (2013). The Dynamic Links Between Energy Consumption, Economic Growth, Financial Development and Trade in China: Fresh Evidence From Multivariate Framework Analysis, *Energy Economics*, 40: 8-21.
- Shahbaz, M., Loganathan, N., Zeshan, M. ve Zaman, K. (2015). Does Renewable Energy Consumption add in Economic Growth? An application of AutoRegressive Distributed Lag Model in Pakistan, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44: 576-585.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems, *Econometrica*, 61(4): 783-820.
- Tsani, S.Z. (2010). Energy consumption and economic growth: A causality analysis for Greece, *Energy Economics*, 32: 582-590.
- Voigt, S., De Cian E., Schymura, M. ve Verdolini, E. (2014). Energy intensity developments in 40 major economies: Structural change or technology improvement? *Energy Economics*, 41: 47-62.
- World Bank (2019). World Development Indicator, www.worldbank.org, (05.05.2019).
- Yıldırım, D.Ç., Yıldırım, S. ve Demistas, I. (2019). Investigating energy consumption and economic growth for BRICS-T countries, *World Journal of Science, Technology and Sustainable Development*, 16(4): 184-195.